ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXI** | GÜZ/AUTUMN: **2015** | SAYI/ISSUE: **92**

ISSN 1011 - 727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - AZERBAYCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ	Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University - ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Doç. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	MACARİSTAN

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXI** GÜZ/AUTUMN: **2015** SAYI/ISSUE: **92**

Sahibi / *Owner*

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / *Assistants of Editor*
Orhan NEÇARE
Aynur YAVUZ AKENGİN
Halit Aytuğ TOKUR

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
(Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ
(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
(Erzincan Üniversitesi)
Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.

Basıldığı Yer: ÜÇ S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 395 94 45
Basım Tarihi: Temmuz 2016 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel KAŞTAN	Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ERDEM	Ankara Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Nuri KÖSTÜKLÜ Osmanlı Devleti'nin Polonya Asıllı Esirlere Yaklaşımı ve Türkiye'de Ölen Polonyalı Savaş Esirleri (1915- 1918)
Ottoman State's Approach Towards Polish National Internees, and Polish Military Internees Who Died in Turkey (1915 – 1918)..... 1

Arda BAŞ Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri
Turkey-Egypt Relations in the Time of Atatürk and Their Effects on Our Time.....31

Gültekin Kamil BİRLİK Makbule Atadan'ın Mustafa Kemal Atatürk'ün Mirasına Yaklaşımı
Makbule Atadan's Reception of Mustafa Kemal Ataturk's Heritage 77

Nadir YURTOĞLU Kalkınmanın Önemli Bir Unsuru, Kuruluşundan 50. Yılına Türkiye'de Çimento Sanayi (1910-1960)
An Important Element of Development: The Cement Industry in Turkey in 50 Years from Its Foundation (1910 to 1960)..... 113

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 165
Publication Principles of The Journal of Atatürk Research Center..... 171

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI DEVLETİ'NİN POLONYA ASILLI ESİRLERE YAKLAŞIMI VE TÜRKİYE'DE ÖLEN POLONYALI SAVAŞ ESİRLERİ (1915- 1918)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinde yeterince durulmayan dramatik gerçeklerinden birisi de şüphesiz "*esirler*" konusudur. Bu savaşta binlerce Osmanlı askeri İtilaf Devletlerince esir alınırken, Türkiye'de de İtilaf Devletlerine mensup çok sayıda esir bulunmakta idi. Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı'nın esir aldığı Rus ordusu mensupları içerisinde Leh asıllılar da vardı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, diğer İtilaf Devletleri esirleriyle birlikte, Leh asıllı askerlerin de, dönemin imkânları çerçevesinde, -dışarıdaki Türk esirlerinin şartlarıyla mukayese edilemeyecek düzeyde- iyi şartlarda tutulmaya çalışıldığı görülmüştür. Özellikle, tarihî Türk- Leh dostluğu çerçevesinde Polonya kökenli esirlere -mevcut hukuk ve müttefik politikaları da dikkate alınarak- toleranslı davranma yolları aranmıştır. Tabii ki, savaş şartlarının acı gerçeklerinden olarak, esirler arasında hayatını kaybedenler de bulunuyordu. Araştırmamızda Nisan 1918 itibarıyla, hayatını kaybeden 213 Polonyalının ayrıntılı künyesi tespit edilmiştir. Mevcut belgeler ışığında bizim ulaşabildiğimiz bu sayının ileride ortaya çıkacak yeni bazı bilgi ve belgelerle artması muhtemeldir. Künyeleri tespit edilebilen söz konusu Polonyalı askerlerin, daha ziyade o dönemin yaygın hastalıklarından dolayı vefat ettikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Savaş Esirleri, Osmanlı Devleti, Polonya,

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/ Türkiye, nkostuklu@konya.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

OTTOMAN STATE'S APPROACH TOWARDS POLISH NATIONAL INTERNEES, AND POLISH MILITARY INTERNEES WHO DIED IN TURKEY (1915 – 1918)

ABSTRACT

One of the tragic and disregarded facts about the First World War is the issue of "*internees*". In the course of the war, thousands of Ottoman soldiers were confined as internees by the Allies, and Turkey interned a large number of the allied states' soldiers as internees as well. Among the military men in the Russian army, there were also some Polish national soldiers who were interned as prisoners by the Ottoman army during the First World War. It is perceived that Turkey was always in an attempt to keep those Polish national internees and the other nationals of the allied states in various locations in Anatolia within the bounds of those days' possibility in incomparably better conditions than that of Turkish internees confined by the Allies abroad. Taking the existing legal and allied policies into consideration, Turkish community took steps in search of favourable ways to treat especially those Polish national internees with tolerance within the scope of Turkish – Polish amity. As a harsh reality of combat conditions, of course, it sometimes became inevitable for some internees to lose their lives. In consequence of this research, some detailed identity tags belonging to 213 Polish soldiers who lost their lives until April 1918 were determined. In the light of available findings, it is probable that this quantity will increase by making use of further information and documents which could be discovered in the future. The majority of the Polish soldiers whose identity tags have been able to be determined are ascertained to have died of certain diseases which were common during that period.

Keywords: World War I, Military Internees, Ottoman State, Poland, Polish prisoners of war in Turkey

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın, üzerinde yeterince durulmayan dramatik gerçeklerinden birisi de şüphesiz "*esirler*" konusudur. Osmanlı askerlerinin esaret hayatlarıyla ilgili olarak, tuttukları günlük ve ilgili devletler ve kurumlar arasındaki yazışmalara istinaden -yeterli olmasa da- yapılan bazı araştırmalar ve yayınlar olmakla birlikte, Türkiye'deki İtilaf Devletleri esirleri hakkında çalışmalar yok denecek kadar azdır. Var olan sınırlı yayınlar arasında, İngiliz, Fransız, Rus, Hintli, Romen esirler hakkında bazı bilgilere ulaşmak mümkün ise de Türkiye'deki Polonyalı esir askerler konusu henüz literatüre yansımış değildir. Bu durum ilk bakışta, söz konusu yıllarda Polonyalıların önemli bir bölümünün farklı bir devlet yani Rusya uyruğunda bulunmuş olmalarıyla izah edilebilir ise de, aslında esirlerle ilgili kayıt ve yazışmalarda Leh asıllı yani Polonyalılar hakkında ayrı tasnif ve bilgilere ulaşmak mümkün olabilmiştir.

Şimdi ömürlerinin son günlerini Türkiye'de geçiren Polonyalı esir askerlerin tespitine geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine ait esirlere karşı politikası ve özellikle Leh asıllı sivil ve asker esirlere yönelik tutumlarına kısaca bakmak istiyoruz;

1- Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri ve Polonya Asıllı Savaş Esirlerinin Durumuna Genel Bir Bakış

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'de İtilaf Devletlerine mensup çok sayıda esir bulunmakta idi. 1916 yılı itibarıyla İngiliz, Fransız, Hintli, Romen ve Rus tebaasından olmak üzere esir sayısının 26.000'den fazla olduğu bilinmektedir. Esirlere yönelik uygulamalar, Harbiye Nezareti'nce hazırlanan talimatname çerçevesinde yürütülüyordu. Esir subaylara her ayın sonunda Osmanlı ordusunun eşit rütbedeki subayına verilen miktarda maaş ödeniyor, küçük rütbeli subay ve erlere ise Osmanlı ordusunda olduğu gibi sadece yiyecek ve erzak veriliyordu. Esir subaylar mümkün mertebe itibarları korunacak şartlarda tutulmaya çalışılıyordu. Amele ve işçi olarak istihdam edilen esir askerler olursa, bunlara devletçe takdir edilen miktarda yevmiye ödeniyordu[1]. Anadolu'nun pek çok yerinde, kamp, askerî garnizon, otel hatta sivil bazı evlerde iskâna tâbi tu-

1 Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Askerleri", **Toplumsal Tarih**, Haziran 1999, s.49

Levent Şahverdi Arşivi

tulan esirlerin hayat şartlarını yerinde görmek amacıyla Türk Kızılay'ından ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nden heyetler zaman zaman esirleri ziyarete gitmişler ve raporlar hazırlamışlardır. Söz konusu raporlardan ve esirlerin yazdığı mektuplardan; Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında savaş esirlerine oldukça iyi imkânlar sağlandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir ayırım yapılmadan Türk askerlerle aynı yemeği yiyorlar, belirli günlerde çarşı iznine çıkıyorlar, giyim, temizlik ve dinî ihtiyaçları mümkün mertebe karşılanıyor, hasta olanların tedavisine çalışılıyor idi[2]. Raporlarda gözlenen bazı eksiklikler veya problemler ise, Türk askerlerinin de karşılaştığı ve o dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu şart ve imkânlarla alakalı hususlar idi.

İşte bu şartlar içerisinde Türkiye'deki İtilaf Devletleri savaş esirleri arasında farklı kökenlere mensup ama Rus tebası içinde yer alan pek çok esir asker bulunuyordu. Hükümran olduğu coğrafyanın sonucu olarak Rus ordusunda Türk-Müslüman, Ukraynalı, Romen, Leh asıllı askerler de vardı. Leh asıllı esirlerle ilgili olarak Osmanlı devlet kurumları arasındaki yazışmalardan bazı gelişmeleri takip etmek mümkün olmaktadır.

Hariciye Nezareti'nin ilgili birimlerince hazırlanan raporlardan anladığımıza göre; Almanya ve Avusturya-Macaristan hükümetleri, savaş sırasında Lehistan Krallığı'nı yeniden ihya etmeye teşebbüs etmişler ve sözkonusu Krallık, Osmanlı ülkesindeki Leh asıllı savaş esirlerinin ve sivil esirlerin, hukukî statüsü ve durumuyla ilgilenmeye başlamıştır. Hatta, bu amaçla Mösyö İzcislav[3] Maciejewski adında bir özel memuru Osmanlı Devleti yetkilileri ile görüşmek üzere muhtemelen 1917 yılı sonlarında İstanbul'a göndermiş bulunuyordu. Bu kişi, Dahiliye, Harbiye ve Hariciye Nezaretleri katında bazı teşebbüslerde bulunarak; "Almanya ve Avusturya hükümetleri tarafından kabul edilen esasâta göre istiklali iade olunan Lehistan'ın sınırları içinde doğmuş olan Lehlilerin yeni milliyetlerinin kabulünü, daha önce Rusya tebası olmalarından dolayı vesikalarındaki *'devlet-i muhâsama'* ibaresinin kaldırılmasını ve bu şekilde Osmanlı ülkesindeki Lehlilerin yaşama şartlarının iyileştirilmesini" talep etmiştir. Ayrıca, Lehistan'ın

2 Aralık 1914'te başlayan ve değişik zamanlarda devam eden Kızılay heyetlerinin ziyaretleri ve raporları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Çapa, a.g.m.,; Uluslararası Kızılhaç komitesinden M.M. Alfred Boissier ve Dr. Adolphe Vicher'in Ekim 1916- Ocak 1917 arasındaki esir kamplarını ziyaretleri ve raporları hakkında bkz., Ahmet Tetik, "Osmanlı'ya Esir Düşenler", **Atlas Tarih Dergisi**, Nisan-Mayıs 2013, s.83-91

3 "Zygmunt" olabilir. Ancak gösterilen belgelerde "İzcislav" olarak geçmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Czestochowa kasabası doğumlu ve halen Beyşehir'de sürgünde bulunan Simon Adelman adlı bir Lehlinin İstanbul'daki ailesi ve 4 çocuğunun çok zor şartlarda olduğundan bahisle özel bir mânisi yok ise adı geçen Lehlinin İstanbul'a ailesinin yanına dönmesi hususunda ricada bulunmuştur[4].

Bu teşebbüsler, diğer İtilaf Devletleri esirleri kadar olmasa da Türkiye'deki Leh asıllı esirlerin küçümsenmeyecek sayıda olduğu anlamı taşımaktadır. Aslında, Osmanlı Devlet politikasının da Leh asıllı olan esirlere daha ılımlı ve olumlu yaklaşma çizgisinde olduğunu görüyoruz. Hatta Hariciye Nezareti bile bazı mütalaalarında "Polonyalı harp esirlerinin dahi tahliyeleri Polonyalılar nezdinde *hüsn-i tesir* hâsıl edeceğine nazaran muvafık"[5] görüşler beyan ediyordu. Ancak, dönemin devletler hukuku çerçevesinde müttefiklerle ortak hareket etme zarureti de vardı.

Mösyö İzcislav Maciejewski'nin Lehli esirler hakkındaki talepleri ve özellikle Rus ordusu içindeki Leh asıllı Rusya tebasından sayılanların müstakil bir devlet (Lehistan) tebası olarak kabul edilmelerine dair istekleri, hukukî açıdan Hariciye Nezareti İstişare Odası tarafından değerlendirilmiştir. Sadaret makamına arz edilen 30 Ocak 1918 tarihli mütalaada özetle şöyle denilmiştir;

"Almanya ve Avusturya Macaristan hükümetleri harp sırasında Lehistan Krallığı'nın yeniden teşkiline teşebbüs etmişler ise de Lehistan halen bir 'devlet' için devletler hukukunun gerektirdiği şartları taşımamaktadır. Zira, söz konusu şartların başında muayyen bir miktar arazi, bir hükümet heyeti ve nüfus gelmektedir ki Lehistan hal-i hazırda ne sınırları belli bir araziye ne de siyasi teşkilâta sahiptir. Dolayısıyla, aslen Lehistan ahalisinden olup Osmanlı ülkesinde bulunan Rusya tebasını müstakil bir devlet tebaası sıfatıyla tanımak mümkün değildir, bunları Rusya tebası addetmek zarureti vardır"[6].

Aynı mütalaa, esirler konusunda önemli muhatap olan Harbiye Nezareti'ne de gönderilmiş[7], Harbiye Nezareti de konu üzerinde Sadaret Makamı'na arz ettiği 9 Şubat 1918 tarihli yazısında yukarıdaki ifadelere katıldıktan sonra özetle şu değerlendirmede bulunmuştur:

---

4 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, HR.SYS.Dosya:2228, Gömlek:39 (Rebiü'l-ahir 336 tarihli belge)

5 **BOA**, HR.SYS.Dosya:2227, Gömlek:61 (22 Teşrin-i sani 333 tarihli yazı)

6 **BOA**, HR.SYS.Dosya:2228, Gömlek:39 (30 Kanun-i sani 334 tarih ve 38334 sayılı yazı). Bk., EK:1, 1a.

7 **BOA**, HR.SYS. Dosya:2227, Gömlek:61

Levent Şahverdi Arşivi

"Osmanlı ülkesinde bulunan Polonyalı sivil esirlerin tahliye edilmelerine mebni savaş esirlerinin de tahliye edilmeleri talebinin Polonyalılarca hüsn-i tesir edeceği düşünülmektedir. Ancak, gönderilen yazılarda bunun hukuken mümkün olmadığı ifade edilmiş olmakla Almanya'dan dahi hiçbir Polonyalı'nın terhis edilmemiş olduğu ve yalnız Varşova askeri hükümetinin muvafakatı ile Polonyalı esirlerden birkaçının esbab-ı mühimme tahtında memleketlerine dönmelerine müsaade edilebileceği Dersaadet Alman Askerî Temsilciliğinden bildirilmiştir. Polonyalı esirlere yardım için gönderilen Mösyö İzcislav Maciejewski'nin hüviyetinin tam bilinmediğinden dolayı müracaatının dikkate alınamayacağı ama Lehistan'ın mevcut durumu ve gelecekte alacağı şekle göre şimdiden devletçe bir karara varılarak keyfiyetin bildirilmesi"[8].

Takip eden günlerde Polonyalı savaş esirlerinin durumu hakkında Hariciye Vekâleti'nin hazırladığı 16 Şubat 334 (1918) tarih ve 54 numaralı tezkere Başvekâlete gönderilmiş ve konu Meclis-i Vükela'da mütalaa edilerek "üserâ-yı merkume"nin memleketlerine dönmelerine müsaade hususu uygun görülmüştür. Bu konuda alınan karar 28 Şubat'ta Sadrazam imzası ile Harbiye Nezareti'ne ve Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir[9]. Burada "üserâ-yı merkume"den, yalnızca "Varşova Askerî Hükümetince mühim sebepler çerçevesinde muvafık görülen bazı esirler" anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü, Aralık 1920 ve Ocak 1921 tarihli yazışmalarda özetle; "Türkiye'de Rus ordusuna mensup Leh asıllı esirlerden ve vefat listelerinden ve bunların Lehli olup olmadığının tespiti için Lehistan mümessilliği tarafından kısmen Türkçe veya Fransızcaya vâkıf bir memurun gönderilmesinden"[10] bahsedilmesi, bütün Leh asıllı esirlerin serbest bırakılmış olabileceği ihtimalini çürütmektedir[11]. Öyle anlaşılıyor ki, Mondros Mütarekesi'nin 4.maddesi gereğince "İtilaf Devletlerine ait savaş esirleri ve

8 **BOA**, HR.SYS. Dosya:2228, Gömlek: 39 (9 Şubat 334 tarihli belge); Harbiye Nazırı tarafından bu konuda ayrıca Hariciye Nezareti'ne de yazı gönderilmiştir. Bkz., **BOA**, HR.SYS. Dosya: 2228, Gömlek:39 (29/01/ 334 tarih ve 18893 sayılı yazı)

9 **BOA**, HR.SYS. Dosya:2228, Gömlek:39 (28 Şubat 334 tarihli belge)

10 **BOA**, HR.SYS. Dosya:2212, Gömlek:7 (27 Rebiü'l-evvel 339/ 2 Kanun-i sani 337 tarihli belge)

11 Konu ile ilgili bir yayında (Mücahit Özçelik, Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Esirler, TTK yay., Ankara 2013, s.169); bizim de metin içinde analiz ettiğimiz belgeye atfen "28 Şubat 1918 tarihinde Polonyalı sivil esirlerin tahliye edilmelerine, az sayıda savaş esirlerinin de memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir" denilmektedir. Sonraki gelişmeleri de dikkate aldığımızda söz konusu belgeden "Türkiye'deki bütün sivil ve savaş esiri Polonyalıların memleketlerine gönderilmeye başlandığı" anlamının çıkmaması gerektiği kanaatindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

tutukluların serbest bırakılmaları" hükmü, bu günlerde Rusya'da oluşan rejim değişikliği ve Sovyet Rusya'nın İtilaf Devletleri karşıtı pozisyonu sebebiyle Rus tebaalı esirler için uygulanamamış olmalıdır. Dolayısıyla, esirlerle ilgili politika ve uygulamaların, yeni kurulan Ankara Hükümeti'nin dış politikası ve mevcut konjonktür çerçevesinde seyretmiş olması tabiidir.

Netice itibarıyla kısaca ifade etmek gerekirse; Osmanlı yönetimi, Türk savaş esirlerinin durumuyla mukayese edilemeyecek derecede Türkiye'de bulunan Leh asıllılar da dahil bütün İtilaf Devletleri esirlerine, -yukarıda da kısmen temas edildiği gibi- mevcut şartlar çerçevesinde iyi imkânlar hazırlamaya çalışmıştır. Hatta, İtilaf Devletleri esirleri için "Anadolu'da zorunlu misafir olarak kaldılar" ifadesini kullanmak belki daha doğru olur. Tabii ki savaşın getirdiği imkânsızlıklar, hastalıklar vb. sebeplerden dolayı hayatını kaybeden esirlerin varlığı da savaş şartlarının acı gerçeklerinden biridir. Araştırmalarımızda, yukarıdaki yazışmalara konu olan Leh yani Polonya asıllı esir askerlerden hayatını kaybedenlerle ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Şimdi bu konuyu mercek altına almak istiyoruz.

2- Türkiye'de Hayatını Kaybeden Polonyalı Esir Askerler

Türkiye'de esir olan Leh asıllı askerler için yukarıda ele aldığımız gelişmeler yaşanırken savaş şartlarının gereği olarak her tarafta olduğu gibi, esirler arasında hayatını kaybedenler de küçümsenmeyecek oranda idi. Bu durumlarla daha ziyade kurum olarak Kızılay ve Kızılhaç ilgilendiği için söz konusu kurum yazışmalarında ve kayıtlarında esir iken hayatını kaybeden Leh asıllılar hakkında önemli bazı bilgilere ulaştık. Nisan 1918 veya müteakip bir tarihte oluşturulduğunu anladığımız[12] Fransızca ve Rusça olarak hazırlanan listelerden Türkiye'de ölen Leh asıllı savaş esiri ile ilgili ayrıntılı veri tespit etmek mümkün olmuştur. Söz konusu listeler, iki dilde hazırlanmış olmakla birlikte tamamen birbirinin aynısı olmayıp bazı farklı kayıtlar gözlenmiştir. Dolayısıyla iki liste birlikte değerlendirilerek tarafımızdan tek bir liste oluşturulmuştur. Oluşturulan bu listede 213 Polonyalının bilgileri bulunmaktadır. Listelerin Fransızca'nın yanında Rusça olarak da tutulmuş olması bizim daha önce yukarıda ifade ettiğimiz "Türkiye'de ölen Polonya asıllı askerlerin Rus ordusu içinde bulunanlar olduğu" tespitini teyit etmektedir. Burada, ölen kişiler isimlerine göre alfabetik olarak sı-

12 Listelerdeki ölüm tarihlerinin en geç olanı, 4 Nisan 1918 tarihini taşımaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ralanmıştır. Ayrıca; ilgili sütunlarda memleketi, ölüm yer ve tarihi, ölüm sebebi bilgileri de verilmiştir.

Şimdi, Türkiye'de hayatlarını kaybeden Polonya asıllı savaş esirlerini bir liste halinde sunuyoruz[13];

Ölen Esirin Adı	Kızılay Arşivi Belge No	Memleketi	Ölüm yer ve tarihi	Ölüm sebebi
Aer Oskar Genrihoviç- Er	560/84	Piotrkow	Sivas; 18.02.1915,	Enterit
Andriejev İgnacy- Er	560/84	Lublin	Belemedik; 15.10. 1916;	Tifüs
Azarskı Jan Martinoviç- Er	560/84	Kalisz	Maltepe Hastanesi; 12.03. 1917,	Enterit
Bania İgnacy Feliksoviç- Er	560/84	Lublin	Kırşehir; 17.03. 1917;	İshal
Bedal Jozef Valentinoviç- Er	560/84	Kalisz	Bahçe; 03.11.1916;	Dizanteri
Bialosorow Klementy Franzoviç	560/82	Grodno	Ankara; 22.09. 1917	
Bielinski Kiril Dymitroviç	560/84	Podole	Kırşehir; 10.02.1917;	Kaşeksi (aşırı zayıflık)
Brzezinski Josif Andreyeviç- Er	560/84	Varşova	Kırşehir; 24.03.1917;	Kaşeksi (aşırı zayıflık)
Bieronka Szymon İgnatiyeviç; Er	560/83	Grodno	Balıklı ?04.04.1918;	Dizanteri
Biezruçzka Jakub Kazimierzoviç- Er	560/84	Minsk	Ankara; 08.11.1916;	Tifüs
Bik Ernest Danieloviç; Onbaşı	560/83	Piotrkow	Sivas; 16.03.1916;	Tifüs

13 Bu liste **Kızılay Arşivi**, Kutu no: 560, Belge no:95-118; Kutu no:560, Belge no:73-84 kayıtlarında yer alan 36 varak belgenin ortak değerlendirilmesiyle tarafımızdan oluşturulmuştur. Liste üzerinde ikinci sütunda, her şahıs kaydının bulunduğu belge numarası ayrıca gösterilmiştir. Her ne kadar, belgelerde listede yer alan isimlerin Leh asıllı yani Polonyalı olduğu ifade edilmişse de isimlerinden dolayı bazılarının Rus asıllı olabileceği akla gelmektedir. Yer ve şahıs isimlerinin okunuş ve yazımında bize yardımcı olan Krakow Jagiellonian Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Türkoloji Bölümü öğretim üyelerinden sayın Yrd. Doç. Dr. Piotr Nykiel'e teşekkür ediyorum. Rusça ve Fransızca olarak tutulan listelerden bazı örnekler için bkz., EK:2, 2a, 2b, 2c.

Levent Şahverdi Arşivi

Blosse Antoni; Er	560/83	Varşova	Mamuretü'l-Aziz; 10.10.1916;	Sıtma
Bolbat Jan Nikolayaviç; Er	560/83	Grodno	Karakilis; 20.07.1915;	?Preumorie (Akciğer soğuklaması)
Bondarjew Jozef Dawidoviç	560/82	Grodno	Ankara; 05. 12. 1916;	Tifo
Bonsky Stanislav Yumanoviç; Er	560/83	Plock	Belemedik; 21. 11. 1917;	Sıtma
Breninski Herman?	560/83	Varşova	İstanbul; 30. 11. 1916;	Tifüs
Broma Yaiz Franseyeviç	560/83	Varşova	Sivas; 18.01.1916;	Tifüs
Bugaşçıkl Wladislaw Antonoviç; Er	560/82	Piotrkow	Ankara; 17. 11. 1916	Enterit
Burak Berko Germoviç	560/82	Lomza	Sivas; 16.03.1916;	Pleureise
Szarif Wasyli Brofimoviç-Er	560/116	Wolyn	06.02.1918;	Enterit
Szeszniakofw Kouzma feafiroviç	560/116	Minsk	Belemedik; 28.04.1918;	Kronik enterit
Sziller Wilhelm Danieloviç	560/116	Wolyn	Taksim Hastanesi 12.11.1916;	Enterit
Szymanskı Georges Josifoviç	560/116	Korno	Sivas 08.04.1916;	Enterit
Chitznof Dimitri Egoroviç	560/116	Wolyn	Sivas 18.06.1916;	Kolera
Szmalis Michal Michaloviç	560/116	Piotrkow	Sivas 15.12.1915;	Tifüs
Szmalis Michal Michaloviç	560/116	Wolyn	Sivas 31.12.1915;	
Schmidt Karol Wilhelmoviç	560/116	Piotrkow	Sivas; 01.02.1916;	Enterit
Sznigeritch Chaim	560/116	Gradno	Sivas; 31.01.1916;	Plörezi
Szoltes Oskar Karoloviç-Onbaşı	560/115	Piotrkow	Sivas; 30.12.1915;	Tifüs

Levent Şahverdi Arşivi

Szostow Jacor …	560/115	Radom	Sivas; 18.07.1916;	Bilinmiyor
Szubert Reinhold Karoloviç	560/115	Kalisz	Sivas; 13.11.1915;	Tifüs
Sziptun Wlodzimierz Mikolajoviç	560/115	Khola	Ankara; 05.10.1916;	Kronik Enterit
Szplit Ludwik Janoviç	560/115	Piotrkow	(yer yazılmamış) 29.12.1916	Kronik Enterit
Szrandi Beniamin Janoviç	560/115	Wolyn	Kırşehir; 16.12. 1916;	Tifüs
Szrantie Juliusz Janoviç	560/115	Wolyn	Sivas; 01.03.1916;	Tifüs
Sztymbach Nohoum Rubinoviç	560/115	Grodno	Sivas; 10.05.1916;	Enterit
Sztochman Juliusz Wilhelmoviç	560/115	Wolyn	Sivas; 26.04.1916;	Diarşi (İshal)
Sztor Avraamoviç	560/115	Wolyn	Sivas; 20.09.1915;	Enterit
Dalecki Stefan Andraviç	560/114	Lublin	Bağçe; 19.10.1916;	Dizanteri
Damikszenko Nikita	560/114	Wolyn	Mamuretü'l-aziz Hastanesi; 23.09.1916;	Enterit
Danher Wilhelm Lyudvigoviç	560/79	Piotrkow	Sivas; 06.02.1916	Enterit
Diokantechou Alexandr Romanoviç	560/114	Wolyn	Hastanede 25.11.1917;	Sıtma
Dir Adolf Gotfridoviç	560/79	Piotrkow	Kırşehir; 14.05.1917	Enterit
Disterguef Johan Andreviç	560/79	Kalisz	Sivas; 04.02.1916	Enterit
Ditrich Jozef Janoviç	560/114	Kowno	Sivas 21.10.1915;	Enterit
Dziwinski Dawid	560/79	Varşova	8.Bölük Hastanesinde; 22.07. 1917	Silah yarası
Doudnis Walenty Walentynoviç- Onbaşı	560/78	Lublin	Mardin; 06.03.1917	Kronik enterit
Drobich Filip Jakuboviç: Onbaşı	560/114	Podole	Sivas; 17.12.1915;	Tifüs

Levent Şahverdi Arşivi

Edward	560/113	Wolyn	Mamuretülaziz; 12.10.1916	Ciddi sarılık (Ictere grave)
Eigus August Henrykoviç	560/113	Piotrkow	Sivas; 01.01.1916	Tifüs
Ejorsky Jan Marcinoviç	560/113	Kalisz	Maltepe hastanesi; 12.03.1917	Kaşeksi
Elbrecht Adolf Krystynoviç	560/113	Wolyn	Ankara; 22.01.1917	Kronik Enterit
Endel Abram Jakuboviç	560/113	Piotrkow	Ankara, 20.10.1916	Dizanteri
Fastoucha Voiteh Hailovith ?	560/112	Radom	(yer yazılmamış) 04.08.1916	Enterit
Fichborh Emil Jakobeviç	560/112	Wolyn	Sivas; 20.12.1915	Tifüs
Fichter Franciszek Ignatoviç	560/112	Piotrkow	Sivas; 24.12.1915	Tifüs
Filewicz Jozef Piotroviç	560/112	Grodno	Sivas; 14.08.1916	Enterit
Franz Henryk Henrykoviç	560/112	Wolyn	Kırşehir; 30.01.1917	Kaşeksi
Freikand Adolf Smoiloviç	560/112	Wolyn	Sivas; 24.12.1915	Tifüs
Gadzek Jakup Romanoviç	560/112	Kielce	Sivas; 08.06.1916	Enterit
Gapttok Albert Yumusoviç	560/80	Varşova	Sivas; 13.07.1915	Sıtma
Gerent Otto Edwardoviç-Astsubay	560/80	Piotrkow	Sivas; 21.09. 1916	Enterit
Gimski Fransuç Antonoviç	560/80	Piotrkow	Sivas; 29.11. 1915	Dizanteri
Gorzibowski Waclaw Stanislaviç	560/111	Grodno	Sivas; 03.08.1916	Zatürre
Golec Edmund Konradoviç	560/80, 111	Varşova	Sivas; 03.08.1916	Enterit
Golobus Abraham	560/80, 560/111	Piotrkow	Sivas; 05.05.1916	Skorbüt (C vit. Eksikliği)
Goloncişzko Jan Alexandroviç	560/111	Wolyn	Toros; 17.10 1916	Dizanteri
Goltz Adolf	560/111	Chelm	Sivas; 18.04.1916	Bilinmiyor

Levent Şahverdi Arşivi

Grams Rudolf Andrzeviç	560/111	Wolyn	Sivas; 14.01.1916	Tifüs
Granfmann Adolf Jozefoviç	560/110	Wolyn	Kırşehir; 25.01.1917	Kaşeksi
Grautehouk Nikifor Eliasz	560/110	Podole	Ankara; 18.12.1916	Enterit Dizanteri
Grzybowski Adam Ludwikoviç	560/79	Lomza	Ankara; 15.09.1916	Kaşeksi
Grigorenko Andriej Maksimoviç	560/110,79	Minsk	Mardin; 10.03.1916	Kaşeksi
Guarendt Otto Edwardoviç- Subay	560/111	Piotrkow	Sivas; 21.01.1916	Bilinmiyor
Gutziman August Frydrykoviç	560/112	Wolyn	Kırşehir; 12.02.1017	Kaşeksi
Gumski Franciszek Antonoviç	560/111	Piotrkow	Sivas; 29.11.1915	Dizanteri
Guontre Teodor Jakuboviç	560/111	Wolyn	Sivas; 15.02.1916	Bilinmiyor
Gwozdzinski Wasyli Wincentyoviç	560/111	Podole	Kırşehir; 28.01.1917	İshal
Hajnowski Stefan Antonoviç	560/110	Grodno	Sivas; 08.04.1916	Enterit
Harstock Albert Juliuszoviç	560/110	Varşova	Sivas; ölmüş	Tifüs
Ignatowicz Mikolaj Janoviç	560/77	Grodno	Toros; 19.11.1916	Nefrit
Inglistein Mosze Issakoviç	560/110	Wolyn	Mardin; 20.04.1917	Skorbüt
Iwanow Adam	560/78	Lublin	Kırşehir, (tarih yok)	Bilinmiyor
Iwanow Wladyslaw	560/78	Varşova	Belemedik; 15.10.1916	Kaşeksi
Ivochevitek Miron	560/110	Podole	Kadıköy; 29.01.1918	Kaşeksi
Jauravik Adam Wojciechoviç	560/110,78	Kalisz	Sivas; 31.12.1915	Tifüs
Jess Edward Augustoviç	560/77	Kalisz	Sivas; 06.12.1915	Tifüs
Jitnuk Mitrofan Iwanoviç	560/110	Wolyn	Bağçe; 12.11.1917	Dizanteri

Levent Şahverdi Arşivi

Kapusta Stanislaw Franciszekoviç	560/77	Lublin	Kırşehir; 13.01.1917	Kaşeksi
Karçezewski Wladyslaw Friedoviç	560/77	Siedlce	Mardin; 09.07.1917	Skorbüt
Karodlikin Mikolaj Brofimoviç- sınıfı bilinmiyor	560/107 (560/76-75'de var)	Wolyn	Belemedik; 01.01.1917	Tifo
Katz Şepseh	560/77	Lomza	Sivas; 22.05.1916	Bilinmiyor
Kinauk Otto Frederikoviç	560/108,77	Lodz	Sivas; 14.12.1915	Tifüs
Kinda Aleksandr Franseviç	560/77	Piotrkow	Sivas; 22.01.1916	Bilinmiyor
Kissel Wiktor Ignacyoviç	560/76	Grodno	Maltepe; 19.03.1917	Kaşeksi
Kobulan Wladislaw Andrzejiç	560/76	Piotrkow	Kırşehir; 21.03.1917	Enterit
Komarus Wladimir Teofiloviç- Sivil	560/107 (560/76-75'de var)	Wolyn	İstanbul; 23.12.1916	Malaria
Komieniewski Michal - Denizci	560/108,77	Podole	Ölü (tarih belirtilmemiş)	bilinmiyor
Kondel Ignacy Andrzejiç	560/76	Lublin	Belemedik	
Konski Wladyslaw Jossifoviç	560/76	Piotrkow	Sivas; 22.12.1915	Contagion (Bulaşma)
Kopicz Kiro Fransiszekoviç- Onbaşı	560/76	Piotrkow	Maltepe; 25.01.1917	Tifüs
Korta Wilhelm Edvardoviç	560/76	Piotrkow	Sivas (tarih belirtilmemiş)	Bilinmiyor
Kours Henryk Janoviç	560/75	Piotrkow	Sivas; 18.12.1915	Tifüs
Kovtoun Jefim Teodoroviç	560/107 (560/76-75'de var)	Podole	Haydarpaşa; 27.05.1917	Bilinmiyor
Koytek Teofil Walentynoviç	560/76	Lomza	Bahçe; 15.11.1916	Dizanteri
Kozlowski Boleslaw Stanislawiç	560/75	Lomza	Kırşehir; 02.03.1917	Kaşeksi
Krikonos Franciszek	560/75	Wilno	Ankara; 29.11.1916	Tifüs

Levent Şahverdi Arşivi

Krolikowski Wojciech Jozefoviç	560/75	Kalisz	Sivas; 23.03.1916	Enterit
Lapinsky Wladislaw Hipolitoviç	560/74	Lomza	Sivas; 30.03.1916	Enterit
Lesniewski Jan Jozefoviç	560/74	Kalisz	Belemedik; 18.10.1916	Yüksek ateş
Lewkowicz Jozef Jakuboviç	560/74,106	Lodz	Sivas 27.12.1915;	bilinmiyor
Lesniewski Jan Rochaviç	560/74	Varşova	Kırşehir; 13.01.1917	Kaşeksi
Lesniak Jan Franciszekoviç	560/74,106	Keltz	Sivas; 23.12.1915	Tifüs
Lisowski Jozef Michaloviç	560/74	Kalisz	Sivas; 04.04.1916	Enterit
Lonkchi Stanislav	560/106,74	Varşova	Mardin; 26.08.1916	Fievre (Ateş) marecageuse
Lukas Wojciech Jozefoviç	560/74	Piotrkow	Sivas; 23.04.1916	Enterit
Luczak Piotr Jozefoviç	560/72,106	Kalisz	Sivas: 29.12.1915	Tifüs
Luksi Stanislaw	560/72	Varşova	Mardin; 26.08.1916	Sıtma
Malychenia Maciey Mikolajeviç	560/72	Grodno	Maltepe 25.03.1918;	Kaşeksi
Mançiçk Alexandr Jozefoviç	560/72	Lublin	Sivas 18.12. 1915;	Dizanteri
Mandanyok Michal Kuzma	560/72	Piotrkow	Afyonkarahisar; 24.12.1916	Zatürre
Marks August Michaloviç	560/72	Radom	Sivas 12.04.1916;	Enterit
Martin Johann (Jan?)	560/105,72	Wolyn	Mamuretü'l-aziz Hastanesi; 31.10.1916	Nefrit
Matis Juliusz Michaloviç	560/105,72	Wolyn	Ankara; 20.10.1916	Bilinmiyor
Mayer Radolf Godfrydiç	560/105,72	Wolyn	Kırşehir; 05.02.1917	Kaşeksi
Mielnik Nikofor Safroniç-Çavuş	560/105,72	Podolia	Bağçe; 09.01.1917	Tifüs

Levent Şahverdi Arşivi

Mihalof George(Jerzy?)	560/105,72	Podolia	Bağdat; 14.09.1916	Bilinmiyor
Michalak Aleksander	560/72	Piotrkow	Bahçe; 01.11. 1916;	Enterit
Michalak Leon Kazimierz	560/72	Piotrkow	Bahçe 28.10.1916;	Dizanteri
Minarczyk Wladyslaw	560/73,105	Varşova	Ölmüş	bilinmiyor
Mostowski Blazej (Salen?)	560/104,73	Grodno	Sivas; 07.04.1916	Enterit
Muliar Efrem Janoviç	560/104	Podolia	Maltepe; 27.02.1918	Zatürre
Moutchal Jan Jakubiç	560/104,73	Varşova	Ankara; 11.02.1918	Enterit
Nakhtigal Aleksander Auguste	560/104,72	Wolyn	Sivas; 30.,01.1916	Tifüs
Nanasninç Prokofij İvanoviç	560/73	Podolia	Bahçe; 17.11.1916	Enterit
Navaykt Wictor Karoloviç-Onbaşı	560/73	Lublin	Bahçe; 14.11.1916	Enterit
Nievweglowski Arten Janoviç	560/104,72	Podolia	Bağçe; 30.11.1917	Dizanteri
Nichalak Aleksander	560/104,72	Piotrkow	Bağçe; 01.11.1916	Enterit
Nikiel Ignacy Piotroviç	560/73	Minsk	Belemedik; 01.12.1916	Zatürre
Nikonia Leon Michaloviç	560/104,72	Lotz	Maltepe; 24.01.1917	Tifüs
Nowak Mancin Wojciech	560/104,72	Varşova	Kırşehir; 16.03.1917	Zatürre
Obouvaza Szymon Franciszek	560/104,72	Varşova	Sivas; 11.04.1916	Enterit
Ochivala Franciszek Franciszek	560/104	Kalisz	Sivas; 02.02.1916	Enterit
Ourbach Felix Jakuboviç	560/104,72	Lubline	Sivas; 01.01.1916	Enterit
Poloznik Auxip Aksenty	560/102	Podolia	Ankara; 30.12.1916	Enterit Kronik
Pana Ignacy Feliks	560/102	Lublin	Kırşehir; 17.03.1917	Kaşeksi
Papaczenko Tichon Siemionoviç	560/102	Minsk	Bağçe; Ölü (tarih yok)	Bilinmiyor

Levent Şahverdi Arşivi

Pavliux Aleksy Moisze-Onbaşı	560/102	Podolia	Ankara; 02.10.1916	Enterit
Pedal Valenty Szymoniç	560/102	Galice	Kırşehir; 25.05.1917	Kaşeksi
Pede Johann Krystianoviç	560/102	Wolyn	Sivas; 13.01.1916	Tifüs
Pehiblovsky Vitzenty Janoviç	560/102	Lomza	Sivas; 06.02.1916	Enterit
Piros Tomasz Ignacy	560/102	Kalisz	Kırşehir; 25.11.1916	Tifüs
Pitehko Jozef- Onbaşı	560/102	Minsk-ville	Sivas; 01.02.1916	Enterit
Piwowarski Jozef Wojciech	560/102	Kielce	Ankara; 26.09.1916	Kaşeksi
Polechcsuk Jan Tymoteosz?	560/102	Wolyn	Kırşehir; 14.02.1917	Kaşeksi
Pankratow Krystian	560/101	Kalisz	Mamuretü'l-aziz; 05.10.1916	Enterit Kronik
Postek Wladislaw Stanislawiç	560/101	Lomza	Sivas; 26.01.1916	Enterit Kronik
Przekow Igor Janoviç	560/101	Minsk	……; 26.12.1916	Dizanteri
Primakow Semcon Aleksandroviç	560/101	Podole	Kırşehir; 07.12.1916	Bilinmiyor
Proskworovski Piotr Dominikiç	560/101	Podole	Ankara; 27.11.1916	Enterit
Rabe Ritekart Adamoviç	560/100	Piotrkow	Sivas; 11.05.1916	Enterit
Raborawiç Jozef Valentinoviç	560/100	Kalisz	Bağçe; 19.12.1916	Anemi
Razzobe Franciszek Kazimiroviç- sınıfı bilinmiyor	560/100	Podole	Belemedik; 05.01.1917	Tifüs
Rein Godfryd Godfrydoviç	560/100	Wolyn	Kırşehir; 12.01.1917	Kaşeksi
Rinkar Fryderyk Janoviç	560/100	Chelm	Sivas; 19.12.1915	Dizanteri
Rismann Henryk Wilhelmoviç	560/100	Kalisz	Sivas; 15.02.1916	Enterit
Robin Jakub Bizachiç	560/100	Grodno	Sivas; 16.12.1915	Bilinmiyor
Rybak Pane Jozefoviç	560/100	Grodno	Afyonkarahisar; 04.01.1917	Dizanteri
Sadolski Michal Janoviç	560/99	Wilno	Kırşehir; 30.01.1917	Kaşeksi

Levent Şahverdi Arşivi

Sender Ponty Jozefoviç	560/99	Podole	Kıryehir; 08.02.1917	Diarşi
Senik Tychon? Andreviç	560/99	Podole	Mardin; 15.02.1917	Dizanteri
Sarafin Jan Jozefoviç	560/99	Radom	Amanos; 22.04.1918	Plessure?
Sygalun Franciszek Janoviç	560/99	Lublin	Taksim; 24.11.1916	Dizanteri
Sikorski Antoni Stanislawiç	560/99	Lublin	Bağçe; 10.10.1916	Tifüs
Slesnik Andrzej Kazimierz	560/99	Kalisz	Sivas; 29.09.1915	Tifüs
Zubek? Stanislaw Franciszek	560/99	Lomza	Kırşehir; 24.01.1917	Kaşeksi
Slupinski Antoni Aleksanderoviç	560/99	Grodno	Sivas; 30.01.1915	Dizanteri
Stanislavsky Frantz Antonoviç	560/99	Kalisz	Belemedik; 26.09.1916	Ateşli Tifo
Stankieviç Zygmunt Pawel	560/99	Wilno	Toros; 25.09.1915	Sıtma
Tolstoj Vasyli Aleksandraviç	560/98	Grodno	Sivas; 02.08.1916 (28.8?)	Enterit
Tchijous Waclaw Ludwikoviç	560/98	Wilno	Sivas; 09.03.1916	Enterit
Theuss Grzegorz Michaloviç	560/98	Varşova	Sivas; 28.02.1916	Kaşeksi
Tin Daniel? Godfrydoviç	560/98	Wolyn	Ankara; 14.11.1916	Enterit
Tyskow Piotr Andrzej	560/98	Varşova	Sivas; 19.07.1916	Tifüs
Tumiterski Stanislav Wogoliç?	560/98	Piotrkow	Afyonkarahisar; 28.12.1916	Sıtma
Tunowski Meyer	560/98	Grodno	Sivas; 07.02.1916	Enterit
Turek Vincenty	560/98	Kalisz	Sivas; (tarih belirtilmemiş)	Bilinmiyor
Trzniak Jan	560/98	Grodno	Bağçe; 12.11.1916	Enterit
Trussacki Franciszek	560/98	Lomza	Bağçe; 28.12.1916	Pernisiyöz ateş
Cekowicz Jozef Andrzej	560/98	Kalisz	Sivas; 17.08.1916	Faihleisi Generate ?

Levent Şahverdi Arşivi

Wagner Henryk Gotlieboviç	560/82	Kalisz	Sivas; 28.02.1916	bilinmiyor
Wakulicz Dymitr	560/97,81, 82	Wolyn	Ankara; 30.04.1917	Enterit Kronik
Wancak Jozef Wojciech	560/82	Kalisz	Sivas; 04.01.1916	Tifo
Warobiwski Adam Josefoviç	560/96	Grodno	Kırşehir; 18.01.1917	Kaşeksi
Wasiek Jozef Wojciechoviç	560/81	Varşova	Sivas; 30.03.1916	enterit
Waşzulski Bogdan? Janoviç	560/81	Lomza	Kırşehir; 14.01.1917	Kronik Diarşi
Weisenberg Szlomo Girsoviç	560/82	Grodno	Bahçe; 15.10.1916	Enterit
Weitland Ludwik Wilhemoviç	560/81	Varşova	Sivas; 17.02.1916	Tifüs
Velbland Szlomo Romanoviç?	560/81	Lomza	Ankara; 15.01.1916	Enterit kronik
Weltz Gotlieb?	560/97 ,81	Wolyn	İstanbul; 16.09.1916	Kaşeksi
Wolek Antoni Jozefoviç	560/81	Piotrkow	Mardin; 14.01.1917	Sıtma
Wolski Wilhelm Henrikoviç	560/96	Wolyn	Sivas; 15.01.1916	Tifüs
Wolczuk Aksenty Jakubiç- Denizci	560/96	Podolia	Belemedik; 14.12.1916	Dizanteri
Wonciszko Stanislaw Piotroviç	560/81	Varşova	Kırşehir; 3.12.1916	Kaşeksi
Jakuczewski Bronislaw	560/96	Vaşova	Bursa; 01.04.1918	Bilinmiyor
Jakusak Stanislaw Andrzej	560/96	Piotrkow	Ankara; 29.10.1916	Tifüs
Jagiello Hipolit Franciszek	560/96	Siedlce	Bağçe; 11.11.1916	Bilinmiyor
Jakolasznik Teodor Jakubiç	560/96	Kalisz	Sivas; 16.12.1915	Tifüs

Levent Şahverdi Arşivi

Yanki Igor Frydrykoviç	560/96	Wolyn	Ankara; 20.01.1917	Dizanteri
Janczon Stanislaw Jakubiç	560/96	Wilno	Maltepe; 10.02.1918	Dizanteri
Jungardt Andrzej Samueloviç	560/95	Wolyn	Sivas; 19.12.1915	Tifüs
Zakker Emil Juliusz	560/95	Wolyn	İstanbul Davutpaşa Hastanesi; 31.05.1917	Enterit
Zawolowicz Ludwik Tymoteusz	560/95	Podolia	Bağçe; ölmüş	Bilinmiyor
Zegrunhaguel Fridrich Augusteviç	560/95,78	Lublin	Kırşehir; 15.02.1917	Diarşi

Şimdi, Türkiye'de hayatını kaybeden Polonya asıllı bu esirlerle ilgili olarak bazı değerlendirmelere girmek istiyoruz;

Künye bilgilerinden, anladığımıza göre, ölenler içinde, 1 astsubay, 1 çavuş, 8 onbaşı, 2 denizci bulunmakta olup geri kalanı erdir. Yani, Rus ordusu içinde bulunan Polonya kökenli askerlerin hemen tamamına yakını rütbesiz askerdir. Dikkat edilirse, 213 kişi arasında bir astsubayın dışında subay bulunmamaktadır. Bu durum herhalde, Rus ordusunun, kadrosunda bulunan Rus kökenli olmayanlara karşı bakış açısıyla da alakalıdır.

Ölen askerlerin memleketleri açısından bir analiz yaptığımızda çokluk sırasına göre şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır; Wolyn (38)[14], Piotrkow (32), Grodno (20), Kalisz (23),Podolia (21), Varşova (20), Lublin (14), Lomza (12), Minsk (7), Radom (4), Wilno (5). Bu şehirlerin dışında memleketi; Siedlce, Chelm, Kielce, Galice, Korno, Lodzk, Plock, Khola olan Polonyalılara rastlanmıştır. Bu durum bize, bugün Polonya sınırları dışında bulunan yukarıdaki bazı şehir veya kasabaların o dönemlerde Lehli ağırlığının veya nüfusunun bulunduğu yerler olarak bir fikir vermektedir.

Listede yer alan "ölüm yerleri", bize Leh asıllıların veya daha geniş anlamda Rus tebaası savaş esirlerinin Türkiye'de nerelerde bulunduklarını gösteriyor. Buna göre esarette iken hayatını kaybeden en fazla Lehli 87 kişi ile Sivas'ta

14 Parantez içindeki rakamlar, ölen asker sayısını ifade etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

gözlenmiştir. Demek ki Sivas, özellikle Rus tebaası savaş esirlerinin tutulduğu önemli kamplardan biri idi. Bunu şu yerler takip etmektedir; Kırşehir (28), Ankara (21), Bahçe (19), Belemedik (11)[15], Mardin (8), Maltepe (7), Mamüretü'l-aziz (Elazığ) (5), Afyonkarahisar (3). Bunların dışında; Amanos, Bağdat, Bursa, Saimbeyli, Toros ve İstanbul'un değişik ilçe ve buradaki hastanelerde hayatını kaybeden Polonyalılar gözlenmiştir. Özellikle, İstanbul Davutpaşa, Maltepe, Taksim Hastaneleri ile Mamuretü'l-aziz ve bazı bölük hastanelerinde tedavi görürken hayatını kaybeden Polonyalıların sayısı az değildir. Bu tablo, hasta esirlerin mümkün olduğunca tedavi imkânlarının arandığı anlamını taşımaktadır.

Daha önce bahsettiğimiz Kızılhaç heyetinin 28-29 Kasım 1916 tarihlerinde Afyonkarahisar'daki esirleri ziyaret sırasında tuttukları raporlarda; savaşın getirdiği zorluklardan olarak zaman zaman dinî hizmetlerde bazı sıkıntılar yaşandığı belirtilmekle birlikte, ölen esirlerin cenazelerinin Hristiyan mezarlığına defnedildiğini ve bizzat bu mezarları yerinde gördüklerini ifade etmişlerdir. Yine değişik kamplardaki gözlemlerinde ölenlerin rahip nezaretinde Hristiyan mezarlığına gömüldüğünden bahsetmektedirler[16]. Benzer tespitler Kızılay heyetinin raporlarında da yer almaktadır[17]. Bu gözlemlerden hareketle, hayatını kaybeden Polonyalı esirlerin de imkânlar ölçüsünde, dinî vecibeleri karşılanarak defnedildiklerini düşünüyoruz. Öyle zannediyoruz ki, yukarıda adı geçen şehirlerde bulunan gayr-i müslim mezarlıklarında Polonyalılara ait mezarlara rastlamak mümkün olabilir.

Ölüm sebeplerine gelince; ölen Polonyalıların çok büyük bir bölümünün dönemin yaygın hastalıklarından hayatını kaybettikleri görülüyor. Listede yer alan ölüm sebeplerini analiz ettiğimizde gözlenme sıklığına göre en fazla şu hastalıklarla karşılaşılmıştır; Enterit (61), Tifüs (43), Kaşeksi (27), Dizanteri

15 *Belemedik*, Pozantı'ya bağlı bir köydür. Almanlar demiryolu inşaatı sırasında, çalışanların her türlü ihtiyacını karşılamak üzere bu köyü önemli bir merkez haline getirdiler. Öyle ki, tam teşekküllü bir hastane, bir kilise, bir cami, bir sinema ve yeni evler inşa etmişlerdi. 1917 yılı başında köyün nüfusu; işçiler, hizmet veren köylüler ve Alman yetkililer, askerler de dahil olmak üzere 35.000'e ulaşmış idi. 1915 ortalarından itibaren İtilaf Devletleri savaş esirlerinin de bulunduğu önemli kamplardan biriydi. Burada tutulan esirler de yerli işçilerle birlikte, tünel kazılarında çalışmışlardır. (Doğan Şahin, "I. Dünya Savaşında Osmanlının Elindeki Esirler ve Üsera Garnizonları", http://dstercume.blogspot.com.tr/2011/02/1-dunya-savasinda-osmanlinin-elindeki.html; erişim tarihi: 06.01.2014)

16 Comite International De La Croıx-Rouge, "Documents Guerre Europenne 1914-1917", den nakleden; Ahmet Tetik, a.g.m.,

17 Mesut Çapa, a.g.m. s.52.

Levent Şahverdi Arşivi

(21), İshal (6), Zatürre (5), Sıtma (4), Tifo (4). Bunların dışında, Nefrit, kolera, skorbüt, plörezi, anemi, sarılık gibi hastalıklar seyrek de olsa gözlenmiştir. Burada adı geçen hastalıklar, aslında sadece esirler arasında değil o yıllarda hemen hemen bütün Anadolu'da görülüyordu[18].

18 Önceleri ilgili yer Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü Arşivlerinde bulunan ve daha sonra Ankara'da toplatılan "Vefayâta Mahsus Vukûat Defterleri"nden ölüm sebeplerine baktığımızda Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da yaygın olan hastalıklar hakkında sağlıklı verilere ulaşabiliyoruz. Bir fikir vermesi açısından mesela bkz; Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri II (22-24 Ekim 2003- İstanbul)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s.215; Bodrum ve çevresinden örnekler için, Nuri Köstüklü "Bodrum Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri", **3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim- 1 Kasım 2013**, Bodrum, Bildiriler, C.2, İzmir 2014, s.643-647; Nuri Köstüklü, "Birinci Dünya Savaşı Sosyal Tarihinin Yeterince Bilinmeyen Bir Kaynağı: Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri", Türk Tarih Kurumu, **Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu**, 12-15 Kasım 2015 İzmir.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı'nın esir aldığı Rus ordusu mensupları içerisinde Leh asıllılar da bulunuyordu. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, diğer İtilaf Devletleri esirleriyle birlikte, Leh asıllı askerlerin de, dönemin imkânları çerçevesinde, -dışarıdaki Türk esirlerinin şartlarıyla mukayese edilemeyecek düzeyde- iyi şartlarda tutulmaya çalışıldığı görülmüştür. Özellikle, tarihî Türk-Leh dostluğu çerçevesinde Polonya kökenli esirlere -mevcut hukuk ve müttefik politikaları da dikkate alınarak- toleranslı davranma yolları aranmıştır. Tabii ki, savaş şartlarının acı gerçeklerinden olarak, esirler arasında hayatını kaybedenler de bulunuyordu. Nisan 1918 itibarıyla, hayatını kaybeden 213 Polonyalının künyesi tespit edilmiştir. Tabii ki, mevcut belgeler ışığında bizim ulaşabildiğimiz bu sayının ileride ortaya çıkacak yeni bazı bilgi ve belgelerle artması muhtemeldir. Künyeleri tespit edilebilen söz konusu Polonyalı askerlerin, daha ziyade o dönemin yaygın hastalıklarından dolayı vefat ettikleri görülmüştür. Öldükleri yerlerde bugün bile bunların mezarlarına rastlanabileceği kanaatindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

HR.SYS.Dosya:2228, Gömlek:39 (Rebiü'l-ahir 336 tarihli belge)

HR.SYS.Dosya:2227, Gömlek:61 (22 Teşrin-i sani 333 tarihli yazı)

HR.SYS.Dosya:2228, Gömlek:39 (30 Kanun-i sani 334 tarih ve 38334 sayılı yazı).

HR.SYS. Dosya:2227, Gömlek:61

HR.SYS. Dosya:2228, Gömlek: 39 (9 Şubat 334 tarihli belge);

HR.SYS. Dosya: 2228, Gömlek:39 (29/01/ 334 tarih ve 18893 sayılı yazı)

HR.SYS. Dosya:2228, Gömlek:39 (28 Şubat 334 tarihli belge)

HR.SYS. Dosya:2212, Gömlek:7 (27 Rebiü'l-evvel 339/ 2 Kanun-i sani 337 tarihli belge)

2- Kızılay Arşivi

Kutu no: 560, Belge no: 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 118;

Kutu no:560, Belge no:73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84.

B- KİTAP VE MAKALELER

ÇAPA, Mesut, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Askerleri", **Toplumsal Tarih**, Haziran 1999.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "I.Dünya Savaşı Sırasında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı:83, Temmuz 2012, s.1-16.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri II (22-24 Ekim 2003- İstanbul),** Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s.205-219.

Levent Şahverdi Arşivi

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Bodrum Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri", 3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim- 1 Kasım 2013, Bodrum, **Bildiriler**, C 2, İzmir 2014, s.643-647.

NYKİEL, Beata, NYKİEL, Piotr, (çeviren: O.Fırat Baş) "Türkler Galiçya'da", Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği resmi web sitesi http://ankara.msz.gov.pl/tr/ikili_isbirligi/polonya_kulturu_vebilimi/polonyaturkiye/turkler_galicyada/ (erişim tarihi: 06.11.2013).

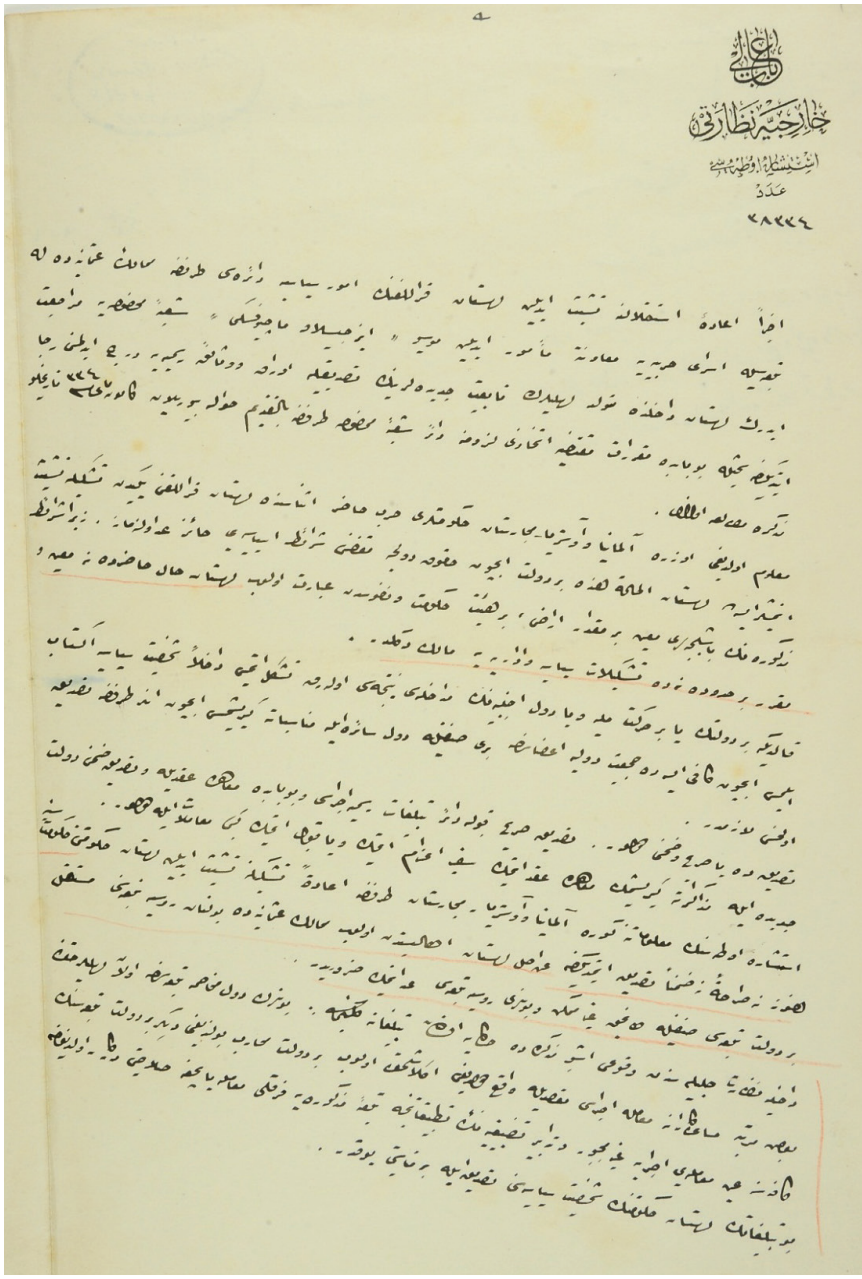
ÖZÇELİK, Mücahit, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Esirler**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.

ŞAHİN, Doğan, "I. Dünya Savaşında Osmanlının Elindeki Esirler ve Üsera Garnizonları", (http://dstercume.blogspot.com.tr/2011/02/1-dunya-savasinda-osmanlinin-elindeki.html;erişim tarihi:06.01.2014).

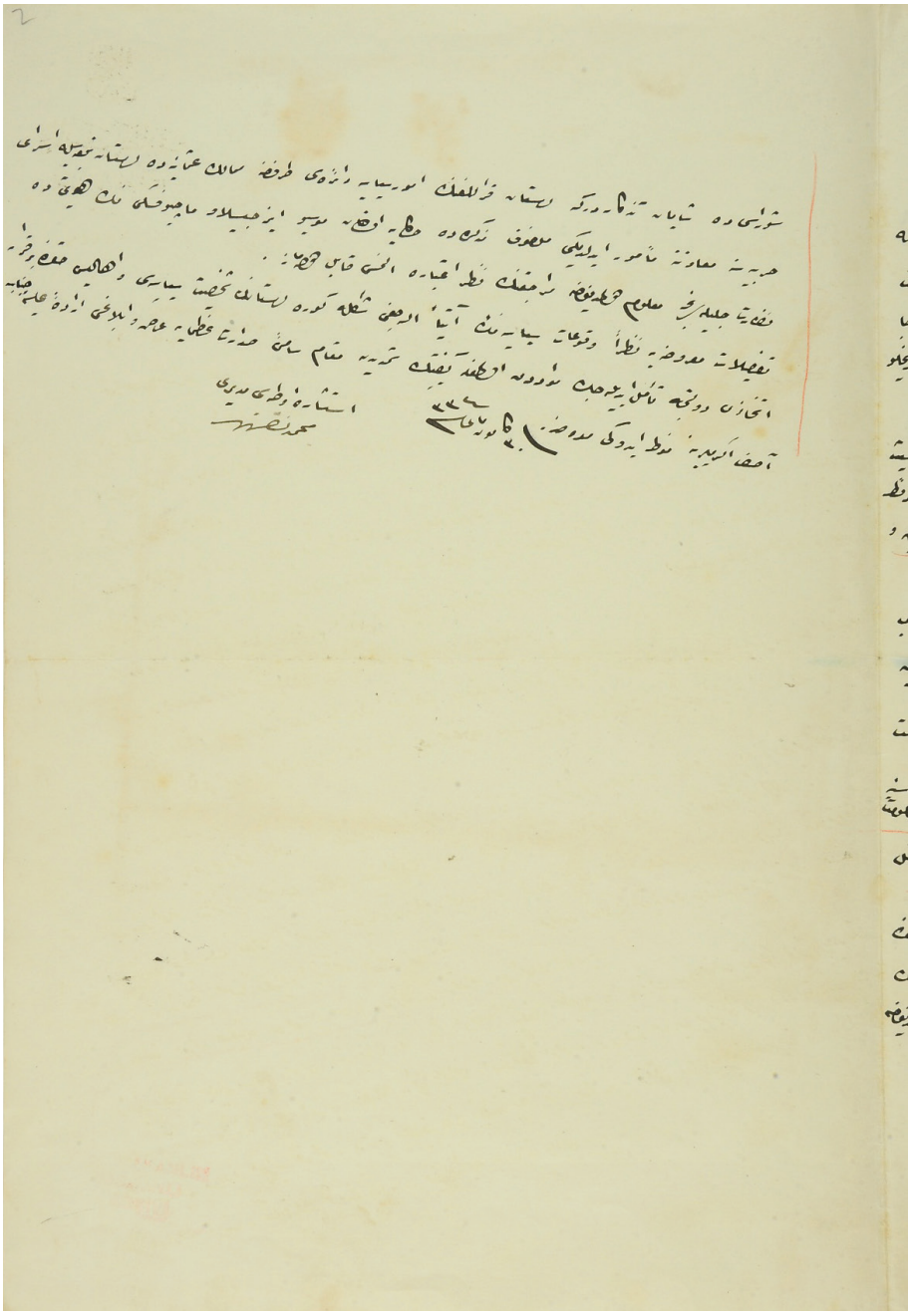
TETİK, Ahmet, "Osmanlı'ya Esir Düşenler", **Atlas Tarih Dergisi,** Nisan-Mayıs 2013, s.83-91.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:1,1a Türkiye'deki Polonya asıllı savaş esirlerin durumu hakkında, Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın 30 Kanun-i Sani 334 tarih ve 38334 sayılı mütalaası

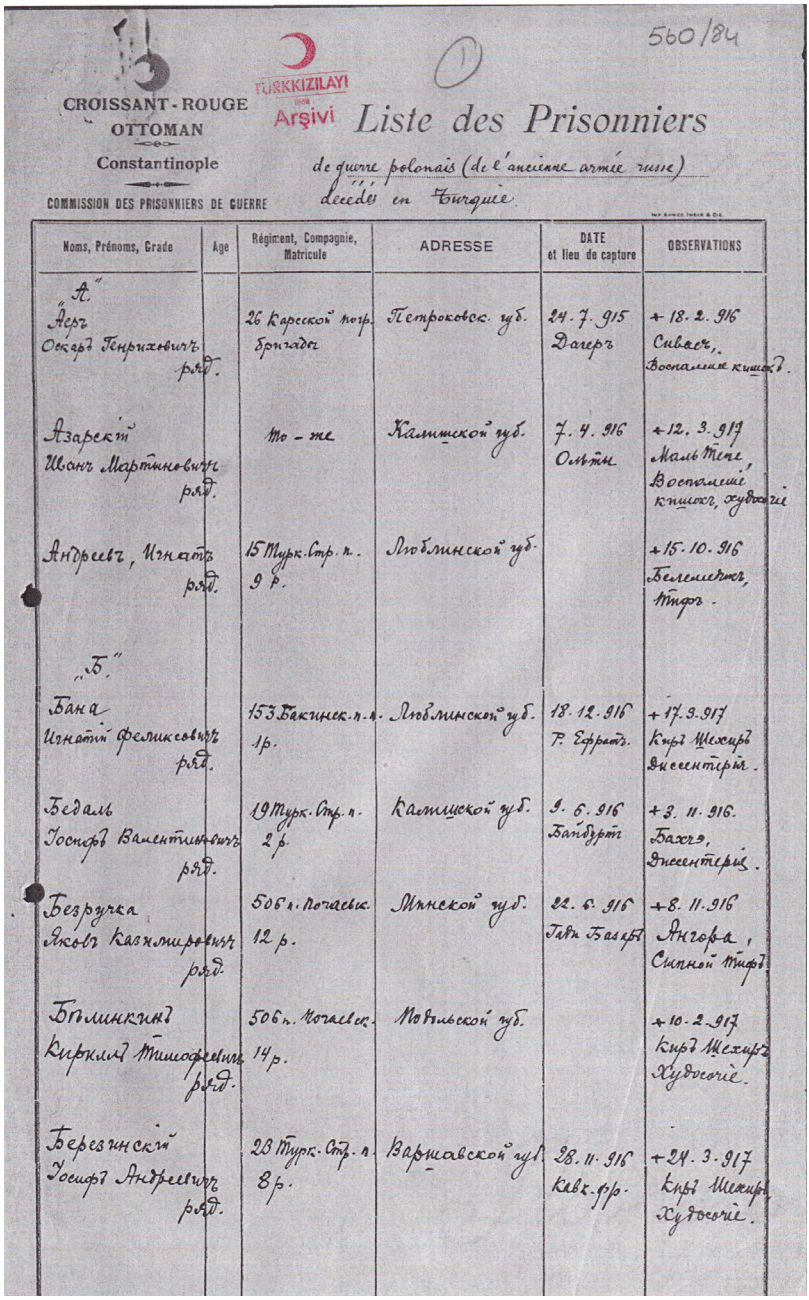

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EK:2, 2a, 2b, 2c Hayatını kaybeden Leh asıllı esir askerlerle ilgili Rusça ve Fransızca olarak tutulan listelerden bazı örnekler

560/84

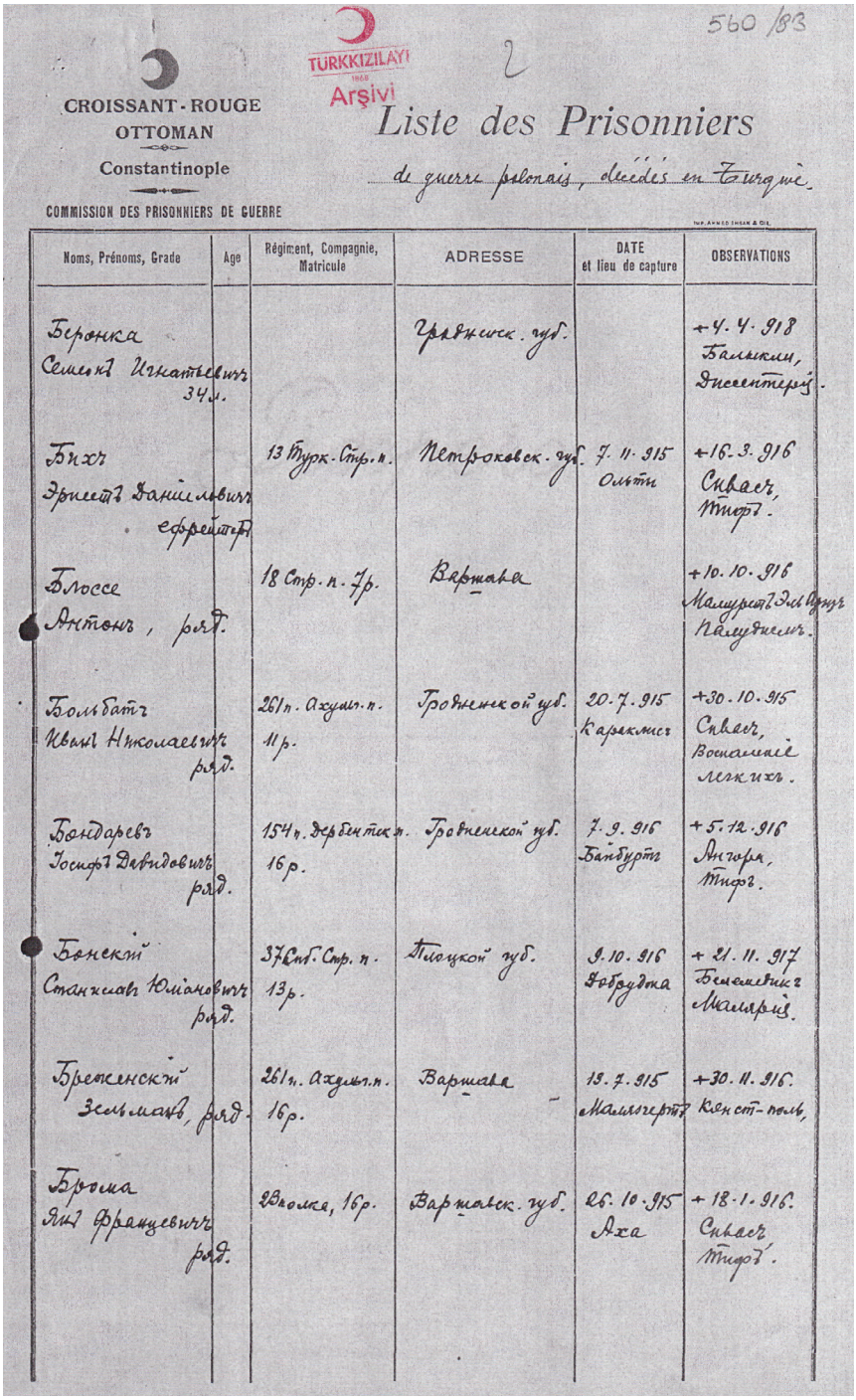
CROISSANT-ROUGE OTTOMAN
Constantinople
COMMISSION DES PRISONNIERS DE GUERRE

TÜRKKIZILAY
Arşivi

Liste des Prisonniers
de guerre polonais (de l'ancienne armée russe)
decedés en Turquie.

Noms, Prénoms, Grade	Age	Régiment, Compagnie, Matricule	ADRESSE	DATE et lieu de capture	OBSERVATIONS
„А."					
Аеръ Оскаръ Генриховичъ рядов.		26 Карсской пех. бригады	Петроковск. губ.	24.7.915 Дагеръ	+ 18.2.916 Сивасъ, Воспаление кишекъ.
Азарекъ Иванъ Мартыновичъ рядов.		То-же	Калишской губ.	7.4.916 Олтынъ	+ 12.3.917 Малый Тенеджъ, Воспаление кишекъ, худоба
Андреевъ, Игнатъ рядов.		15 Турк. Стр. п. 9 р.	Люблинской губ.		+ 15.10.916 Белемедикъ, Тифъ.
„Б."					
Бана Игнатій Феликсовичъ рядов.		153 Бакинск. п. п. 1 р.	Люблинской губ.	18.12.916 Р. Ефратъ.	+ 17.3.917 Кыз Шехиръ Дисентерія.
Бедаль Іосифъ Валентиновичъ рядов.		19 Турк. Стр. п. 2 р.	Калишской губ.	9.6.916 Байбуртъ	+ 3.11.916. Бахча, Дисентерія.
Безручка Яковъ Казимировичъ рядов.		506 п. Почаевск. 12 р.	Минской губ.	22.6.916 Тайи Базаръ	+ 8.11.916 Ангора, Сыпной тифъ
Бильинкинъ Кирилл Тимофеевичъ рядов.		506 п. Почаевск. 14 р.	Волынской губ.		+ 10.2.917 Кыз Шехиръ Худоба.
Березинскій Іосифъ Андреевичъ рядов.		28 Турк. Стр. п. 8 р.	Варшавской губ.	28.11.916 Кавк. ф-ръ.	+ 24.3.917 Кыз Шехиръ Худоба.

Levent Şahverdi Arşivi

CROISSANT-ROUGE
OTTOMAN
Constantinople
COMMISSION DES PRISONNIERS DE GUERRE

TÜRKKIZILAY
1868
Arşivi

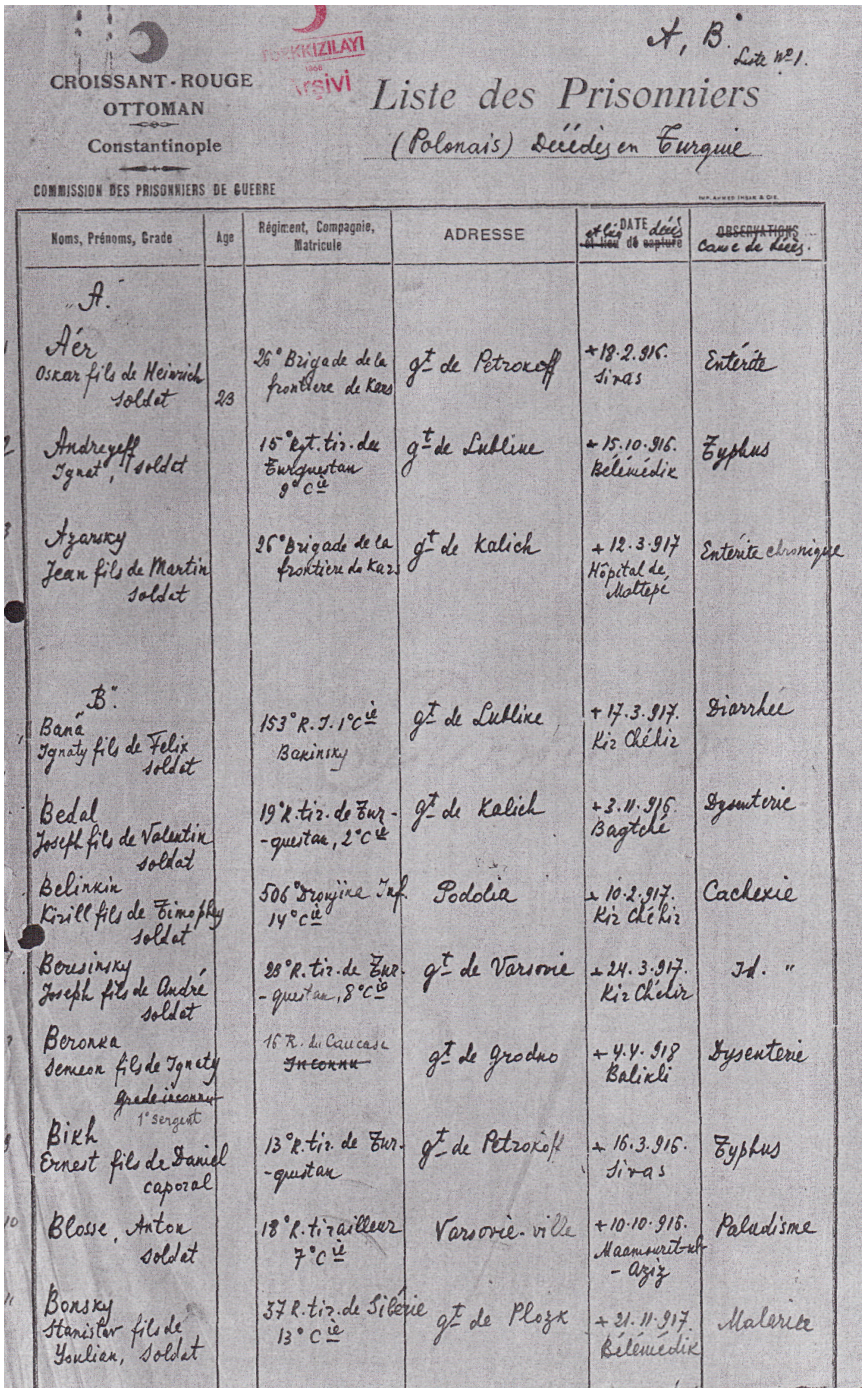
560/83

Liste des Prisonniers

de guerre polonais, décédés en Turquie.

Noms, Prénoms, Grade	Age	Régiment, Compagnie, Matricule	ADRESSE	DATE et lieu de capture	OBSERVATIONS
Бронка Семенъ Игнатьевичъ	34 л.		Уральск. губ.		+4. 4. 918 Балыкли, Дисентерія.
Бихъ Эрнестъ Даніиловичъ	эфрейторъ	13 Турк. Стр. п.	Петроковск. губ.	7. 11. 915 Олтъ	+16. 3. 916 Сивасъ, Тифъ.
Блоссе Антонъ,	рядъ.	18 Стр. п. 7р.	Варшава		+10. 10. 916 Малгурлъ Эмбулуджъ Палудженъ.
Болбатъ Иванъ Николаевичъ	рядъ.	261 п. Ахтыр. п. 11 р.	Гродненской губ.	20. 7. 915 Каракисъ	+30. 10. 915 Сивасъ, Воспаленіе легкихъ.
Бондаревъ Іосифъ Давидовичъ	рядъ.	154 п. Дербентск. п. 16 р.	Гродненской губ.	7. 9. 916 Бабадагъ	+5. 12. 916 Ангора, Тифъ.
Бонецкій Станиславъ Юліановичъ	рядъ.	37 Стр. Стр. п. 13 р.	Пинской губ.	9. 10. 916 Добруджа	+21. 11. 917 Бенекдикъ Малярія.
Брестенскій Земманъ,	рядъ.	261 п. Ахтыр. п. 16 р.	Варшава	13. 7. 915 Малгырлъ	+30. 11. 916. Констъ-поль,
Броска Янъ Францевичъ	рядъ.	2 Волка, 16 р.	Варшавск. губ.	26. 10. 915 Ада	+18. 1. 916. Сивасъ Тифъ.

Levent Şahverdi Arşivi

CROISSANT-ROUGE
OTTOMAN
Constantinople

COMMISSION DES PRISONNIERS DE GUERRE

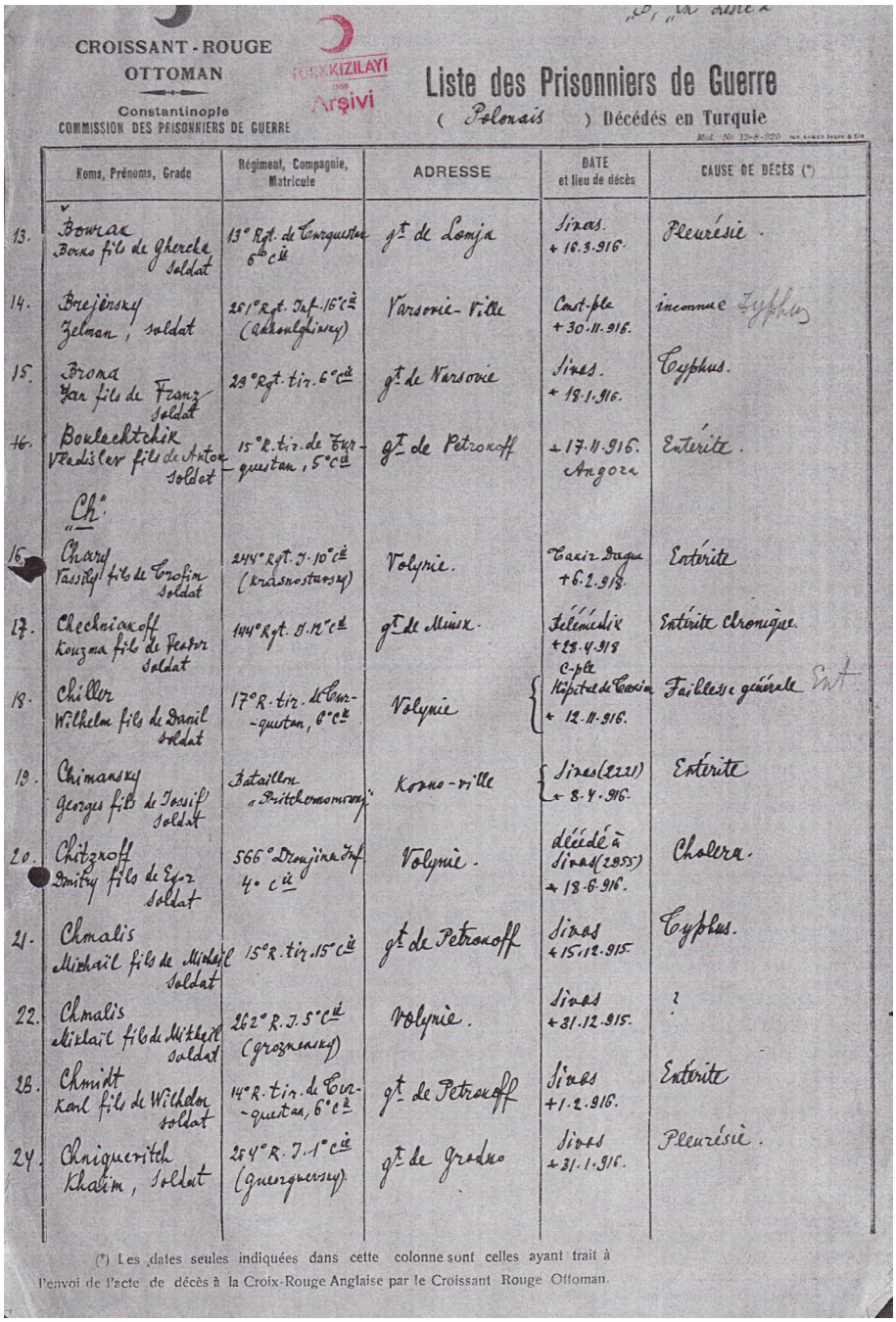
KIZILAY ARŞİVİ

A, B. Liste n°1.

Liste des Prisonniers
(Polonais) Décédés en Turquie

Noms, Prénoms, Grade	Age	Régiment, Compagnie, Matricule	ADRESSE	DATE décès et lieu de capture	OBSERVATIONS Cause de décès
A.					
Aér Oscar fils de Heinrich soldat	23	26° Brigade de la frontière de Kars	gt de Petrokoff	+ 18.2.916. Sivas	Entérite
Andreyeff Ignat, soldat		15° Rgt. tir. de Erzeroum 9° Cie	gt de Lubline	+ 15.10.916. Bélémédik	Typhus
Azarsky Jean fils de Martin soldat		26° Brigade de la frontière de Kars	gt de Kalich	+ 12.3.917 Hôpital de Maltepé	Entérite chronique
B.					
Bana Ignaty fils de Felix soldat		153° R.I. 1° Cie Bakinsky	gt de Lublin	+ 17.3.917. Kiz Chélir	Diarrhée
Bedal Joseph fils de Valentin soldat		19° R. tir. de Erzeroum, 2° Cie	gt de Kalich	+ 3.11.916 Bagtché	Dysenterie
Belinkin Kirill fils de Timofey soldat		506° Druyine Inf. 14° Cie	Podolia	+ 10.2.917. Kiz Chélir	Cachexie
Borsinsky Joseph fils de André soldat		28° R. tir. de Erzeroum, 8° Cie	gt de Varsovie	+ 24.3.917. Kiz Chélir	Id. "
Beronka Semeon fils de Ignaty grade inconnu 1° sergent		16 R. du Caucase ~~Inconnu~~	gt de Grodno	+ 4.4.918 Balikli	Dysenterie
Bikh Ernest fils de Daniel caporal		13° R. tir. de Erzeroum	gt de Petrokoff	+ 16.3.916. Sivas	Typhus
Blosse, Anton soldat		18° R. tirailleur 7° Cie	Varsovie-ville	+ 10.10.916. Maamuretul - Aziz	Paludisme
Borsky Stanislav fils de Youlian, soldat		37 R. tir. de Sibérie 13° Cie	gt de Plozk	+ 21.11.917. Bélémédik	Malarica

Levent Şahverdi Arşivi

CROISSANT - ROUGE
OTTOMAN

Constantinople
COMMISSION DES PRISONNIERS DE GUERRE

KIZILAY 1868 Arşivi

Liste des Prisonniers de Guerre

(Polonais) Décédés en Turquie

	Noms, Prénoms, Grade	Régiment, Compagnie, Matricule	ADRESSE	DATE et lieu de décès	CAUSE DE DÉCÈS (*)
13.	Bowcac Borso fils de Gherele Soldat	13° Rgt. de Cavalerie 6ème Cie	gt de Lonja	Sivas. + 16.3.916.	Pleurésie.
14.	Brejérsky Zelman, soldat	251° Rgt. Inf. 16ème Cie (Radomglinsky)	Varsovie-Ville	Cast-ple + 30.11.916.	inconnue Typhus
15.	Broka Yan fils de Franz Soldat	23° Rgt. tir. 6ème Cie	gt de Varsovie	Sivas. + 18.1.916.	Typhus.
16.	Boulachtchik Vladislav fils de Anton Soldat	15° R. tir. de Cavalerie - questan, 5ème Cie	gt de Petrokoff	+ 17.11.916. Angora	Entérite.
	Ch. "				
16.	Chary Vassily fils de Trofim Soldat	244° Rgt. I. 10ème Cie (Krasnostawsky)	Volynie.	Cazir Dagu + 6.2.918.	Entérite
17.	Chechniakoff Kouzma fils de Feodor Soldat	144° Rgt. 8.12ème Cie	gt de Minsk.	Télémédik + 23.4.918 C-ple	Entérite Chronique.
18.	Chiller Wilhelm fils de Daniel Soldat	17° R. tir. de Cavalerie - questan, 6ème Cie	Volynie	Hôpital de Cavalerie + 12.11.916.	Faiblesse générale Ent
19.	Chimansky Georges fils de Iossif Soldat	Bataillon " Pritchemomsky "	Kowno-ville	Sivas (2221) + 8.4.916.	Entérite
20.	Chitzroff Dmitry fils de Egor Soldat	566° Droujina Inf. 4° Cie	Volynie.	décédé à Sivas (2955) + 18.6.916.	Cholera.
21.	Chmalis Mikhail fils de Mikhail Soldat	15° R. tir. 15ème Cie	gt de Petrokoff	Sivas + 15.12.915.	Typhus.
22.	Chmalis Mikhail fils de Mikhail Soldat	262° R. I. 5ème Cie (Grozneusky)	Volynie.	Sivas + 31.12.915.	?
23.	Chmidt Karl fils de Wilhelm Soldat	14° R. tir. de Cavalerie - questan, 6ème Cie	gt de Petrokoff	Sivas + 1.2.916.	Entérite
24.	Chniguéritch Khatim, Soldat	254° R. 7.1ème Cie (Gnezgneusky)	gt de Grodno	Sivas + 31.1.916.	Pleurésie.

(*) Les dates seules indiquées dans cette colonne sont celles ayant trait à l'envoi de l'acte de décès à la Croix-Rouge Anglaise par le Croissant Rouge Ottoman.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

Arda BAŞ*

ÖZET

Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in iki önemli gücü olan Türkiye ve Mısır arasında güçlü bir tarihi ve kültürel bağ vardır. Bu güçlü bağ bugün Türkiye-Mısır ilişkilerini etkileyen en önemli faktördür. Modern Mısır'da Türkiye'nin etkilerini görmek mümkündür. Özellikle, Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra yapılan reformlar Mısır'da modernleşme taraftarları tarafından ilgi ile takip edilmiştir. Atatürk dönemi aynı zamanda Mısırlı aydınların Türk inkılabına model olarak tartışmaya başladığı dönemdir. Mısır, 1952'de Hür Subayların Kral Faruk rejimini devirip cumhuriyeti kurduğunda ve Arap Baharı ile birlikte Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesi ile başlayan süreçte, Atatürk döneminde Türkiye'de yapılan reformları tekrar tartışmıştır.

Bu çalışmada temel olarak Atatürk döneminde Türkiye-Mısır ilişkilerinin genel seyri incelenmiş ve bu dönemin sonraki yıllara etkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türkiye, Mısır, Orta Doğu, Laiklik.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu/Türkiye, arda_bas@yahoo.com

Levent Şahverdi Arşivi

TURKEY-EGYPT RELATIONS IN THE TIME OF ATATURK AND THEIR EFFECTS ON OUR TIME

ABSTRACT

There is a strong historical and cultural bond between the two significant powers of the Middle East and the Eastern Mediterranean, Turkey and Egypt. And it is this strong bond that influences the relations between Turkey and Egypt today. It is possible to see Turkish impression on nearly all of modern Egypt's building blocks. Particularly, reforms made in Turkey following the proclamation of the Republic were keenly followed by modernists in Egypt. It was also during the time of Atatürk that Egyptian intellectuals began to discuss Turkish reforms as a model. The idea of adopting Turkish reforms as a model for Egyptian reforms was revived with the proclamation of the republic in Egypt when King Faruq was overthrown by the Free Officers Movement, and following the overturn of Hosni Mubarak regime during the Arab Spring.

This study aims to evaluate the general course of Turkey- Egypt relations during the time of Atatürk, and what effects the relations in this era had on the subsequent years.

Keywords: Atatürk, Turkey, Egypt, Middle East, Secularity.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Hz. Ömer döneminde Mısır'a düzenlenen sefer ile buradaki Bizans hakimiyeti sona ermiş ve İslam hakimiyeti başlamıştır. İslam hâkimiyeti ile birlikte Mısır, Müslüman Türk yönetimleri ile tanışmıştır. Mısır'a ilk tayin olan Türk vali 834'de Abbasiler döneminde atanan Aşnas'dır. Aşnas'dan Fatımilerin Mısır'ı işgaline kadar geçen süre içinde bir tanesi hariç Mısır'a hep Türk valiler atanmıştır. Türk valiler Mısır'a gitmemiş naipler yoluyla idareyi ele almışlardır. Tolunoğulları hanedanını kuran Ahmed b. Tolun da naip valilerden biri olarak Türkler'den oluşan ordusu ile 868'de Mısır'a gelmiş ve burada 905 tarihine kadar hüküm sürmüştür[1]. Tolunoğulları hanedanından sonra Türk komutanı Muhammet bin Tuğç, İhşit Hanedanı'nı (905-969) kurmuştur. İhşitlerin Mısır'daki hakimiyetine, liderleri Kâfür'ün ölümü sonrası içine düştüğü karışıklık sonrası Fatımiler son vermişlerdir[2]. Fatımilerden sonra Mısır'da Memluklar ile birlikte yeniden Türklerin hakim olduğu bir dönem başlamıştır[3]. Memluklular döneminde İslam rejimleri askerileşmiş aynı zamanda da Türklerin Mısır'daki askeri sınıf içindeki hakimiyeti artmıştır. Bu da Mısır'da Türklerin hâkimiyetinin artmasını sağlamıştır[4]. Osmanlı Devleti, Memluklar ile doğudaki Türkmen beylikleri üzerinde hakimiyet mücadelesi sebebiyle karşı karşıya gelmiş[5] ve Doğu Akdeniz'i ele geçirmeden Asya hakimiyetini sağlayamayacağını kısa sürede fark etmiştir[6]. Bu nedenle Sultan Bayezid, Mısır'ı bir tehdit olarak görmüş ancak Mısır'a karşı sefer düzenleyen Yavuz Sultan Selim olmuştur. 24 Ağustos 1516'da gerçekleşen Mercidabık Savaşı'ndan sonra 22 Ocak 1517'de Ridaniye Savaşı'nda Memluk Devleti yıkılmış ve Mısır, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir[7].

---

1 Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", **Türkler Ansiklopedisi**, C 5, Ankara, 2002, s. 12-13.

2 Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **A History of Egypt From the Arab Conquest to the Present**, Cambridge University Press, 2007, s. 12.

3 Ayrıntılı bilgi için bknz: Kazım Yaşar Koparman, **Mısır Memlukleri Tarihi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989.

4 Bernard Lewis, **Ortadoğu**, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006, s. 69.

5 Donald E. Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 124-126.

6 Selahattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s. 110.

7 Yılmaz Öztuna, **Yavuz Sultan Selim**, Babıâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 74-100.

Levent Şahverdi Arşivi

Fetihten sonra Mısır'da bir süre daha kalan Yavuz Sultan Selim'e, Mekke Şerifi Ebu Berekât itaatini bildirmiş ve halifelik makamı Osmanoğulları'na geçmiştir[8]. Ancak Mısır'da düzeni sağlamak kolay olmamıştır. 1525'te hazırlanan Mısır Genel Yönetmeliği adı verilen kanunname ile hem padişahın otoritesi Mısır'da tesis edilmiş hem de Osmanlı kurumları ile Memluk yasaları kaynaştırılmıştır[9]. Osmanlı Devleti Mısır'da istikrarı sağladıktan sonra, bölgenin stratejik üstünlüğünü Doğu Akdeniz ile Kızıldeniz'deki fetihlerde kullanmıştır. Ayrıca Mısır, güçlü tarım ekonomisi ve ödediği vergilerle Osmanlı ekonomisine çok önemli katkı sağlamıştır[10].

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonundan itibaren güç kaybetmesi Mısır ile ilişkilerini de etkilemiştir. Memluk beyleri sık sık bağımsızlık için isyan etmişler ve bu konuda Avrupalı devletlerin desteğini almışlardır[11]. Bu isyanlar Fransa'nın Mısır'ı işgaline kadar Mısır valilerinin atanmasında belirleyici olmuş, Osmanlı Devleti isyan eden Memluk beyini bastıramayınca onu vali olarak atamıştır[12].

Osmanlı Devleti'nin artık üzerinde hâkimiyet kurmakta zorlandığı Mısır, 18. yüzyılın sonuna doğru İngiltere ve Fransa arasındaki küresel rekabetin çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Napoleon Bonaparte, 1798 yılında Fransa'nın Orta Doğu'daki etkinliğini artırmak ve İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgeleri ile bağlantısını kesmek amacıyla Mısır'ı işgal etmiştir[13]. Bu işgal ile birlikte Mısır, Osmanlı Devleti'ni uluslararası arenada en çok meşgul eden sorun haline gelmiştir. Fransız işgali sırasında Mısır'ın içine düştüğü kaos, Mehmet Ali Paşa'nın 1805'te Mısır'a vali olmasını sağlamıştır[14]. Osmanlı Devleti, 9 Temmuz

---

8 P.M. Holt, "The Beylicate in Ottoman Egypt During the Seventeeth Century", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, **(BSOAS)**, C 24, S 2, Şubat 1961, s. 216.

9 Es-Seyyid Mahmud Seyyid Muhammed, **XVI. Asırda Mısır Eyaleti**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990, s. 87-88.

10 Jane Hathaway, **Osmanlı Mısır'ında Hane Siyaseti-Kazdağıların Yükselişi**, (Çev. Nalan Özsoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 5.

11 James P. Jankowski, **Egypt: A Short History**, Oneworld Publications, Oxford, 2000, s. 59.

12 André Clot, **Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı**, Çev: Turhan Ilgaz, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005, s. 240-245.

13 Napoleon Bonaparte'nin Mısır'ı işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789–1802)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

14 J. Brugman, **An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt**, Brill Academic Publications, Leiden, 1997, s.4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

1805'te Hicaz'daki Vahhabi ayaklanmasını bastırmak karşılığında Mehmet Ali Paşa'yı Mısır Valisi olarak atamıştır[15].

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile Saray arasındaki ilişkide başından itibaren karşılıklı güvensizlik hakim olmuştur[16]. II. Mahmut, Yunan Ayaklanması'nı Mehmet Ali Paşa'nın yardımı ile bastırmıştır. Ancak bu isyanı bastırması karşılığında kendine vaat edilenler gerçekleştirilmeyince bu defa Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiştir[17]. Osmanlı ordusu isyan eden Mehmet Ali Paşa'ya bağlı birliklerin Kütahya'ya kadar gelmesine engel olamayınca Rusya'dan yardım istenmiştir[18]. Sonuçta İngiltere ve Fransa'nın araya girmesi ile Osmanlı Devleti ve Mehmet Ali Paşa arasında 14 Mayıs 1833'te Kütahya Barış Antlaşması imzalanmıştır[19].

II. Mahmut'un Mısır meselesinde Avrupa devletlerinin yardımını istemesi İngiltere'nin Mısır meselesinde daha aktif rol oynamasına neden olmuştur[20]. Üstelik, Mehmet Ali Paşa'nın gücünü kırmak için II. Mahmut tarafından imzalanan 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi gibi anlaşmalar Osmanlı ekonomisi üzerinde yıkıcı etki yaratmıştır[21]. Sultan Abdülmecid zamanında ise Mısır meselesinde Avrupalı devletlerin desteğini sağlamak için 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Tüm bu adımlara rağmen Osmanlı Devleti,

---

15 Muhammed H. Kutluoglu, **The Egyptian Question (1831-1841) : The Expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction of the Sublime Porte**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 36.

16 Khaled Fahmy, "The Era of Muhammad Ali Pasha 1805–1848", **The Cambridge History of Egypt**, Vol.II, Modern Egypt from 1517 to the End of the Twentieth Century, Edited by; M. W. Dally, Cambridge University Press, New York, 1998, s. 146.

17 İbrahim Muhammed İs-Sanafiri, **Osmanlı-Mısır İlişkileri (1863-1882)**, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı), İstanbul 1993, s. 5.

18 Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra'ya Gönderilmesi", **Belleten**, C VI, S 23,24 - Temmuz 1942, s. 235–236.

19 is-Sanafiri, **a.g.e.**, s. 10.

20 Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **Egypt in Reign of Muhammad Ali**, Cambridge Universty Press, 1984, s.238.

21 Ahmet N. Yücekök, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu, 1838 Ticaret Sözleşmeleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 23, S 1, Mart 1968, s.401., Mübahat S. Kütükoglu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580–1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s.86.

Levent Şahverdi Arşivi

Mısır valiliğinin Mehmet Ali Paşa'ya veraseten verilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır[22].

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İngiltere ve Fransa, Hindistan Yolunu denetim altına almak için Mısır'da çeşitli projeler geliştirmiştir. Fransa'nın Süveyş Kanalı projesi bunlardan biridir[23]. Mısır Valisi olan Said Paşa döneminde Süveyş Kanalı'nın açılması için çalışmalar başlamıştır. Bu dönemde diğer önemli gelişme, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra ilk defa bir Osmanlı padişahının; Sultan Abdülaziz'in Mısır'ı ziyaret etmesidir[24]. Ancak Sultan Abdülaziz'in Mısır'ı merkeze yaklaştırmak için attığı bu adımlar sonuç vermemiş Said Paşa'dan sonra Mısır Valisi olan İsmail Paşa, Fransa'nın da desteğini alarak diğer Osmanlı valilerinden farklı bir unvana sahip olmuştur. İsmail Paşa 1867 tarihli fermanla "Mısır Hidivi" unvanını kullanmış, üstelik çıktığı Avrupa gezisinde bağımsız bir hükümdar gibi davranmıştır. Hatta Süveyş Kanalı'nın açılması sırasında yapılacak törenlerde Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmeyi planlamakla birlikte Avrupalı devletlerden bu konuda istediği desteği bulamamıştır. Osmanlı Devleti ile Mısır Valiliği arasında ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde, 13 Kasım 1869'da Süveyş Kanalı açılmıştır[25].

II. Abdülhamid'in tahta çıkması ile Osmanlı-Mısır ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. II. Abdülhamid, Mısır Hidivliği'nin Osmanlı Devleti'nden gasp edildiğini düşünüyordu[26]. İsmail Paşa kısa süre sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından azledilmiş ve yerine oğlu Mehmet Tevfik, Mısır Valisi olmuştur[27]. Bu dönemde Mısır'da artan ekonomik problemler, 1881'de yabancı karşıtı Urabi Paşa adlı Arap asıllı bir subay önderliğinde bir grup askerin ayaklanmasına sebep olmuştur[28]. Urabi Paşa, Mısır maliyesini yabancı denetimden kurtarmak

---

22 Sevim Ünal, "1838-1841 Yılları Arasında Türk-İngiliz İlişkileri", **VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)**, III. Cilt, Ankara, 1983, s.1554.

23 Gilbert Sinoué, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun**, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999, s. 87.

24 Ali Kemali Aksüt, **Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati**, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, İstanbul, 1944, s.7-17.

25 Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, (Ed.: Ali Berktay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 330.

26 Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 148.

27 Khedive of Egypt Abbās II, **The last Khedive of Egypt : Memoirs of Abbas Hilmi II**, Ithaca Press, UK, 1998. s. 43.

28 Yunus Özger, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", **History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue**, 2010, s. 306.

Levent Şahverdi Arşivi

ve hidivin otoritesini anayasa ile sınırlamak istiyordu. Ancak İngiltere ve Fransa açısından Urabi Paşa'nın emelleri onların Süveyş Kanalı üzerindeki hakimiyetine yönelik bir tehditti. Bu yüzden Tevfik Paşa'nın Mısır'daki iktidarının devamına sağlamayı kendi çıkarlarının korunması için gerekli görüyorlardı. 1882'de İskenderiye'de gerçekleşen yabancı karşıtı gösteri sonrası İngiltere Mısır'a doğrudan askeri müdahalede bulunma kararı aldı[29]. İngiliz ordusu 1882'de İskenderiye ve İsmailiye'yi işgal etti[30]. 1883'te Mısır'a gelen Lord Cromer 1907'ye kadar Mısır'da sömürge valisi gibi görev yaptı[31].

İngiltere bu işgal ile Süveyş Kanalı üzerinde egemenlik kurarak sömürge yollarını güvence altına almıştır. Mısır 1882'den sonra Osmanlı egemenliğinde bulunmakla beraber iç ve dış işlerinde Hidiv'in yetkili olduğu, İngiliz işgali altında olan bir ülke haline gelmiştir. Bu karmaşık statüsü ile Mısır'ın I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti ile bağı zayıflamıştır. Ancak fiili olarak İngiltere tarafından yönetilen Mısır, hukuki olarak hala Osmanlı Devleti'ne bağlı olmaya devam etmiştir[32].

I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'nin ilk hedeflerinden biri Mısır'daki durumunu sağlamlaştırmak iken, Osmanlı Devleti ise aynı dönemde İngiltere'nin sömürgeleri ile bağlantısını keserek, Mısır'da 1882'den beri devam eden işgale son vermeyi planlıyordu[33]. Bu yüzden Kanal Harekâtı için görevlendirilen Cemal Paşa İstanbul'dan ayrılmadan önce Haydar Paşa Garı'nda yaptığı konuşmada kendilerinin başarısız olması durumunda arkalarından gelen vatanperverlerin "İslam'ın açıkça malı olan Mısır'ı İngiliz tasallutçuların elinden kurtarması gerektiğini" söylemiştir. Ancak Kanal Harekâtı başarısız olmuştur[34]. Osmanlı Devleti, Kanal Harekâtı esnasında Mısırlı Arapların İngiltere'ye karşı isyan edeceğini düşünürken kendisine karşı büyük bir Arap ayaklanması ile kar-

---

29 William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev., Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 114.

30 Marsot, **A History of Egypt …**, s. 74.

31 Ahmet Yaramış, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883–1907)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, Aralık 2007, s. 59.

32 Rıfat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1989, s.153.

33 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C 9, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 424-425.

34 Cemal Paşa, **Hatırat**, (Yayına Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul, 1996, s.148.

Levent Şahverdi Arşivi

şı karşıya kalmıştır[35]. Batı destekli bu Arap ayaklanmasına Mısır'dan destek sınırlı olmuştur. Çünkü Mısırlı Araplar İngiltere'nin Osmanlı Devleti tarafından yenilerek Mısır'dan çıkarılacağına ve Arap isyanlarının bastırılacağına inanmışlardır[36].

Millî Mücadele Döneminde Türkiye-Mısır İlişkileri

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti, Mısır üzerindeki fiili hakimiyetini kaybetmiş I. Dünya Savaşı esnasında Mısır'a yeniden hakim olmak için yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır. Savaş sonunda önce Osmanlı Devleti, Sevr Antlaşması ile ardından Türkiye Cumhuriyeti Lozan Antlaşması ile 5 Kasım 1914'ten itibaren Mısır ve Sudan üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmiştir[37]. Savaş sonunda Batılılar Araplara verdikleri bağımsızlık vaatlerini yerine getirmemişlerdir. Bu dönemde Arap Dünyası Türk egemenliğinden İngiliz ve Fransız egemenliğine geçmiştir[38]. Arap Dünyası'nda başlayan bağımsızlık hareketi Osmanlı Devleti'ne karşı Batı'nın teşviki ile ortaya çıkmıştı. Ancak, bu mücadele Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte işgalci İngiltere ve Fransa'ya karşı yürütülmüştür. Arap Dünyası'nda İngiltere ve Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesinin yürütüldüğü günlerde Türkiye'de de bu devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi yürütülüyordu. Yani Türkler ve Araplar bağımsızlık mücadelelerini aynı anda aynı devletlere karşı yürütmüşlerdir[39]. Bu nedenle Mısırlı aydınlar Türkiye'deki Millî Mücadele ile ilgili gelişmeleri yakından izlemişlerdir. Çünkü Avrupalı sömürgecilerden kurtulmak ve bağımsızlığını kazanmak isteyen Mısırlı Arap aydınlar Anadolu'daki mücadelenin kendi ülkeleri için örnek olabileceğini düşünüyorlardı[40]. Bunun yanında Mısırlı aydınlar Türkiye'deki Millî Mücadele'yi bir bağımsızlık savaşı

35 Sara Reguer, **Winston Churchill and The Shaping of the Middle East**, **1919-1922**, Columbia University, Ph. D. 1976, s. 13.

36 Niyazi Berkes, **Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm**, Köprü Yayınları, İstanbul, 1969, s.96.

37 Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s. 562. Ayrıca: **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 5, s. 31.

38 Walter Hollstein, **Filistin Sorunu: Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi**, (Çev. Cemal E. Ertuğ), Yücel Yayınları, İstanbul, , 1975, s. 123-124.

39 Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.5.

40 Bilal N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak görmekle birlikte ülkelerindeki işgalci İngilizlere karşı bir savaş başlatmamışlardır[41].

Millî Mücadele döneminde Mısır basını Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemiştir. Örneğin, El-Ahram Gazetesi'nde[42] Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Mustafa Kemal Paşa hakkında haberler yayınlanmış ve I. Dünya Savaşı sonrasında Mısır'ın hukuki durumu ve Osmanlı Devleti'nin bir parçası olup olmadığı hakkında tartışmalar yapılmıştır. İstanbul'un işgali ve İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da gerçekleştirdikleri haksız saldırılar, Mısır'da tepki ile karşılanmış; Senûsiyye Hareketi[43], Millî Mücadele'nin lider kadrosuna İngilizlere karşı ortak mücadele etme çağrısı yapmıştır[44].

Mısır Kadınlar Derneği ise Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı yollarken, Fransa'nın Toulouse şehrindeki Mısır Derneği, İzmir'in kurtarılması sonrası Türkiye'nin Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey'e gönderdiği telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'dan "Doğunun Kahramanı" diye bahsetmiştir. Mısır'dan Türkiye'nin Roma temsilciliğine gönderilen bir başka telgrafta ise Mustafa Kemal Paşa için "İslam'ın Şampiyonu" ifadesi kullanılmıştır[45]. Bunun yansıra, Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1921 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Ankara şubesine Yunan işgali sırasında zarara uğrayan köylülere verilmek üzere para yardımı da yapmıştır[46].

Bunun yanında, Mısır'da Millî Mücadele'ye karşı olan gruplar ve yayınlar da olmuştur. Örneğin El-Mukattam Gazetesi, Kuvayı Millîye'yi Bolşevikler tarafından desteklenen ve İtilaf Devletleri karşısında önemsiz bir güç olarak takdim ederek Millî Mücadele'ye yönelik Mısır kamuoyundaki desteğin zayıflamasını hedeflemiştir. Tüm bu olumsuz kampanyaya rağmen Mısırlı aydınlar Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasını, "Doğu'nun Batı'ya karşı kazandığı bir za-

---

41 Jean Lacouture - Simonne Lacouture, **Egypt in Transition**, (Translated by Francis Scarfe), Criterion Books, New York, 1958, s. 86.

42 Mısır'da süreli yayınlar hakkında bilgi için bakınız: Ami Ayalon, **Press in the Arap Middle East A History**, Oxford University Press, New York, 1995, s. 43.

43 Senûsiyye Hareketi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Kavas, "Senûsiyye", **DİA**, C 36, s. 538.

44 Mehmet Serhat Yılmaz, "Mısır Basınında Millî Mücadele Dönemi Türkiye'si Üzerine Bir Araştırma (1919-1922)", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2009,(2),102-108.

45 Şimşir, **a.g.e.**, s. 51-53.

46 **BCA**, 05 Ocak 1922, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 198.355.2.

Levent Şahverdi Arşivi

fer" olarak değerlendirmiştir[47]. Mısır'daki bağımsızlık yanlılarının Türkiye'deki mücadeleye sempati ile bakmalarının temel nedenleri; Anadolu'da yapılan mücadelenin İngilizlere karşı yürütülmesi ve Türkiye'de kurulan yeni rejimin Arap toprakları üzerinde hak iddia etmemesidir[48]. Aynı yıllarda Mustafa Kemal Paşa da Türklerin ve Arapların ortak düşmanları olan Batılı sömürgeci devletlere karşı birlikte mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur[49].

Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri

Millî Mücadele'ye yönelik Mısır'dan gelen destek, 1922'de saltanatın kaldırılması ile azalmaya başlamıştır. Türkiye'de Saltanatın kaldırılması Mısır'da hemen yankı bulmuştur. Hatta yurtdışına çıkmak zorunda kalan sabık Sultan Vahdettin'in bir ara Mısır'a gideceğine dair haberler çıkmıştır[50]. Ancak Mısır kamuoyundan saltanatın kaldırılmasına yönelik çok sert eleştiriler gelmemiştir. El Ezher Şeyhi, Sultan Vahdettin'i İngilizlere sığındığı için eleştirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı Müslümanlara örnek olarak göstermiştir[51]. Mısır basınında bu konudaki eleştirilerin sınırlı olmasının üç temel sebebi bulunmaktadır: Birincisi Yunanlılara karşı kazanılan zaferin Mısır kamuoyunda yarattığı sempati, ikincisi Sultan Vahdettin'in İngilizlerle ile işbirliği yapmış olması ve son olarak da Lozan Barış Konferansı devam ederken Türk tarafını İngiltere karşısında zor durumda bırakmak istememeleridir[52].

Lozan Konferansı esnasında Türkiye ve Mısır ilişkilerinde bir yakınlaşma sağlanmıştır. Lozan'daki Mısır heyeti Başkanı Sa'd Zağlûl Paşa tarafından Türk heyetine bir mektup gönderilmiştir. Türk heyeti bu mektuba verdiği cevapta,

47 Yılmaz, a.g.m., 114-116., Mısırlı aydınların Millî Mücadele'ye bakışına örnek gösterebilecek bir eser; Said, Emin Muhammed-Kerim Halil Sabit, **Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hayatı: Anadolu'da Türk Millî Mücadelesi**, (Çev: Zekeriya Kurşun), İstanbu,: Doğan Kitap, 2010.

48 Abülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, 207.

49 Orhan Koloğlu, **Gazi'nin Çağında İslam Dünyası**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1994, 60.

50 **BCA**, 24 Kasım 1922, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 202.379.21.

51 Murat Bardakçı, **Şahbaba**, **Osmanlının Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahdettin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 378.

52 Ayten Sezer, "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Richard Hattamer'dan Çeviri), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı:50, Temmuz 2001, s.388.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Mısır'ın tam bağımsızlığının takipçisi olacağını ve Mısır'ın İngiltere boyunduruğundan kurtulduğu gün ise çok sevineceklerini belirtmiştir[53].

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Türkiye'de inkılaplar hız kazanmış ve bu da Mısır'da Türkiye'ye yönelik ilgiyi arttırmıştır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesi Mısır'da sürpriz bir gelişme olarak algılanmamıştır. Al Ahram Gazetesi'ne göre, Cumhuriyet'in ilanı Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi programında başından beri bulunmakta idi[54].

Türkiye'de cumhuriyetin ilanı Mısır'da uzun tartışmalara neden olmamış ancak, 1924'de halifeliğin kaldırılması Mısır'da büyük yankı uyandırmış ve Türkiye-Mısır ilişkilerinin 1926'ya kadar ana gündemini oluşturmuştur. Hilafetin kaldırılması sonrasında yoğunlaşan eleştirilerin arkasında Mısırlı aydınların yanı sıra Türkiye'deki yeni rejimin muhalifleri olan ve büyük kısmı Mısır'da bulunan Yüzellilikler vardır[55].

Türkiye'nin hassasiyetine rağmen Mısır'dan Halifeliğin kaldırılması ve Osmanoğulları Hanedanı mensuplarının Türkiye'den çıkarılmasına yönelik sert eleştiriler gelmiştir[56]. Mısır'da ulema Türkiye'den kaçan bazı muhaliflerin de desteği ile hilafet meselesini uluslararası bir sorun haline getirmek istemiş ve Türkiye'nin halifelik ile ilgili kararına şiddetle itiraz etmiştir[57]. Mısır'da Halifeliğin kaldırılması uzun uzun tartışılınca, bunu bir iç mesele olarak gören Türk Hükümeti bundan rahatsız olmuştur[58]. Türkiye'nin bu konudaki rahatsızlığı her geçen gün artmış ve içerdeki hilafet ve saltanat yanlılarının Mısır tarafından desteklendiği kanısı oluşmuştur[59]. Mısır, Hilafet konusunda ilk ciddi adımı Ma-

---

53 Yılmaz, a.g.m., s. 116., Mektup için bknz: Semiye Vehbe El Menavî, **El Alâkât el Misriye el Turkiye Beyn Âmî 1923-1961**, Camia Ayn ems, (El Derece el Doktora el Tarih), El Kahire, 1997.s. 206.

54 Sezer, a.g.m., s.3.

55 Mehmet Serhat Yılmaz, "Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının Mısır Kamuoyunda Yansımaları (1925-1933)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, (Güz 2005), s.95-98.

56 Sezer, a.g.m., s.4-5.

57 Berkes, **a.g.e.**, s.498-499.

58 Bayram Akça, "1923- 1938 yılları Arası Türk-Mısır İlişkileri ve Mısır Basınının Atatürk İnkılaplarına Bakışına Bir Örnek", **Uluslararası 5. Atatürk Kongresi**,**8-12 Aralık 2003**, Ankara, s.1176.

59 Mehmet Okur, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Mısır İlişkileri ve Mısırlı Bir Gazetecinin Gözüyle Mustafa Kemal Paşa", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C 8, S 3, Eylül 2011, s. 204.

Levent Şahverdi Arşivi

yıs 1926'da Kahire'de on üç Müslüman ülkenin temsilcilerini bir araya getirerek yaptığı kongre ile atmıştır. Kongre'ye Türkiye'den temsilci gitmemiştir[60]. Aslında Kral Fuad'ın kendini halife seçtirmek için topladığı kongrenin 1925'te toplanması planlanmış ancak birkaç defa ertelenince kongre 1926'da toplanabilmiştir. Kongre hilafet konusunda ciddi bir karar alamadan dağılmıştır[61].

Halifeliğin kaldırılmasıyla başlayan tartışmalar, Türkiye'nin Mısır'daki muhafazakâr çevrelerden bu konuda gelen eleştirilere daha fazla önem vermemesi ve Türkiye'nin Kahire Elçisi'nin 1926'da Türkiye'nin halifelik sorunu olmadığını açıklamasıyla yatışmıştır[62].

Türkiye'de Yapılan İnkılapların Mısır'daki Yansımaları

Türkiye'de yapılan diğer inkılaplar da Mısır kamuoyunca yakından takip edilmiştir. Mısır basını İsviçre'den alınan medeni kanun ile aile ve miras hukuku alanında yapılan inkılapları eleştirmiş ve bunları Türkiye'nin şeriattan uzaklaşması olarak değerlendirmiştir. 10 Nisan 1928'de TBMM'de anayasadan devletin dini ile ilgili maddenin çıkarılması Mısır'da, Türkiye ile ilgili yeni tartışmaların başlamasına sebep olmuştur. Bu dönemde ayrıca Mısır basınında Ankara'nın başkent yapılması, Şeri Mahkemelerin Kaldırılması, 1924 Anayasası'nın kabulü, takvimde yapılan reform, 1 Mart 1926'da Ceza Kanunu'nun kabulü, 1934'de Ayasofya Camii'nin müze olarak yeniden düzenlenmesi, 1935'de hafta tatilinin Cuma yerine Pazar günü yapılması gibi bazı inkılaplara yönelik sınırlı da olsa eleştiriler getirilmiştir[63].

Mısır'da çok tartışılan inkılaplardan biri de Şapka ve Kıyafet İnkılabı olmuştur. Bu konuda, Türkiye'yi destekleyen görüşlerin yanı sıra sert eleştiriler de vardır[64]. Örneğin Mısırlı bir grup öğrenci Türkiye'yi örnek alarak fesi bırakarak şapka kullanmaya karar vermiş ve bu konuda çeşitli konferanslar ve toplantılar düzenlemiştir[65]. Buna karşın Türkiye'de Kasım 1925'de çıkarılan

60 Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s. 87.

61 Azmi Özcan, "Hilafet", **DİA**, C 17, s. 552.

62 Ahmet Özgiray , "Türkiye Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S XI, s.2.

63 Sezer, a.g.m., s. 6-10.

64 Mısır Basınında Şapka İnkılabının yansımaları için bakınız. Yılmaz, "Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının …", s.91-103.

65 Şimşir, **a.g.e.**, s.255.

Levent Şahverdi Arşivi

Şapka Kanunu'ndan sonra, Mart 1926'da Mısır Krallığı, İslam Dini Başkanlığı adına çıkarılan, El-Ezher Üniversitesi Rektörü ile Mısır Şeyhülislamı'nın imzasını taşıyan bildiride gayrimüslim kıyafetinin benimsenmesi ve şapka giyilmesi "kâfirlik" olarak nitelendirilmiştir[66]. Türk Hükümeti bu tartışmalar karşısında kayıtsız kalmamıştır. Mısır ulemasının El Ahram Gazetesi'nde 28 Mart 1926'da yayınlanan ve fötr şapkanın İslam'ın dört büyük mezhebine göre haram olduğu yönündeki fetvasından bir hafta sonra, Cumhuriyet Gazetesi 5 Mart 1926'da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın şapka ile namaz kılınabileceği yönündeki haberini yayınlamıştır[67].

Türkiye'de 1928 yılında gerçekleşen harf inkılabına ise Mısır kamuoyundaki tepkiler sınırlı olmuştur. Haberlerin satır aralarına bakıldığında şaşkınlık, hayranlık, şüphecilik ve temkinli yaklaşıma kadar pek çok tepki görmek mümkündür. Wadi el Nil Gazetesi'nin "zaman bu değişimin doğru mu yanlış mı olduğunu gösterecektir" yorumu Mısır aydının harf inkılabına nasıl baktığını özetler niteliktedir[68]. Kıpti bir Mısırlı olan Salama Musa daha sonra Arap alfabesinin Latin alfabesi ile değiştirilmesi fikrini ortaya atarken, 1928'de Türkiye'de gerçekleşen harf inkılabından cesaret almıştır[69].

Türkiye ve Mısır Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması

Türkiye'deki inkılapların Mısır'da yoğun bir şekilde tartışıldığı günlerde iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Mısır Hükümeti, Türkiye ile diplomatik ilişkiler tesis etmek istediğini Ocak 1925'de Roma Büyükelçisi aracılığı ile bildirmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı'da Mısır tarafından bu konuda yapılacak resmi müracaatı olumlu karşılayacağını bildirmiştir[70]. Yazışmalar tamamlandıktan sonra Kahire Valisi Muhammed Haddaya Paşa, "fevkalade murahhas ve orta elçi" sıfatıyla Türkiye'ye atanmıştır[71]. Mısır Elçiliği için Ankara

66 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.269.

67 Yılmaz, "Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının…", s.100.

68 Sezer, a.g.m., s.7.

69 Suavi, Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 117-118.

70 Semih Bulut, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXVI, Sayı:78, Kasım 2010, s.540., **BCA**, Şubat 1922, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.2.

71 Şimşir, **a.g.e.**, s. 252., **BCA**, 30 Mart 1925, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:131.936.21.

Levent Şahverdi Arşivi

Yenişehir'de yedi odalı bir ev kiralanarak kirası Dışişleri Bakanlığı'nca ödenmiştir[72]. Ardından Türk Hükümeti'de, 10 Mayıs 1925'te İskenderiye Konsolosluğu görevine Refik Bey'i[73] ve bir süredir maslahatgüzar tarafından yönetilen Kahire Elçiliği'ne 16 Mart 1926'da Muhittin Paşa'yı atamıştır[74]. Böylece, 1926 yılı itibarı ile iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Ancak, bu dönemde Mısır'daki İngiliz egemenliği sebebiyle Türkiye, Mısır ile diplomatik ilişkilerini İngiltere'ye bağlı olarak yürütmüştür[75].

İki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmasına rağmen ilişkilerde arzu edilen yakınlık sağlanamamıştır. Bunun başlıca sebepleri iki ülke arasındaki rejim farkı ve Ankara'nın ülkesinde rejime muhalif olanların Mısır tarafından himaye edildiğini, Kahire'nin ise Osmanlı döneminde Türklerin haksızlığına uğradığını düşünmesinden kaynaklanıyordu[76].

Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik ilişkiler kurulmasının ardından ticari ilişkiler de gelişme göstermiştir. Ocak 1926'da Türkiye ile Mısır arasında "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" statüsü temeline dayanan bir *modus vivendi* imzalanmıştır[77]. Bu *modus vivendi*'nin süresi bitince 8 Haziran 1927'de iki yıl süreli yeni bir anlaşma yapılmıştır[78]. Türkiye ile Mısır arasında 1929 yılına gelindiğinde halen bir ticaret anlaşması yapılamamıştır. Daha önce yapılan anlaşmanın geçerlilik süresinin dolduğu Mısır Elçiliği tarafından bildirilince ticari ilişkilerin zarar görmemesi için 9 Mayıs 1929 tarihinde Mısır Hükümeti ile her üç ayda kendiliğinden yenilenen yeni bir *modus vivendi* yapılmasına karar

---

72 **BCA**, 21 Şubat 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 17.94.4., Akça, a.g.m., s. 1174. Bakanlar Kurulu 21 Mart 1926 tarihinde aldığı karar ile Mısır'a Ankara'da Çankaya Aşağı Ayrancı'da elçlik binası tahsis etti ve Mısır Elçiliği burada çalışmalarına başladı. **BCA**, 31 Ocak 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 17.89.9.

73 **BCA**, 10 Mayıs 1925, fon kodu: 30.11.1.0, yer no:13.19.19.

74 Özgiray, a.g.m., s.7., Profesyonel bir asker olan Muhittin Paşa İngiltere'nin Kahire Büyükelçisine göre, Mısır'daki İngiliz karşıtı gruplarla bağlantısı olup olmadığı belli olmayan şüpheli bir isimdir. **NA**, FO, 141/441, Mısır Yabancı Misyon Başkanları 1924, 27 Nisan 1924.

75 Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, No: 3, Yıl: 1968, s. 268.

76 Özgiray, a.g.m., s.7., **NA**, FO, 371/14578, Türkiye Yıllık Raporu 1929, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 03Şubat 1930.

77 Bulut, a.g.m., s.549., **BCA**, 31 Ocak 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 17.89.9.

78 **BCA**, 08 Haziran 1927, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 24.37.6.

Levent Şahverdi Arşivi

verilmiştir[79]. Ancak, Mısır bu anlaşmada Türk tebaaya kapitülasyonlardan yararlanma hakkı vermemiştir[80].

1927 yılında Mısır Kralı Fuad'ın İtalya'ya yaptığı seyahat esnasında verdiği bir demeçte, Türkiye ve Mısır'ın kardeş olduğu ve Mısır'ın Türkiye'yi "ağabey" olarak gördüğü ve iki ülke arasında "ayrılık gayrılık" olmadığı yolunda beyanda bulunması iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır[81]. 1928 yılına gelindiğinde bu yakınlaşma devam etmiştir. Bu yakınlaşmada İngiltere ve Mısır ilişkilerinde yaşanan gerilim oldukça etkili olmuş, İngiltere ile ilişkilerini tam olarak normalleştiremeyen Türkiye'de Mısır'a karşı sempati yaratmıştır[82].

Öte yandan Türkiye'de yeni kurulan rejime ve inkılaplara yönelik eleştiriler bu dönemde de devam etmiştir. Ankara, Mısır basınında Türkiye hakkında çıkan yazılardan rahatsızlık duyunca bu yazılara son verilmesi için Kahire Elçisi aracılığıyla Mısır Hükümeti nezdinde girişimde bulunmuştur[83]. Bu teşebbüsler sonucunda Türkiye karşıtı yazıların yoğun bir şekilde yayınlandığı Sadayı Hak Gazetesi kapatılmıştır[84]. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti ve onun Cumhurbaşkanı hakkında yaptığı yayınlar sebebiyle Musavat Gazetesi'nin sahibi Hafız İsmail, Kahire Valiliği'ne çağrılarak sert bir şekilde uyarılmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye karşıtı olan bir başka gazete El Feth Gazetesi hakkında kanuni işlem de başlatılmıştır[85]. 1926'dan 1929'a kadar Mısır'da yayınlanan El Cedid Gazetesi[86], Sada-yı Hak Gazetesi[87], Al Ahbar Gazetesi[88], Al Muazzam Gazetesi[89], Osmanlı

79 **BCA**, 09 Mayıs 1929, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 4.31.3.

80 Özgiray, a.g.m., s.7., **NA**, FO, 371/13096, Türkiye Yıllık Raporu 1927, G. Clerk'tan, A. Chamberlain'e, 27 Şubat 1928.

81 Bulut, a.g.m., s.542., **BCA**, 09 Ağustos 1927, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:266.795.10.

82 Özgiray, a.g.m., s.7. , **NA**, FO, 371/13824, Türkiye Yıllık Raporu 1928, G. Clerk'tan, A.Chamberlain'e, 6 Şubat 1929.

83 Okur, a.g.m., s.203., **BCA**, 16 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.14.

84 Melek Çolak, "Türk-Mısır İlişkileri Çerçevesinde Mısır'ın Atatürk ve Türk Devrimine Bakışı (1919-1938)", **Karadeniz**, Sayı: 6, Bahar 2010, s. 28., **BCA**, 16 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:266.795.14.

85 Bulut, a.g.m., s.543., **BCA**, 06 Ocak 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.12.

86 **BCA**, 12 Eylül 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 20.58.8.

87 **BCA**, 27 Şubat 1927, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 23.11.15.

88 **BCA**, 13 Temmuz 1927, fon kodu: 30.18.1.2, yer no:25.44.1.

89 **BCA**, 11 Ağustos 1927, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 25.46.7.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazetesi[90], El Fetih Gazetesi[91] ve La Question[92] adlı Fransızca dergi gibi yayınların bazen Kürtçülük propagandası yaptığı gerekçesiyle bazen de hükümet aleyhine yayınları sebebiyle Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır.

Atatürk Döneminde Türkiye ve Mısır Arasındaki Krizler

Türkiye ve Mısır arasında ilk ciddi kriz 1928'de meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, o yıl Mısır Kralı Fuad'ın doğum gününde ve tahta çıkışının yıl dönümünde kutlama telgrafı yollamamış ve Kral Fuad bundan büyük rahatsızlık duymuştur. Kral Fuad buna cevap olarak Türkiye'nin millî günlerini telgraf ile tebrik etmediği gibi, Kahire'deki Türk Elçiliği'nin düzenlediği törenlere Mısırlı bürokratların katılmasını yasaklamıştır[93].

Türkiye-Mısır ilişkilerinde bu dönemde bir diğer sorun ise Mısır'da yaşayan Türkleri mağdur eden Mısır Milliyet Yasası olmuştur. Yasaya göre Mısır vatandaşı olabilmek için hem soy bakımından Mısırlı olmak hem de Mısırda doğmak gerekmekteydi. Bu durum Mısır'da yaşayan Türklerin mağdur olmasına sebep olmuştur[94]. Türk Hükümeti bu konuda girişimde bulunmuş ve Mısır'daki Türk vatandaşları ile Mısır Hükümeti arasındaki uyuşmazlıklara, karma mahkemelerin bakmasını talep etmiştir. Ancak, Mısır Hükümeti bu talebi kabul etmemiştir. Türkiye bu duruma sert tepki göstermiş; hatta Kahire Elçisi Türkiye'ye tatil için geldiğinde tekrar Mısır'a gönderilmemesi dahi tartışılmıştır. Ancak bundan daha sonra vazgeçilmiştir. Türkiye elçisi Muhittin Paşa bu sorun ile ilgili olarak İskenderiye'de tatil yapan Kral Fuad ile görüşmek istemiştir. Ancak, Kral Fuad'dan randevu almasına rağmen görüştürülmeyen Muhittin Paşa'nın İskenderiye'deki sarayın bekleme salonundan yetkililerin suratına kapıyı çarparak ayrılması yeni bir krize neden olmuştur. Muhittin Paşa'nın bu hareketi Mısır Dışişleri Bakanlığı'nca Türk Hükümeti'ne rapor edilmiş ve Muhittin Paşa'nın özür dilmesi ile bu olay kapanmıştır[95].

---

90 **BCA**, 14 Kasım 1928, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 1.2.13.

91 **BCA**, 25 Temmuz 1929, fon kodu: 30.18.1.2, yer no:4.40.10.

92 **BCA**, 16 Mayıs 1931, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 19.30.2.

93 Özgiray, a.g.m., s.7., İngiliz Büyükelçisi'ne göre Mustafa Kemal Paşa'nın bu davranışının altında yatan sebep onun Arap monarşilerine duyduğu antipatinin bir sonucuydu. **NA**, FO, 371/13824, Türkiye Yıllık Raporu 1928, G. Clerk'tan, A.Chamberlain'e, 6 Şubat 1929.

94 Özgiray, a.g.m., s.7., **NA**, FO, 371/14578, Türkiye Yıllık Raporu 1929, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 03Şubat 1930.

95 Özgiray, a.g.m., s.8., Türkiye, Mısır'ın bu konudaki tutumunda İngiltere'nin etkili olduğunu düşünüyordu. Ancak Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi İngiltere'nin bu süreçte Mısır'ı yönlen-

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, Mısır Milliyet Yasası'ndan kaynaklanan sorunu çözmek için bu defa İngiltere üzerinden harekete geçme kararı almıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'e başvurarak İngiliz Mandası olan Mısır'daki Türk uyrukluların can ve mal güvenliğini güvence altına almasını istemiş; ancak bundan da bir sonuç alınamamıştır[96]. Bu konuda gerginlik devam ederken, Mısır Hükümeti önemli bir jest yapmış ve Ankara'daki elçiliği aracılığı ile Karadeniz bölgesinde meydana gelen sel ve Ankara'da meydan gelen yangın felaketinde zarar gören "necip hemşire millete" hitaben iki kez Kızılay aracılığı ile yardımda bulunmuştur[97].

Atatürk dönemi Türkiye–Mısır ilişkilerinde bir başka gerginlik konusu uyuşturucu üretimi ve ticaretidir. ABD'nin Türkiye'deki afyon üretimini sınırlandırmaya yönelik baskısı başladıktan kısa bir süre sonra ABD'nin teşvikiyle Mısır'dan da bu yönde tepkiler gelmeye başlamıştır[98]. Kahire Polis Müdürü Russell Paşa'nın hazırladığı rapora göre, Türkiye'deki yasal mevzuat uyuşturucu ticaretini kolaylaştırmaktaydı[99]. Russell Paşa bu konuyu uluslararası alana da taşıyarak Türkiye'yi Cenevre'de uyuşturucu meselesini görüşmek üzere toplanan konferansta şikâyet etmiş ve El Keşkül adlı haftalık bir mizah dergisinde yayınlanan karikatürde Mustafa Kemal Paşa uyuşturucu satıcısı olarak resmedilmiştir. Türkiye'nin Kahire Elçisi Muhittin Paşa, hükümetinin bu karikatürden duyduğu rahatsızlığı aktarmıştır[100]. Bu gelişmeler üzerine Bakanlar Kurulu'nun 15 Şubat 1931'deki kararı ile uyuşturucu madde satış ve ihracına ciddi kısıtlamalar getirmiştir. Türkiye'nin Kahire Elçisi bu kararı hemen Mısır Dışişleri Bakanı'na göndermiş ve Mısır Dışişleri Bakanı Muhittin Paşa'ya karardan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Türkiye'nin uyuşturucu imalatını engellenmeye yönelik attığı adımlar ile birlikte bu konu Türkiye-Mısır ilişkilerinde sorun olmaktan çıkmıştır[101].

---

dirmediğine dair Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ikna etmiştir. **NA**, FO, 371/15376, Türkiye Yıllık Raporu 1930, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 18 Şubat 1931.

96 Özgiray, a.g.m., s.8., **NA**, FO, 371/15376, Türkiye Yıllık Raporu 1930, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 18 Şubat 1931.

97 **BCA**, 14 Eylül 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 120.851.19.

98 Bulut, a.g.m., s.543.

99 **BCA**, 27 Mayıs 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 180.243.17.

100 Bulut, a.g.m., s.544-545., **BCA**, 27 Aralık 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 180.243.8.

101 Bulut, a.g.m., s.545., **BCA**, 27 Mayıs 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:178.230.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ve Mısır İlişkilerinde Yumuşama

1930'ların başına gelindiğinde Türkiye'den Mısır'a yönelik sıcak mesajlar gitmeye başlamıştır. Başbakan İsmet İnönü 21 Ekim 1931'de El Ahram Gazetesi'ne verdiği demeçte Mısır'ın milli davası olan bağımsızlık fikrine Türkiye'nin sempati ile baktığını ve imkânları dahilinde destekleyeceklerini belirtmiştir[102]. Bu arada Mısır basını da Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemeye devam etmiştir. Genelde, Türkiye aleyhinde makale ve haberlere yer veren Es-Siyasiye Gazetesi 16 Haziran 1930'da dünya ekonomik krizi sonrasında Türkiye'nin izlediği ekonomi politikalarından övgü ile bahsetmiştir[103]. Yine Es-Siyasiye Gazetesi'nde 1 Ekim 1930'da[104] ve El Ahram'da, 7 Eylül 1930'da[105] yayınlanan makalelerde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve Türkiye'deki iç politik gelişmeleri konu eden haberler yayınlanmıştır. Ankara da Kahire Elçisi aracılığıyla 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Mısır'daki etkilerini yakından izlemiştir. Kahire Elçisi[106] ve İskenderiye Ticaret Temsilciliği tarafından bu konuda hazırlanan raporda Mısır'da yapılan devalüasyonun özellikle fellahları ve büyük toprak sahiplerini olumsuz etkilediği belirtilerek hükümetin aldığı tedbirler eleştirilmiştir[107].

Mısır'da Türkiye'deki siyasi gelişmeler yakından takip edilirken, Türkiye de Mısır iç politikasında meydan gelen olayları yakından takip etmiştir. Vaft Partisi'nin 1929 yılının başından itibaren saraya yönelik başlattığı gösteriler İngiliz mallarını boykot etmeye doğru genişleyerek devam etmişti[108]. 15 Mart 1929'da Kahire'de Abidin Sarayı önündeki gösteri hükümet tarafından şiddetle bastırılınca Vaft Partisi lideri Nasah Paşa, Kral'a ve Mısır halkına hitaben bir bildiri yayınlamış; bu bildiri yayınlanmadan önce Türkiye'nin Kahire Elçiliğine

---

102 Bulut, a.g.m., s.545., **BCA**, 10 Kasım 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.6

103 Çolak, a.g.m., s. 31-32, **BCA**, 17 Temmuz 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 166.153.13.

104 **BCA**, 09 Ekim 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.26.

105 **BCA**, 07 Eylül 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.25. El Ahram'da 19 Ekim 1931'de çıkan haberde ise Türkiye'nin Fransa'dan kredi alırken ülkenin bağımsızlığına zarar verecek adımlardan nasıl kaçındığından bahsedilmiştir. **BCA**, 10 Kasım 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:244.650.7.

106 **BCA**, 22 Ekim 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.5. ve **BCA**, 14 Ekim 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:266.796.4.

107 **BCA**, 11 Kasım 1932, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.12.

108 Marius Deeb, **Party Politics in Egypt the Wafd its Rivals 1919-1939**, London, 1979, s. 146-147.

Levent Şahverdi Arşivi

ulaştırılmıştır[109]. Bu gösteriler sonrası, Türkiye'nin Kahire Elçisi hazırladığı raporda, Kral Fuad ile Mısır Başbakanı Mehmet Mahmut Paşa arasındaki ilişkilerin bozulduğunu ve Mehmet Mahmut Paşa Hükümetinin sadece İngilizlere dayandığını Ankara'ya bildirmiştir[110]. Türkiye'nin Kahire Elçisi'ne göre, Mehmet Mahmut Paşa, Lord Loyd'un sınıf arkadaşıdır ve bu yüzden onun tarafından kollanmaktadır[111]. Yine 1931'de Kral Fuad rejimine karşı Vaft Partisi önderliğinde meydana gelen olaylar Türkiye tarafından yakından izlenmiş, sarayın olayları bastırmak için şiddet kullanacağı ve de durumun tamamen kontrolden çıkması durumunda ise İngiltere'nin doğrudan müdahalede bulunabileceği dile getirilmiştir. Türk Hükümeti bu dönemde Mısır'da büyük karışıklıklar çıkmasından endişe etmiştir[112].

Türkiye ve Mısır, İslam dünyasını ilgilendiren önemli gelişmeler hakkında görüşmelerine bu süreçte devam etmiştir. Kudüs'ün durumu ve bölgeye yönelik devam eden Yahudi göçü ile ilgili olarak, 7 Aralık 1931'de toplanan Kudüs İslam Konferansı hakkında Türkiye ile Mısır karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuştur. Türkiye'nin Kahire Maslahatgüzarı ile Mısır Dışişleri Bakanı Abdülfettah Yahya Paşa arasında bu konuda yapılan görüşmede, her iki taraf da kongrede hilafet meselesinin gündeme gelme ihtimalinden rahatsızlık duyduklarını belirtmişlerdir[113]. Kongre öncesinde Kudüs Müftüsü verdiği demeçte, kongrede ne Mısır'ın iç işlerinin ne de hilafet meselesinin gündeme gelmeyeceğini açık bir şekilde belirtmiştir[114]. Ancak, Türk Hükümeti Mısır Kralı Fuad'ın eski Osmanlı hanedanı mensuplarına yönelik ilgisini yakından takip etmeye devam etmiştir[115].

1932 yılına gelindiğinde Mısır'dan Türkiye'ye yönelik sıcak mesajlar verilmeye devam etmiştir. Al Ahram Gazetesi, Türkiye'nin siyasetini "Batı aracılığıyla güçlenmek ve Doğu'nun dostluğunu kazanarak burada nüfuz sahibi olmak" olarak özetlemiş ve Türkiye'nin bu yöndeki dış politikasını övmüştür[116].

---

109 **BCA**, 24 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.16.

110 **BCA**, 07 Mayıs 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.18.

111 **BCA**, 22 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.15.

112 **BCA**, 26 Mayıs 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.2.

113 **BCA**, 02 Aralık 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 229.544.7.

114 **BCA**, 26 Kasım 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:229.543.28.

115 **BCA**, 10 Aralık 1931,fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 203.385.18.

116 **BCA**, 05 Mayıs 1932, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 240.619.29.

Levent Şahverdi Arşivi

Fes Olayı

Atatürk döneminde Türkiye-Mısır ilişkilerindeki ciddi krizlerden biri 1932'de yaşanan "Fes Olayı"[117] dır. Fes Olayı, Türkiye-Mısır ilişkilerinde aniden gelişen bir olay olmaktan ziyade, iki ülke arasındaki rejim farkının uzun zamandır yarattığı gerilimin bir sonucudur. Krize ismini veren "fes" Mısır'da geleneksel bir başlık olarak kullanılırken, Türkiye'de 1925'de yapılan Şapka İnkılabı ile yasaklanmış ve yerine şapka kullanımı getirilmiştir[118]. Mustafa Kemal Paşa, Şapka İnkılabı ile Türk toplumunun medeni ülkelerden bir farkı olmadığını göstermek istemiş ve fesi yenilik ve medeniyet düşmanlığının sembolü olarak görmüştür[119].

Türkiye-Mısır ilişkilerinde ciddi bir krize yol açan Fes Olayı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıldönümü münasebetiyle 29 Ekim 1932'de Türkiye'deki yabancı misyon şeflerine verilen yemekte yaşanan bir olayla patlak vermiştir. Yemekte bulunan İngiliz Büyükelçisi'ne göre Mustafa Kemal Paşa resepsiyon sırasında Mısır'ın Ankara Elçisi Hamza Bey ile fes giymesi sebebiyle tartışmış ve elçinin başındaki fesi eliyle vurarak düşürmüştür. Mısır Elçisi bu tartışmadan sonra resepsiyondan ayrılmıştır. Olayın ertesi günü Türk Dışişleri Bakanı, Mısır Elçisi'ni ziyaret ederek özür dilemiş, ancak hadise bu özüre rağmen büyümüş ve elçi olayı hükümetine rapor etmiştir. Bunun üzerine Mısır, Türkiye'ye çok sert bir üslubu olmayan nota vermiştir. Türkiye'de olayın tekrarlanmayacağını belirterek özür dilemiş ve olay yatışmıştır[120]. İki ülke arasındaki gerginliğin hızla yatışmasında, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın yoğun ve yatıştırıcı siyaseti[121] ile İngiltere'nin Kahire'deki Yüksek Komiseri Sir Percy Lorine'nin araya girmesi etkili olmuştur[122].

---

117 Fes olayının detayları için bknz. Şimşir, Bilal, "Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)", **Belleten**, C XLVIII, S 189-190, Ocak-Nisan 1984. Bu makalede Fes Olayında İngiltere'nin hadisenin büyümesi için uğraştığına dair iddialar vardır.

118 Yılmaz, "Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının…", s.101.

119 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 605.

120 Özgiray, a.g.m., s. 3-4. **NA**, FO, 371/16983, Türkiye Yıllık Raporu 1932, G. Clerk'tan, J. Simon'a, 17 Ocak 1933.

121 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 351-361.

122 Özgiray, a.g.m., s. 3-4. **NA**, FO, 371/16983, Türkiye Yıllık Raporu 1932, G. Clerk'tan, J. Simon'a, 17 Ocak 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Fes Olayı ile başlayan gerilim kısa sürede yatışsa da ilişkilerde normalleşme hemen gerçekleşmemiştir. Fes Olayı sonrası ilişkilerin normalleşmesi için ilk ciddi adım Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmış, onun ani bir karar ile 26 Mart 1933'te Mısır Büyükelçiliği'ne giderek Kral Fuad'ın doğum günü münasebetiyle yapılan kutlamaya katılmasıyla Mısır tarafı yumuşamıştır[123].

Bu krizin yatışmaya başladığı günlerde Türkiye, Mısır ile ilişkileri geliştirmek için, önemli bir adım daha atmış ve 31 Ocak 1933'de boş bulunan Kahire Orta Elçiliği'ne Büyükelçilik müsteşarı Mehmet Ali Şevki (Alhan) Bey'in atanmasına karar vermiştir[124].

II. Dünya Savaşı'na Doğru Türkiye-Mısır Yakınlaşması

1934 yılına gelindiğinde, Mısır basınında Türkiye hakkında övücü makaleler yayınlanmaya başlaması iki ülke arasındaki gerilimin azaldığının göstergesidir. El Mukattam Gazetesi'nde[125] yayınlanan ve Mustafa Kemal Paşa'yı öven onun mütevazılığına vurgu yapan makaleler bu yumuşamanın önemli göstergelerindendir[126]. Aynı gazetenin 26 Ekim 1934 tarihli sayısında İsmet Paşa ve onun savaş yıllarındaki kahramanlıkları ile siyasi sahadaki başarıları hakkında oldukça övücü bir makale yayınlanmıştır[127]. Yine El Mukattam Gazetesi'nde çıkan "Yeni Türkiye" adlı makalede ve "İsmet Paşa" adlı bir başka makalede İsmet Paşa tanıtılmış ve Türkiye'deki eski ve yeni rejim arasındaki farka dikkat çekilmiştir[128]. Bu dönemde Mısır basınında Türkiye'nin bölgedeki önemine işaret eden yazılar da yayınlanmıştır. Örneğin, El Ahram Gazetesi'nde 6 Ocak 1934'de yayınlanan makalede Türkiye'nin dış politikası ele alınmış ve İtalya tehlikesi sebebiyle Türkiye'nin Balkan devletleri ve Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirdiğinden bahsedilmiştir[129].

---

123 Özgiray, a.g.m., s. 4.

124 **BCA**, 21 Ocak 1933, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 33.6.7. Mehmet Ali Şevki Bey 15 Haziran 1931'den itibaren Kahire Elçiliğinde Başkâtip olarak görev yapmaktaydı. bk.: **BCA**, 15 Haziran 1931, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 63.15.11.

125 **BCA**, 25 Ocak 1934, fon kodu: . 490.01.0.0, yer no: 607.102.8.

126 Okur, a.g.m., 206-209., **BCA**, 18 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.3.

127 **BCA**, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.4.

128 Çolak, a.g.m., s.27., **BCA**, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.4., **BCA**, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 85.192.4.

129 **BCA**, 03 Şubat 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 221.489.7.

Levent Şahverdi Arşivi

Mısır basınında çıkan bu haberlerle Mısır'da Türkiye lehine bir kamuoyu yaratılması amaçlanmıştır. Aynı günlerde Türk Hükümeti de Mısır'da propaganda amaçlı çeşitli yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Hüseyin Remzi Bey[130] tarafından "Muahadenet" ve "Yeni Türkiye" adı ile yayınlanan gazeteler Türkiye'nin bu amaçla desteklediği yayınlardandır. Muahadenet ve Türkiye'nin propagandasını yapan bir diğer yayın olan An Anba-ul Şarkiya adlı bülten 1937'de yayınlarına son vermiştir. Ancak Kahire'deki Elçilik yetkilileri, Türkiye'nin propagandası için büyük önem taşıdığına her fırsatta dikkat çekerek, bu yayınların tekrar çıkarılması için Anadolu Ajansı Muhabiri Ziya Danışman'a aylık 200 lira tahsis edilmesini sağlamıştır[131].

Türkiye-Mısır ilişkilerinde 1934 yılında meydana gelen en önemli gelişmelerden biri İngiltere'nin Ankara'ya Büyükelçi olarak Sir Percy Loraine'nı, ataması olmuştur. Mısır'da İngiliz Yüksek Komiseri olarak görev yapan ve 1932'deki Fes Olayı'nın yatışmasında etkili olan Loraine, Türkiye-Mısır ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Tevfik Rüştü Bey, Mısır ile ilgili politika belirlerken sık sık büyükelçi ile istişarede bulunmuştur[132]. Mısır'ın dış politikasında İngiltere'nin belirleyici güç olduğu Türkiye'nin Kahire Elçisi'nin Mısır ile ilgili hazırladığı 1934 yılına ait yıllık raporunda da belirtilmiştir. Elçi raporunda, Mısır Hükümeti'nin Türkiye ile bir dostluk anlaşması yapmaya hazır olduğunu ve sarayın böyle bir anlaşmanın her iki tarafın çıkarına olduğu yönünde ikna edildiğini bildirmiştir[133]. Aynı günlerde, Mısır Hükümeti uzun süreden beri müzakereleri devam eden ikili anlaşma ile ilgili taleplerini Ankara'daki elçisi aracılığıyla Türk Hükümeti'ne iletmiştir. Bu taleplerden ilki; Türkiye'nin Mısır'dan kapitülasyon türü ayrıcalıklar istememesi, ikincisi ise Türkiye'nin Mısır kraliyet ailesi

130 Hüseyin Remzi Bey hakkında yabancı hükümetler hesabına çalıştığı, elçilik görevlilerini yanılttığı, elçilikten resmi evrakı çaldığı ve çıkarmakla görevli olduğu gazeteyi iyi bir şekilde çıkarmadığına dair ihbarlar vardı. Kahire Elçisi bu iddiaların doğru olmadığını; sadece gazetenin daha iyi şartlarda çıkarılabileceğini belirten yazısını Türk Dışişleri Bakanlığı'na yollamıştır. Bknz. **BCA**, 08 Mayıs 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.1.

131 Bulut, a.g.m., s. 554., **BCA**, 10 Aralık 1937, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.557.5.

132 Şimşir, **Doğunun Kahramanı**…, s.318.

133 **BCA**, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2. Türkiye, İngiltere'nin Mısır'ın dış politikasını belirleyen temel aktör olduğunun farkındadır. Bu yüzden, Londra'daki elçisi aracılığı ile İngiltere ile Mısır arasındaki ilişkileri yakından takip etmiştir. Londra Büyükelçisi 1934'te Ankara'ya İngiltere'nin Kral Fuad'dan desteğini çekerek Mısır halkı ve muhalifler nezdindeki yerini güçlendirmeye çalıştığını rapor etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mensuplarının Mısır tebaası olduğunu kabul etmesiydi. Tevfik Rüştü, Mısır'ın bu taleplerini İngiltere Büyükelçisi Lorain'le görüşmüş ve Lorain anlaşmanın bir an önce yapılmasını tavsiye etmiştir. Ancak, hem Türkiye hem de Mısır'ın bu anlaşmadan beklentisi sınırlıdır. Her iki taraf da dost ülke olmayı ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeyi istemekle birlikte, ilişkilerin kapsamının daha fazla gelişmesini rejim farkı gibi sebeplerden dolayı çok da fazla arzulamamışlardır[134].

1934 yılı içinde Mısır Kralı Fuad'ın Türkiye'yi ziyaret edeceğine dair yabancı basında bazı haberler çıksa da böyle bir ziyaret gerçekleşmemiştir. 1935'de beş yıldır Türkiye'de görev yapan Mısır Elçişi Hamza Bey değiştirilmiş ve yerine Mofty El Gazzaerly 28 Ekim 1935'de Atatürk'e güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır[135].

İtalya'nın 1935 sonrası Akdeniz dünyasını tehdit eden tutumu, Türkiye ve Mısır'ı birbirine yaklaştırmıştır. Artık Mısır kamuoyunda Türkiye ve Atatürk daha sık konuşulmaya başlanmıştır. İskenderiye Genç Hristiyanlar Cemiyeti üyeleri Şubat 1936'da Atatürk'ü siyaset alanında halen hayatta olan en büyük adam seçmiştir. Bu seçimde, İngilizlerin yönlendirmeleri de etkili olmuştur[136]. Temmuz 1936'da profesörler eşliğinde 90 Mısır'lı üniversite öğrencisi İstanbul'u ziyaret etmiştir. Misafirler Çanakkale'den geçerken 1915'te şehit olan Türk askerleri anısına denize çelenk bırakmış ve İstanbul'da valinin de katıldığı bir tören düzenlenmiştir. Törende misafir grubun lideri Çanakkale Savaşları, Atatürk ve Türk askerini öven bir konuşma yapmıştır[137].

Bunun gibi ziyaretler sayesinde 1936 yılına gelindiğinde Türkiye ile Mısır ilişkileri önemli yol kat etmişti. Fakat Türkiye'nin Mısır'la ilgili rahatsızlıkları tam olarak ortadan kalkmamıştı. Örneğin, eski Şeyhülislam Mustafa Sabri tarafından yazılan ve Kahire'de Arapça olarak basılan kitabının[138] ve Kahire'de Ermenice yayınlanan "Arev" adlı gazetenin[139] Türk inkılabına yönelik zararlı un-

134 Özgiray, a.g.m., s.5., **NA**, FO, 371/19037, Türkiye Yıllık Raporu 1934, P. Lorain'den J. Simon'a, 31 Ocak 1935.

135 Şimşir, **Doğunun Kahramanı…,** s.318.

136 **BCA**, 22 Şubat 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.12.

137 Özgiray, a.g.m., s.5., **NA**, FO, 371/20866, Türkiye Yıllık Raporu 1936, P. Lorain'den, A. Eden'e, 28 Ocak 1937.

138 **BCA**, 14 Ocak 1935, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 57.65.18.

139 **BCA**, 15 Ocak 1931, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 61.10.15.

Levent Şahverdi Arşivi

surlar içerdiği gerekçesi ile yurda sokulması yasaklanmıştır. Üstelik, Türkiye'nin Kahire Elçisi Mehmet Ali Alhan bazı gönül ilişkileri sebebiyle Mısır Hükümeti nezdindeki saygınlığını kaybetmişti[140].

Tüm bunlara rağmen aynı günlerde Mısır gazetelerinde Türkiye ile Mısır arasındaki anlaşma için müzakerelerin sonuna gelindiği yazılıyordu. El Cihat Gazetesi'nde 8 ve 13 Temmuz 1936'da yayınlanan makalelerde iki ülke arasındaki dostluk anlaşmasının yaz sonuna kadar imzalanacağı; hatta imza için Başbakan İsmet İnönü'nün bizzat Kahire'ye geleceği iddia edilmiştir. Mısır Dışişleri Bakanı Ekrem Ebeyet Paşa Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini ve Türkiye-Mısır ilişkilerinin sağlam temellere dayanmasını arzu ettiğini açıklamıştır[141]. Uzun süredir müzakereleri devam eden anlaşma sürecinin ilerlemesinde, Türkiye'nin Mısır'dan istediği bazı ayrıcalıklardan vazgeçmesi ve Mısır'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olması için verdiği destek etkili olmuştur. Mısır Hükümeti, Ankara Elçisi aracılığıyla Ankara'dan Mısır'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği konusunda destek istemiştir. Türkiye, bu desteği İngiltere Büyükelçisi'nin onayını aldıktan sonra vermiştir. Nihayetinde, 28 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Başkanlığını üstlenen Tevfik Rüştü Aras, Mısır'ın Cemiyet'e katılmasını sağlamıştır. Türkiye, böylece eski bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ın yöneticilerine eşitlik esasına dayanan bir politika ile yaklaştığını göstermiştir[142].

Türkiye-Mısır ilişkilerinde bu gelişmeler yaşanırken Mısır, İngiltere ile 1936 Antlaşması'nı yaparak bağımsızlığına kavuşmuştur. Türkiye bu antlaşmanın müzakere sürecini ve sonuçlarını Kahire Elçiliği aracılığıyla yakından takip etmiştir[143]. Mısır'ın bağımsızlığı Türkiye için sürpriz bir gelişme olmamıştır. Türkiye'nin Kahire Elçisi'nin 1934 yılına ait değerlendirme raporunda İngilizlerin yıllardır Mısır'ı sömürmekte olduğunu; Mısır'da İngiltere'ye yönelik tepkilerin artması nedeniyle, İngilizlerin, Mısır'ın bağımsızlığına yönelik hareketlere eskisi kadar şiddetle karşı çıkamayacağı belirtilmiştir. Aynı raporda, Mısır'daki işgali sonlandırsa bile İngiliz kuvvetlerinin Süveyş Kanalı çevresinde kalmaya devam edeceğine vurgu yapılmıştır[144].

---

140 **BCA**, 23 Ekim 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.22.

141 **BCA**, 28 Ağustos 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.17.

142 Özgiray, a.g.m., s. 6-7.

143 **BCA**, 02 Eylül 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.19., **BCA**, 15 Eylül 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.21.

144 **BCA**, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2.

Levent Şahverdi Arşivi

1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nın ardından Mısır Hükümeti tam bağımsızlığını sağlamak için 12 Nisan 1937'de Montreux'da kapitülasyonların kaldırılması için bir konferans toplanması çağrısı yapmıştır. Mısır, konferans öncesi ilgili devletlere sunduğu notada, Türkiye ve İran'da olduğu gibi Mısır'da da kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir[145]. Bu notada Türkiye'nin Batılı devletlere karşı elde ettiği zaferlerin Mısır için örnek teşkil ettiğini bize göstermektedir. Zaten Türkiye 1934'de İstanbul'da toplanan Uluslararası Parlamentolar Birliği toplantısında, Mısır'ın kapitülasyonlar meselesini gündeme geldiğinde, Mısır'a destek vermiştir[146]. İsmet İnönü, El Mukattam Gazetesi muhabiri Sabit Bey ile yaptığı bir görüşmede Türkiye'nin Mısır'a bu konuda desteği bir vazife olarak gördüğünü belirtmiştir. Sabit Bey'de bu desteğin Mısır açısından büyük önem taşıdığını görüşmede ifade etmiştir[147].

Kral Faruk'un Tahta Çıkışı ve Türkiye-Mısır İlişkilerine Etkisi

1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'ndan kısa süre önce 28 Nisan 1936'da Kral Fuad ölmüştür. Kral Fuad'ın son yıllarında Türkiye-Mısır ilişkilerinde yakınlaşma sağlansa da soğukluk aşılamamıştır. Kral Fuad'ın Doğu dünyasının liderliğini üstlenme arzusu ve Türklerin Doğu'ya sırtını döndüğü yolundaki şikâyetleri soğukluğun temel sebebi olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na göre ise ilişkilerin 1936'ya kadar gelişememesi Atatürk'ün Kral Fuad'a karşı duyduğu "düşmanlıktan" kaynaklanmıştır[148]. Türkiye'nin Kahire Elçisi eski Kral'ın cenaze merasimine katılmıştır[149]. Cenazeye Atatürk'ün talimatı ile mükellef bir çelenk gönderilmiş ve Türk Elçi'nin cenazeye "fevkalade elçi" sıfatı ile katılması Mısır Hükümeti tarafından iki ülke arasındaki dostluğun göstergesi olarak yorumlanmıştır[150]. Türkiye'nin Kahire Elçisi 29 Temmuz 1937'de Kral Faruk'un Abidin Sarayı'ndaki taç giyme törenine de katılmıştır. Türkiye'nin Kahire Elçi-

145 **BCA**, 15 Kasım 1937, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 267.800.1.

146 **BCA**, 26 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.4.

147 **BCA**, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.4. Zaten Türkiye Mısır'ın izin vermemesi sebebiyle hakkı olduğu halde bu kapitülasyonlardan yararlanmıyordu. **BCA**, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2.

148 Mustafa Sıtkı Bilgin, **Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era**, IB Tauris, London & New York, 2008, s. 99.

149 **BCA**, 18 Mayıs 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.13.

150 **BCA**, 04 Ağustos 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.23.

Levent Şahverdi Arşivi

si, Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı raporda bu törenle ilgili olarak iki noktanın üzerinde durmuştur: İlk olarak, tören esnasında eski Osmanlı Padişahları gibi kılıç kuşanma benzeri dini ritüeller içeren bir törenin yapılmasına Nasah Paşa Hükümeti'nin itiraz ettiği ve bunun sonucu olarak Kral'ın sade bir tören ile taç giydiği belirtilmiştir. Üzerinde durulan ikinci nokta ise, bağımsız Mısır'ın ilk Kralı olan Faruk'un şerefine verilen ziyafette kendisi ile on dakika sohbet ettiği diğer yabancı temsilcilerin ellerini sıkmakla yetinirken İngiliz Büyükelçisi ile uzun uzun görüşme yaptığıdır[151].

Kral Faruk'un tahta çıkmasından sonra Türkiye-Mısır arasındaki ilişkilerdeki iyileşme devam etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerde bu hızlı iyileşmede Mısırlı aydınların aradaki gerginliklere rağmen Türkiye'deki inkılapları yakından takip etmeleri etkili olmuştur[152]. Ayrıca, Mussolini idaresindeki İtalya'nın yayılmacı siyaseti Türkiye ile Mısır'ın birbirine daha fazla yakınlaşmasını sağlamıştır. İtalya'da Mart 1934'de düzenlenen İkinci Beş Yıllık Faşist Kongre'de Mussolini'nin İtalya'nın tarihi emellerinin Asya'da ve Afrika'da olduğunu açıklaması, İtalya ile Akdeniz'i paylaşan Türkiye'de ve Mısır'da endişelere yol açmıştır[153]. Türkiye'nin İtalya'nın yayılmacı emelleri konusundaki kaygıları Mısır basınında da tartışılmıştır. Türkiye'nin Boğazlar meselesinin yeniden ele alınması yönündeki talebine İngiltere'nin destek verdiği; ayrıca Türkiye'nin İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasına karşı çıkmasıyla ortaya çıkan Türk-İngiliz yakınlaşmasının askeri bir ittifaka dönüşebileceği El Mukattam Gazetesi tarafından iddia edilmiştir[154]. El Mukattam Gazetesi'nde 12 Haziran 1936'da yayınlanan makalede, Türkiye ile İngiltere arasında sonradan Yunanistan ve Yugoslavya'nın katılacağı bir ittifak anlaşması yapılacağı iddia edilmiştir. Makalede Lord Lloyd George'un Belgrad ve Ankara'ya yaptığı gayrı resmi ziyaretin İtalya tehlikesi karşısında Akdeniz güvenliği için atılmış önemli bir adım olduğuna dikkat çekilmiştir[155]. Türkiye'nin Kahire Elçisi'ne göre ise, Doğu Akdeniz'de İngiltere ve İtalya arasında devam eden rekabet İngiltere'nin

151 **BCA**, 13 Ağustos 1937, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 267.799.9.

152 Çolak, a.g.m, s.32.

153 Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.111.

154 Selma Yel, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazalar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 123., **BCA**, 03 Ocak 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.15.

155 Yel, **a.g.e.**, s. 143-145.

Levent Şahverdi Arşivi

Arap Dünyası'na olan ilgisini daha da artırmıştır. İngiltere bu dönemde Arap devletleri arasında bir ittifak kurmak istemiştir. Bu konuda İngiltere'nin Mısır merkezli yürüttüğü çalışma Türkiye'nin Kahire Elçisi tarafından yakından takip edilmiştir[156].

Mısır, Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili süreci yakından takip etmiştir. Çünkü, aynı günlerde dünya kamuoyunda Türk Boğazlarının statüsü ile birlikte Süveyş Kanalı gibi uluslararası su yollarının da statüsü tartışılmaya başlanmıştır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 20 Temmuz 1936'da imzalanmasının ardından Harry N. Haward tarafından yayınlanan makalede Boğazlar Meselesi'ne kesin bir çözüm getirmek için Panama, Süveyş, Cebelitarık ile Türk Boğazları ile ilgili ortak bir rejim oluşturulması gerektiği belirtilmiştir[157].

Türkiye-Mısır Dostluk Antlaşması

İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasına Akdeniz ülkesi olan Türkiye ve Mısır ortak tepki göstermiştir. İtalya tehlikesi uzun zamandır sonuç alınamayan Türkiye-Mısır Dostluk Antlaşması görüşmelerinin hızlanmasını sağlamıştır. Taraflar Ankara'da bir araya gelerek, 7 Nisan 1937'de Dostluk Antlaşması ve Oturma Antlaşması ile Uyrukluk Sözleşmesi'ni imzalamıştır[158]. Antlaşmaları ve sözleşmeyi Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Mısır adına da Ankara Elçisi Muhammed El-Cezayirli imzalamıştır[159]. Türkiye ile Mısır arasında yapılan anlaşmada öncelikle iki ülke arasında bozulmaz bir barış ve dostluktan söz edilmektedir. İkamet Antlaşması'nda ise, her iki ülke vatandaşlarının "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsünden faydalanması esas alınmış; her nevi menkul ile gayrimenkulü satın alma haklarının olduğu belirtilmiştir. Uyrukluk Sözleşmesi'ne göre, 5 Kasım 1914'ten önce Mısır'a yerleşen ve aslen Türk olanlar istedikleri takdirde Türk tabiiyetine geçebileceklerdi. Ancak, 5 Kasım 1914'ten sonra Mısır'a yerleşen Osmanlı tebaası Türk tabiiyetini muhafaza edecekti[160].

---

156 **BCA**, 28 Mayıs 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 260.751.21., **BCA**, 14 Mayıs 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.749.5.

157 Yel, **a.g.e.**, s. 143-145. Makalenin tamamı için bknz: Profesör Harry N. Haward, "The Straits After the Montreux Conference", **Foreing Affairs**, Wolume: 15, Number: 1, October 1936.

158 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945) C1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 528.

159 **Düstur**, Tertip 3, Cilt 18, s.1407. Soysal, **a.g.e.**, s.528-529.

160 **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre 5, Cilt:. 17, TBMM Matbaası, Ankara 1937. s.1050-1056.

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşmanın imzalanması sürecinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İngiltere Büyükelçisi Lorain ile sürekli fikir alışverişinde bulunmuş ve antlaşma metinleri imzalanmadan önce Lorain ile paylaşılmıştır. Aras, antlaşmanın imzalanmasından sonra Lorain'e Mısır'a bir ziyaret yapmak istediğini de söylemiştir. Lorain'e göre, Türkiye'nin bu ziyaretteki amacı, Türkiye-Mısır ilişkilerini daha fazla geliştirmek ve Türkiye, Mısır ve İngiltere arasındaki bölge politikasına dair ortak fikirlerin somut sonuçlar vermesini sağlamaktır[161]. Nitekim, Tevfik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Başkanı Cevat Açıkalın ve geniş bir heyet ile Nisan 1938'de Kahire'ye gitmiştir[162]. Bu gezi ile iki ülke biraz daha birbirine yakınlaşmıştır. Türk basınında Kral Faruk'un 1938 yazında Türkiye'yi ziyaret edeceğine dair haberler yayınlansa da bu ziyaret gerçekleşmemişti[163]. Mısır'da sıcak bir şekilde karşılanan Aras, gezi esnasında hem Kral Faruk'a Atatürk'ün Türkiye'ye davetini iletmiş, hem de Mısır'ı Sadabat Paktı'na katılmaya davet etmiştir. Ancak, Mısır pakta katılmayı kendisine bir fayda sağlamayacağını düşünerek reddetmiştir[164].

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Mısır'dan Türkiye'ye ziyaretler devam etmiştir. 1938'de Mısır Pedagoji Enstitüsü hocaları ve öğrencilerinden oluşan otuz kişilik bir kafile Türkiye'nin ilerleyişini yakından görmek için Ankara ve İstanbul'da incelemeler yapmıştır[165]. Aynı yıl, Mısır askeri heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında Mısırlı heyete gösterilen yakın ilgiden dolayı Mısır'ın Ankara elçisi Türk Hükümeti'ne teşekkür etmiştir[166]. Üstelik, Türkiye 1938 yılında Mısır'a bir jest yaparak Ankara Kavaklıdere'de bir arsayı elçilik binası yapılmak üzere ücretsiz olarak Mısır Elçiliği'ne vermiştir[167].

Tüm bu iyi ilişkilere rağmen, Türkiye Mısır'da Hilafet meselesinin hala tartışılmasından rahatsızdır. Kahire Elçiliği'nden 15 Mart 1937'de alınan raporda, Mısır'da bazı grupların hilafet meselesini yeniden canlandırmak için çalışma yürüttüğü ve bu çalışmaların arkasında ise İtalyanların olduğu belirtilmiştir. Bu

161 Özgiray, a.g.m., s. 6., **NA**, FO, 371/21935, Türkiye Yıllık Raporu 1937, P. Lorain'den, V. Halifax's, 02 Nisan 1938.

162 **BCA**, 07 Nisan 1928, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 82.29.1.

163 Özgiray, a.g.m., s. 7., **NA**, FO, 371/23301, Türkiye Yıllık Raporu 1938, P. Lorain'den, V. Halifax'a, 11 Şubat 1939.

164 Bilgin, **a.g.e.**, s, 99.

165 Çolak, a.g.m., s. 29., **BCA**, 04 Temmuz 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 200.369.5.

166 Bulut, a.g.m., s. 556., **BCA**, 16 Kasım 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 268.804.19.

167 **BCA**, 05 Mayıs 1938, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 83.38.10.

Levent Şahverdi Arşivi

bilgiler, İngiliz kaynaklarından alınmıştır. Ayrıca elçilikten alınan raporda, eski Kral Fuad ve yeni Kral Faruk'un İtalyan Kralı'na yönelik ilgi ve muhabbetine vurgu yapılmış; hilafetin Mısır'da kurulması durumunda ise İtalya'nın Mısır Sarayı üzerindeki etkisinin artacağına dikkat çekilmiştir[168]. Bu tartışmalar, 1939 yılında da devam etmiştir. İtalyan basınında Mısır Başbakanı Ali Mahir Paşa'nın hilafeti Mısır'da yeniden ihya etmek için Arap liderleri ikna etmeye çalıştığı yönünde haberler çıkmıştır. Üstelik İtalyan Stampa gazetesine göre, Türkiye'nin Mısır'da hilafetin ihyasına itiraz etmesi de mümkün değildir[169]. Osmanlı Hanedanı mensuplarına dayandırılan bir haberde ise eski Halife Abdülmecid'in 40.000 İngiliz Lirası karşılığında halifelikten Kral Faruk lehine çekilmeyi planladığı iddia edilmiştir. Türkiye'nin rahatsızlık duyduğu noktalardan biri de, eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Paris'te eski Halife Abdülmecit ile sık sık görüşmesi olmuştur[170]. Türkiye'nin Mısır'daki muhalifler konusundaki hassasiyeti de sürmektedir. Örneğin, Dersim İsyanı'na yönelik askeri harekâtına ilişkin Mısır basınında Türkiye aleyhine yazılar çıkmasının arkasında, eski hanedan üyeleri ve Yüzellilikler ile Ermeniler olduğu kanaatine varılmıştır[171].

Öte yandan, II. Dünya Savaşı'na doğru giderken meydana gelen Türk-İngiliz yakınlaşması Mısır basını tarafından yakından izlenmektedir. Türkiye ile İngiltere arasında 27 Mayıs 1938'de imzalanan 10 Milyon Sterlinlik kredi anlaşması ile ilgili El Mukattam Gazetesi'nde çıkan haberde bu anlaşmanın önemine dikkat çekilmiş ve Türkiye'nin ordu ve donanmasının güçlenmesinin Akdeniz'deki ve Orta Doğu'daki devletler üzerinde önemli etkilerinin olacağı belirtilmiştir[172].

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı Mısır basınında ilk sayfadan verilmiştir. Gazeteler Atatürk'ün ölümünün sadece Türkiye için değil bütün dünya için büyük bir kayıp olduğunu vurgulamıştır. Bazı eleştirel görüşlere rağmen Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye-Mısır ilişkileri onun hayatta olduğu dönemden daha iyi bir şekilde Mısır basınınca yansıtılmıştır[173].

---

168 **BCA**, 19 Nisan 1937, fon kodu: 490.1.0.0, yer no: 585.18.5., **BCA**, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2.

169 **BCA**, 04 Mart 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:203.390.18.

170 Çolak, a.g.m., s.27., **BCA**, 05 Eylül 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 203.391.2.

171 **BCA**, 19 Ekim 1938, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 111.751.20.

172 **BCA**, 14 Haziran 1938, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:234.581.21.

173 Sezer, a.g.m., s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Dönemi Türkiye'sinin Mısır'a Sunduğu Model

Atatürk döneminde iki ülke arasında kurulan ilişkiler kalıcı izler bırakmış ve Türkiye'de halifeliğin kaldırılması ve laikliğin hayata geçmesi gibi önemli reformlar Mısır'da hukuki, kültürel ve toplumsal açılardan tartışılmıştır. Bu dönemde Türklerin kuzeyindeki komünist rejime benzemeye başladığı gibi bir takım kötü propagandalar yapılmasına rağmen, Türkiye-Mısır arasındaki adet ve geleneklerin iç içe geçmişliğini ve Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da modern devletin kurulmasındaki katkısını Mısırlılar hiç unutmamışlardır. Atatürk'ün I. Dünya Savaşı sonrası ülkesindeki işgalcilere karşı başlattığı direnişte sergilediği vatan sevgisi Mısırlıların sempatisini toplamada etkili olmuştur. Mısırlı Şair Ahmet Şevki, Halid Bin Velid'e gönderme yaparak Atatürk'e "Türk Halid" demiştir[174].

Mısır'ın yakın tarihindeki iki büyük siyasi dönüşümde, 1952'de Hür Subaylar'ın yaptığı darbe ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesi sırasında, Atatürk ve onun zamanında Türkiye'de yapılan reformların Mısır'da tartışılması bize Atatürk döneminin sonraki yıllarda yarattığı etkiyi göstermesi bakımdan önemli sonuçlar sunmaktadır.

Mısır'da 1952'de Hür Subaylar'ın gerçekleştirdiği darbe ile Kral Faruk rejimi yıkılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Hür Subaylar hareketinin fikir dünyası üzerinde Atatürk'ün izler bıraktığı bir gerçektir. Atatürk'ün milliyetçi, antiemperyalist ve modernleştirici güç olmasının yanında asker kimliği de Hür Subaylar'ın, Atatürk'e duyduğu ilginin başlıca sebeplerinden biri olmuştur.

Hür Subaylar hareketinin liderlerinden biri olan ve darbeden sonra Başbakanlık görevine gelen General Necip, Atatürk'ün 14. ölüm yıldönümünde yayınladığı mesajda, Atatürk'ün sadece Türkiye için değil özgür dünya için bir önder olduğunu ve Atatürk inkılaplarının Mısır'da büyük etkiler yarattığını ifade ederek "bugün Mısır Atatürk'ün izinden yürümektedir" demiştir[175]. Bu mesaj General Necip ve Mısır'daki yeni rejimin Atatürk hakkındaki düşüncesi açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Hür Subaylar hareketinin lider kadrosu Atatürk ve onun reformlarına sempati ile bakmışlardır. Hareketin ikinci adamı

174 Abdullah Eşal, "Erdoğan'ın Mısır Krizindeki Tutumunun Doğruluk ve Yanlışlık Ölçütleri", http://www.aljazeera.com.tr/gorus/erdoganin-misir-krizindeki-tutumunun-dogruluk-ve-yanlislik-olcutleri, 4 Mart 2014.

175 **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1952.

Levent Şahverdi Arşivi

olan ve kısa sürede hareketin lideri haline gelen Albay Nasır, Napolyon ve Atatürk gibi liderlerin biyografilerini genç yaşta okumuştur[176].

Albay Nasır, Mısır'ın yeni kurucusu görülmüş ve sadece Mısır'ın değil bütün Arap Dünyası'nın kendini lider olarak kabul etmesini sağlamıştır. Nasır, Mısır'da üç büyük toplumsal hareketi harmanlamıştır. Fransız İhtilali'nden esinlenerek kralı devirmiş ve yerine cumhuriyeti kurmuştur. Amerikan Devrimi'nden esinlenerek ülkesindeki işgalci İngilizleri kovmuştur. Nitekim, Kemal Atatürk'ün yaptığı reformlardan etkilenerek eski medeniyetin sosyal ve ekonomik esaslarını dönüştürmüş ve yenilemiştir[177].

Nasır'ın Atatürk'ten etkilendiği görüşü farklı yorumlarla pek çok araştırmacı tarafından paylaşılmaktadır. Örneğin, Anıl Çeçen'e göre, Nasır'ın liderliğini üstlenmek istediği üçüncü dünya hareketinin gerçek öncüsü Atatürk'tür. Çeçen'e göre Nasır, tıpkı Atatürk gibi "ulusal sol" bir politika ile ülkesinin bağımsızlığını sağlamaya çalışmış ve ikisi de ulusal bağımsızlıkçı ve kalkınmacı bir siyaset izlemiştir[178]. Öte yandan, Vali Nasr ise Mısır'da Nasır dönemi politikalarını Atatürk'ün yaptığı reformları örnek alan ancak başarısız bir model olarak görmektedir[179].

Atatürk'ün Mısır için model olması ile ilgili tartışmalar Arap Baharı ile yeniden gündeme gelmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Eylül 2011'de yaptığı Mısır ziyareti esnasında "Türkiye'de Anayasa laikliği, devletin her dine eşit mesafede olması olarak tanımlar. Laiklik kesinlikle ateizm değildir. Mısır'ın da laik bir Anayasaya sahip olmasını tavsiye ediyorum" sözleri[180] ile birlikte Türkiye ve Atatürk dönemi reformlarının Mısır'a sunduğu model yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Erdoğan'ın Mısır gezisine damga vuran bu sözler Mısır'da ve Batı'da destek bulduğu gibi sert eleştirilere maruz kalmasına da sebep olmuştur.

---

176 Qalb-i-Abid & Massarrat Abid, "July Revolution and the Reorientation of Egypt's Foreing Policy", **J.R.S.P.**, Vol. 46, No. 2, 2009, s. 5.

177 Qalb-i-Abid, a.g.m., 15.

178 Anıl Çeçen, "Arap Dünyasında Nasır Önderliği", **Avrasya Doyası Arap Dünyası Özel**, Cilt:6 Sayı:1, 2000, s. 199.

179 Bu konudaki değerlendirmeler için bknz.Vali Nasr, **The Rise of Islamic Capitalism: Why the New Muslim Middle Class is the Key to Defeating Extremism**, Council on Foreing Relations Books, 2010**.**

180 http://www.ntvmsnbc.com/id/25250456, 10 Ağustos 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Müslüman Kardeşler'in kurduğu Özgürlük ve Adalet Partisi'nin Başkan Yardımcısı olan İssam el Eryan ise Reuters'e verdiği demeçte, Erdoğan'ı saygın lider olarak görmekle birlikte Türkiye'nin bölgesel önderliği gerçekleştirecek bir güce sahip olduğunu düşünmediklerini belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan'ın laiklikle ilgili mesajına atıfta bulunarak "Arap Devletlerinin dışarıdan projelere ihtiyacı yok" demiştir[181]. Mısırlı yazar Fehmi Hüveydi, Erdoğan'ın konuşmasına atıfta bulunarak Türkiye'nin elde ettiği kazanımlar ve başarısının laiklikten değil demokrasiden kaynaklandığını ifade etmiştir[182].

Yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz görüş ve tartışmalara yeni örnekler de eklenebilir. Bu örneklerden şunu tespit etmek mümkündür: Mısır'da Türkiye'nin model olarak kabul edilip edilmeyeceği ile ilgili tartışmalar Atatürk döneminde başlamıştır. Üstelik Mısır'da modernleşme, laiklik, demokrasi gibi kavramlar Atatürk döneminde Türkiye'de yapılan reformlar etrafında tartışılagelmiştir. Atatürk döneminden itibaren Türkiye, Mısır ve diğer Arap ülkeleri için bir model olarak görülmüştür.

Ancak, Mısır ve Arap Dünyası açık bir şekilde Türkiye'yi model olarak zikretmemişlerdir. Çünkü Türkiye modelinin açıkça tartışılması Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin arttığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Arap milliyetçiler Türkiye'nin bölgede artan etkisini, Arap Dünyası'nın zayıflığına bağlamaktır. Türkiye'nin Arap bölgesi olarak gördükleri bir coğrafyada etkinliğinin artması onları huzursuz etmektedir. Öte yandan Türkiye'nin Osmanlı geçmişi Mısır'da bugün dahi kaygı yaratmaktadır. AK Parti'nin Mısır'da izlediği aktif politika ve "Yeni Osmanlıcılık" adı ile Osmanlı geçmişine yapılan göndermeler zaman zaman Arap Dünyası'nda egemenlik ve hegemonya endişesi yaratmakta ve Türkiye'ye yönelik şüphelerin artmasına sebep olmaktadır[183].

Üstelik Türkiye'nin Orta Doğu'da demokrasi hedefleyen ülkeler için klasik bir model olarak onlara başarı sunması pek de mümkün gözükmemektedir. Çünkü, Atatürk dönemi reformlarının Türkiye'de başarıya ulaşmasının tek sebebi Atatürk değildir. Türklerdeki güçlü devlet geleneği, Osmanlı sisteminin yarı laik yapısı gibi unsurlar Atatürk'ün başarısına katkı sağlamıştır. Mısır hem bunlardan yoksundur. Hem de Mısır'daki feodal yapı büyük dezavantajlar oluş-

181 http://www.ntvmsnbc.com/id/25250456, 10 Ağustos 2014.

182 Firas Ebu Hilal, "Türk Sahnesinin Arap Okuması", http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turk-sahnesinin-arap-okumasi, 15 Ağustos 2014.

183 Melİha Benli Altunışık, **Arap Dünyasında Türkiye Algısı**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2010, s.21.

Levent Şahverdi Arşivi

turmaktadır[184]. Üstelik Türkiye tarihi boyunca Batılı ülkelerin sömürgesi olmamıştır. Mısır'da İngiliz sömürgesi zamanından kalan köklü bir Batı karşıtlığı bulunmaktadır. Bu yüzden bugünkü Mısır, demokratikleşme sürecinde hem kendi içsel ilham kaynaklarına bakmalı hem de Türkiye'nin laik reformları ile demokratikleşme adımlarını örnek almalıdır[185].

184 Ozan Örmeci, "What İf Atatürk Lived in Egypt", http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2011/02/what-if-ataturk-lived-in-egypt.html, 25 Ağustos 2014.

185 Azzem İbrahim, **The Turkey Model: Does Turkey Offer aModel for Tunisia and Egypt**?, Institute for Social Policy and Understanding, U.S.A, Michigan, 2013, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Türkiye-Mısır ilişkilerinin köklü tarihi ve kültürel arka planı iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici olan başlıca unsurdur. Mısır daha Osmanlı Devleti kurulmadan Türk yönetimler ile tanışmıştır. Osmanlı Devleti, Mısır'a hakim olduktan sonra Mısır'ın kendine sağladığı stratejik avantajları iyi bir şekilde kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Mısır'ın artan stratejik önemi 18. Yüzyıldan itibaren Mısır'ın hedef haline gelmesine sebep olmuştur. İngiltere, Fransa gibi küresel güçlerin Mısır'ı hedef haline getirmesi Türk-Mısır ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Mısır, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında onu en çok meşgul eden sorunlardan biri olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde iki ülke arasındaki ilişkileri şekillendiren en önemli faktör yine köklü tarihi ve kültürel bağlardır.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Türkiye'de yabancı işgallere karşı başlayan Millî Mücadele, Mısır'da büyük ilgi görmüştür. Türkiye'de Millî Mücadele'nin başladığı günler, Mısır'da da uzun yıllardan beri devam eden yabancı işgal ve müdahalesine karşı duyulan tepkinin doruğa ulaştığı günlerdir. Bu yüzden, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele Mısır'da yakından takip edilmiştir. Millî Mücadele, hem Batı'ya özellikle İngiltere'ye karşı yapılması hem de Anadolu'daki hareketin siyasi programında Mısır'da yeniden hâkimiyet kurmak gibi bir amaç olmaması nedeniyle Mısır açısından önemlidir. Mısır aydınında Türkiye'ye yönelik sempatinin artmasına sebep olan bu faktörler, Türkiye ile Mısır arasındaki iyi ilişkilerin kurulması için uygun bir zemin oluşturmuştur. Nitekim halifeliğin kaldırılmasına kadar Mısır'dan Türkiye'ye yönelik çok sert eleştiriler olmamıştır. Mısır'dan Türkiye'ye yönelik eleştirilerin arttığı dönem laik ve batıcı reformların yapıldığı dönemdir. Bu tepkilerin en önemli sebeplerinden biri reformların batıcı kimliğidir. Türkiye'nin Batı ile kurmaya çalıştığı yakın siyasi ve kültürel ilişkiler, Batı'ya tepki duyan Mısır'da Türkiye'nin de eleştirilmesine sebep olmuştur. Yine de Türkiye'deki laik reformların Mısırlı aydınlar tarafından yakından takip edildiği ve bu reformların, Mısır'da laiklik ve batılılaşma ile ilgili tartışmalara etki ettiği günümüze kadar devam eden çok önemli katkılar sağladığı unutulmamalıdır.

Atatürk döneminde iki ülke arasında ilişkileri etkileyen bir diğer unsur rejim farklılığıdır. Kraliyet ile yönetilen Mısır'a karşı genç Türkiye Cumhuriyeti'nde bir yakınlık hissedilmesi o günkü şartlar altında mümkün değildir. Üstelik Mısır, önce Osmanlı sonra da Türkiye Cumhuriyeti döneminde muhaliflerin önemli bir toplanma merkezi olduğu göz önünde bulundurulduğunda Türkiye

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyeti'nin Mısır'a yönelik şüpheci yaklaşımı daha iyi anlaşılmaktadır. Hilafet gibi bazı konular Atatürk döneminde Türkiye-Mısır ilişkilerinde her zaman hassas bir nokta olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde hilafet meselesi ile ilgili olarak Mısır'ı tehdit olarak görmektedir. Bunun sebeplerinden biri, Mısır'ın hilafetin eski merkezlerinden biri olması, diğeri de Mısır'ın hilafet meselesini resmi, gayrı resmi kanallar ile sürekli gündemde tutmasıdır.

Atatürk döneminde iki ülkeyi birbirine gerçek manada yaklaştıran ve 1937'de bir dostluk antlaşması imzalanmasına yol açan sürecin en önemli itici gücü İtalya'nın Doğu Akdeniz'de izlediği yayılmacı siyasetidir. İtalya'nın yayılmacı siyasetinin, her iki ülke üzerinde yarattığı tehlikenin yanı sıra; İngiltere'nin Türkiye-Mısır ilişkilerinin gelişmesini kendi menfaatlerine uygun görmesi sebebiyle verdiği destek ve Mısır'ın bağımsızlığını kazanarak Kral'ın yetkilerini sınırlamaya yönelik gelişen siyasi reformlar II. Dünya Savaşı'na doğru gelişen süreçte iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. Atatürk döneminde Mısır'da rejim demokratikleştikçe iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmiştir. Atatürk dönemi Türkiye-Mısır ilişkilerinde güçlü bir etki bırakmış ve Mısır'ın demokratikleşme süreci boyunca Atatürk dönemi Türkiye'si yoğun bir şekilde tartışılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

A) Arşiv Vesikaları

1) Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 05 Ocak 1922, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 198.355.2.

BCA, 24 Kasım 1922, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 202.379.21.

BCA, 30 Mart 1925, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:131.936.21.

BCA, 21 Şubat 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 17.94.4.

BCA, 31 Ocak 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 17.89.9.

BCA, 10 Mayıs 1925, fon kodu: 30.11.1.0, yer no:13.19.19.

BCA, 31 Ocak 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 17.89.9.

BCA, 08 Haziran 1927, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 24.37.6.

BCA, 09 Mayıs 1929, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 4.31.3.

BCA, 09 Ağustos 1927, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:266.795.10.

BCA, 16 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.14.

BCA, 16 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:266.795.14.

BCA, 06 Ocak 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.12.

BCA, 12 Eylül 1926, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 20.58.8.

BCA, 27 Şubat 1927, fon kodu: 30.18.1.1, yer no: 23.11.15.

BCA, 13 Temmuz 1927, fon kodu: 30.18.1.2, yer no:25.44.1.

BCA, 11 Ağustos 1927, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 25.46.7.

BCA, 14 Kasım 1928, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 1.2.13.

BCA, 25 Temmuz 1929, fon kodu: 30.18.1.2, yer no:4.40.10.

BCA, 16 Mayıs 1931, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 19.30.2.

BCA, 24 Eylül 1928, fon kodu: 30.11.1.0, yer no: 42.29.15.

BCA, 14 Eylül 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 120.851.19.

BCA, 27 Mayıs 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 180.243.17.

BCA, 27 Aralık 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 180.243.8.

BCA, 27 Mayıs 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:178.230.2.

BCA, 10 Kasım 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.6

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, 17 Temmuz 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 66.153.13.

BCA, 09 Ekim 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.26.

BCA, 07 Eylül 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.25.

BCA, 10 Kasım 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:244.650.7.

BCA, 22 Ekim 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.5.

BCA, 14 Ekim 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:266.796.4.

BCA, 11 Kasım 1932, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.12.

BCA, 24 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.16.

BCA, 07 Mayıs 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.18.

BCA, 22 Nisan 1929, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.15.

BCA, 26 Mayıs 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.796.2.

BCA, 02 Aralık 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 229.544.7.

BCA, 26 Kasım 1931, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:229.543.28.

BCA, 10 Aralık 1931,fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 203.385.18.

BCA, 05 Mayıs 1932, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 240.619.29.

BCA, 21 Ocak 1933, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 33.6.7.

BCA, 15 Haziran 1931, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 63.15.11.

BCA, 25 Ocak 1934, fon kodu: 490.01.0.0, yer no: 607.102.8.

BCA, 18 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.3.

BCA, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.4.

BCA, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.4.

BCA, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 85.192.4.

BCA, 03 Şubat 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 221.489.7.

BCA, 08 Mayıs 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.1.

BCA, 10 Aralık 1937, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.557.5.

BCA, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2.

BCA, 22 Şubat 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.12.

BCA, 14 Ocak 1935, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 57.65.18.

BCA, 15 Ocak 1931, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 61.10.15.

BCA, 23 Ekim 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.22.

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, 28 Ağustos 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.17.

BCA, 02 Eylül 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.19.

BCA, 15 Eylül 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.21.

BCA, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2.

BCA, 15 Kasım 1937, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 267.800.1.

BCA, 26 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.4.

BCA, 25 Kasım 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 84.554.4

BCA, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2.

BCA, 18 Mayıs 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.13.

BCA,04 Ağustos 1930, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.23.

BCA, 13 Ağustos 1937, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 267.799.9.

BCA, 03 Ocak 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.798.15.

BCA, 28 Mayıs 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 260.751.21.

BCA, 14 Mayıs 1936, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.749.5.

BCA, 07 Nisan 1928, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 82.29.1.

BCA, 04 Temmuz 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 200.369.5.

BCA, 16 Kasım 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 268.804.19.

BCA, 05 Mayıs 1938, fon kodu: 30.18.1.2, yer no: 83.38.10.

BCA, 19 Nisan 1937, fon kodu: 490.1.0.0, yer no: 585.18.5.

BCA, 03 Aralık 1934, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.797.2.

BCA, 04 Mart 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:203.390.18.

BCA, 05 Eylül 1939, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 203.391.2.

BCA, 19 Ekim 1938, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 111.751.20.

BCA, 14 Haziran 1938, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:234.581.21.

BCA, Şubat 1922, fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 266.795.2.

2) İngiliz Devlet Arşivi, National Archıves (NA)

NA, FO, 141/441, Mısır Yabancı Misyon Başkanları 1924, 27 Nisan 1924.

NA, FO, 371/13096, Türkiye Yıllık Raporu 1927, G. Clerk'tan, A.Chamberlain'e, 27 Şubat 1928.

Levent Şahverdi Arşivi

NA, FO, 371/13824, Türkiye Yıllık Raporu 1928, G. Clerk'tan, A.Chamberlain'e, 6 Şubat 1929.

NA, FO, 371/13824, Türkiye Yıllık Raporu 1928, G. Clerk'tan, A.Chamberlain'e, 6 Şubat 1929.

NA, FO, 371/14578, Türkiye Yıllık Raporu 1929, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 03Şubat 1930.

NA, FO, 371/14578, Türkiye Yıllık Raporu 1929, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 03Şubat 1930.

NA, FO, 371/15376, Türkiye Yıllık Raporu 1930, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 18 Şubat 1931.

NA, FO, 371/15376, Türkiye Yıllık Raporu 1930, G. Clerk'tan A. Henderson'a, 18 Şubat 1931.

NA, FO, 371/16983, Türkiye Yıllık Raporu 1932, G. Clerk'tan, J. Simon'a, 17 Ocak 1933.

NA, FO, 371/16983, Türkiye Yıllık Raporu 1932, G. Clerk'tan, J. Simon'a, 17 Ocak 1933.

NA, FO, 371/19037, Türkiye Yıllık Raporu 1934, P. Lorain'den J.Simon'a, 31 Ocak 1935.

NA, FO, 371/20866, Türkiye Yıllık Raporu 1936, P. Lorain'den, A. Eden'e, 28 Ocak 1937.

NA, FO, 371/21935, Türkiye Yıllık Raporu 1937, P. Lorain'den, V. Halifax's, 02 Nisan 1938.

NA, FO, 371/23301, Türkiye Yıllık Raporu 1938, P. Lorain'den, V. Halifax'a, 11 Şubat 1939.

B) Resmi Belgeler

Düstur, 3. Tertip, Cilt 18.

Düstur, 3. Tertip, Cilt 5.

TBMM Kavanin Mecmuası, Devre 5, C 17, TBMM Matbaası, Ankara 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

C) Telif ve Tetkik Eserler

1- Kitaplar

AKSÜT, Ali Kemali, **Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati**, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, İstanbul, 1944.

AKŞİN, Abülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, 207.

ALTUNIŞIK, Meliha Benli, **Arap Dünyasında Türkiye Algısı**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2010.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

AYALON, Ami, **Press in the Arap Middle East A History**, Oxford University Press, New York, 1995.

AYDIN, Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

BARDAKÇI, Murat, **Şahbaba, Osmanlının Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahdettin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

BERKES, Niyazi, **Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm**, Köprü Yayınları, İstanbul, 1969.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1986.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, **Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era**, IB Tauris, London & New York, 2008.

BRUGMAN, J., **An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt**, Brill Academic Publications, Leiden, 1997.

Cemal Paşa, **Hatırat**, (Yayına Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul, 1996.

CLEVELAND, William L., **Modern Orta Doğu Tarihi**, Çev., Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

CLOT, André, **Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı**, Çev: Turhan Ilgaz, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

DEEB, Marius, **Party Politics in Egypt the Wafd its Rivals 1919-1939**, London, 1979.

El Menavî, Semiye Vehbe, **El Alâkât el Misriye el Turkiye Beyn Âmî 1923-1961, Camia Ayn ems**, (El Derece el Doktora el Tarih), El Kahire, 1997.

ERİM, Nihat, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.

FAHMY, Khaled, "The Era of Muhammad Ali Pasha 1805–1848", **The Cambridge History of Egypt**, Vol. II, Modern Egypt from 1517 to the End of the Twentieth Century, Edited by; M. W. Dally, Cambridge University Press, New York, 1998.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996.

HATHAWAY, Jane, **Osmanlı Mısır'ında Hane Siyaseti-Kazdağıların Yükselişi**, (Çev. Nalan Özsoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

HOLLSTEIN, Walter, **Filistin Sorunu: Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi**, (Çev. Cemal E. Ertuğ), Yücel Yayınları, İstanbul, 1975.

İBRAHİM, Azzem, **The Turkey Model: Does Turkey Offer a Model for Tunisia and Egypt?**, Institute for Social Policy and Understanding, U.S.A, Michigan, 2013.

İNAL, Mahmud Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Ed.: Ali Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

İS-SANAFİRİ, İbrahim Muhammed, **Osmanlı-Mısır İlişkileri (1863-1882)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1993.

JANKOWSKI, James P., **Egypt: A Short History**, Oneworld Publications, Oxford.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi,** C 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Khedive of Egypt Abbās II, **The last Khedive of Egypt: Memoirs of Abbas Hilmi II**, Ithaca Press, UK, 1998.

KOLOĞLU, Orhan, **Gazi'nin Çağında İslam Dünyası**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1994.

KOPARMAN, Kazım Yaşar, **Mısır Memlukleri Tarihi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

KUTLUOĞLU, Muhammed H., **The Egyptian Question (1831-1841): The Expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction of the Sublime Porte**, Eren Yayıncılık, İstanbul.

KÜRKÇÜOĞLU, **Ömer, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970,** Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

KÜTÜKOGLU, Mübahat S., **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580–1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.

LACOUTURE, Jean - Lacouture, Simonne, **Egypt in Transition**, (Translated by Francis Scarfe), Criterion Books, New York, 1958.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

LEWIS, Bernard, **Ortadoğu**, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006.

MANSFIELD, Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Sander Yayınları, İstanbul, 1975.

MARSOT, Afaf, Lutfi Al-Sayyid, **Egypt in Reign of Muhammad Ali**, Cambridge Universty Press, 1984.

MARSOT, Afaf Lutfi Al-Sayyid, **A History of Egypt From the Arab Conquest to the Present**, Cambridge University Press, 2007.

MUHAMMED, Es-Seyyid Mahmud Seyyid, **XVI. asırda Mısır Eyaleti**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990.

NASR, Vali, **The Rise of Islamic Capitalism: Why the New Muslim Middle Class is the Key to Defeating Extremism**, Council on Foreing Relations Books, 2010.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Yavuz Sultan Selim**, Babıâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006.

PITCHER, Donald E., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

REGUER, Sara, **Winston Churchill and The Shaping of the Middle East, 1919-1922**, Columbia University, Ph. D. 1976.

SINOUÉ, Gilbert, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun**, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.

SOYSAL, İsmail, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789–1802)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

TANSEL, Selahattin, **Yavuz Sultan Selim**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969.

UÇAROL, Rıfat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1989.

YEL, Selma, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazalar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

2) Makaleler

ABID, Qalb-i-Abid, Massarrat, "July Revolution and the Reorientation of Egypt's Foreing Policy", **J.R.S.P.**, Vol. 46, No. 2, 2009.

AKÇA, Bayram, "1923- 1938 yılları Arası Türk-Mısır İlişkileri ve Mısır Basınının Atatürk İnkılaplarına Bakışına Bir Örnek", **Uluslararası 5. Atatürk Kongresi**, 8-12 Aralık 2003, Ankara.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra'ya Gönderilmesi", **Belleten**, C VI, S 23,24 - Temmuz 1942.

BULUT, Semih, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXVI, Sayı:78, Kasım 2010.

Cumhuriyet, 10 Kasım 1952.

ÇEÇEN, Anıl, "Arap Dünyasında Nasır Önderliği", **Avrasya Dosyası Arap Dünyası Özel**, C 6, S 1, 2000.

ÇOLAK, Melek, "Türk-Mısır İlişkileri Çerçevesinde Mısır'ın Atatürk ve Türk Devrimine Bakışı (1919-1938)", **Karadeniz**, S 6, Bahar 2010.

HAWARD, Harry N., "The Straits After the Montreux Conference", **Foreing Affairs**, Wolume: 15, Number: 1, October 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

HOLT, P. M., "The Beylicate in Ottoman Egypt During the Seventeeth Century", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, (BSOAS), C 24, S 2, Şubat 1961.

KAVAS, Ahmet, "Senûsiyye", **DİA**, C 36.

OKUR, Mehmet, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Mısır İlişkileri ve Mısırlı Bir Gazetecinin Gözüyle Mustafa Kemal Paşa", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C 8, S 3, Eylül 2011.

ÖZCAN, Azmi, "Hilafet", **DİA,** C 17, s. 552.

ÖZGER, Yunus, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", **History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue** 2010.

ÖZGİRAY, Ahmet, "Türkiye Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S XI.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Tolunoğulları", **Türkler Ansiklopedisi**, C 5, Ankara, 2002.

SEZER, Ayten, "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Richard Hattamer'dan Çeviri), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVII, Sayı:50, Temmuz 2001.

ŞİMŞİR, Bilal, "Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)", **Belleten**, C XLVIII, S 189-190, Ocak-Nisan 1984.

ÜLMAN, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren etkenler (1923-1968) I" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, No: 3, Yıl: 1968.

ÜNAL, Sevim, "1838-1841 Yılları Arasında Türk-İngiliz İlişkileri", **VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)**, III. Cilt, Ankara, 1983.

YARAMIŞ, Ahmet, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883–1907)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 9, S 2, Aralık 2007.

YILMAZ, Mehmet Serhat, "Mısır Basınında Millî Mücadele Dönemi Türkiye'si Üzerine Bir Araştırma (1919-1922)", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2009, (2).

Levent Şahverdi Arşivi

YILMAZ, Mehmet Serhat, "Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının Mısır Kamuoyunda Yansımaları (1925-1933)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1, S 2, (Güz 2005).

YÜCEKÖK, Ahmet N., "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı-İmparatorluğu, 1838 Ticaret Sözleşmeleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 23, Mart 1968.

3) Online Kaynaklar

Abdullah Eşal, "Erdoğan'ın Mısır Krizindeki Tutumunun Doğruluk ve Yanlışlık Ölçütleri", http://www.aljazeera.com.tr/gorus/erdoganin-misir-krizindeki-tutumunun-dogruluk-ve-yanlislik-olcutleri, 4 Mart 2014.

http://www.ntvmsnbc.com/id/25250456, 10 Ağustos 2014.

http://www.ntvmsnbc.com/id/25250456, 10 Ağustos 2014.

Firas Ebu Hilal, "Türk Sahnesinin Arap Okuması", http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turk-sahnesinin-arap-okumasi, 15 Ağustos 2014.

Ozan Örmeci, "What İf Atatürk Lived in Egypt", http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2011/02/what-if-ataturk-lived-in-egypt.html, 25 Ağustos 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MAKBULE ATADAN'IN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN MİRASINA YAKLAŞIMI

Gültekin Kamil BİRLİK*

ÖZET

Atatürk 11 Haziran 1937'de çiftliklerini Hazineye, 5 Eylül 1938 tarihli vasiyetiyle para, hisse senetleri, Çankaya'daki menkul ve gayrimenkullerini belli şartlar altında Cumhuriyet Halk Partisine bağışladı.

Atatürk, kendisine hediye edilen evlerden Bursa'daki köşkünü Şubat 1938'de Bursa Belediyesine bağışladığını açıklamıştı. Hastalığı sırasında İstanbul'da vasiyetini yazarken, diğer evlerini de Ankara'ya döndüğünde bağışlamaya karar vermişti. Ancak Ankara'ya dönemedi.

Atatürk'ün vefatı sonrasında Bursa'daki de dâhil olmak üzere bütün evleri Makbule (Boysan) Atadan'a kaldı. Oysa Atatürk mal varlığını Makbule Hanım'a bırakmadan bağışlamayı istemiş, bu amaçla 1933'te özel bir kanun hazırlanmıştı.

Makbule Atadan Atatürk'ün bilinen vasiyetinin gerçek olmadığını, bu vasiyete inanmadığını açıklamıştır. Vasiyete inanmama nedeni, kendisine daha fazla şeyin bırakılacağı yönündeki beklentisiydi. Bununla birlikte, Atatürk'ün çiftliklerini Hazineye bağışlamasını kendisi de istemiştir.

Makbule Atadan, Atatürk'ten kendisine kalanlarla ve vasiyetle bağlanan aylık 1.000 lira ile geçinemedi. Sağlığının da bozulması sonrasında, kendisinin talebi üzerine, Atatürk'ün vatana yaptığı hizmetlerden dolayı 1948 yılında Makbule Atadan'a devlet tarafından 1.000 lira maaş bağlandı.

18 Ocak 1956'da vefat ettiğinde, bütün devlet erkânının katılımıyla Atatürk'ün kız kardeşine resmi bir cenaze töreni düzenlendi. Makbule Atadan vefat ettiğinde geride değerli bir miras bırakmamıştı.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Makbule Atadan, Abdürrahim Tuncak, Atatürk'ün mirası, Atatürk'ün vasiyeti.

* Dr., gkbirlik@gmail.com.

Levent Şahverdi Arşivi

MAKBULE ATADAN'S RECEPTION OF MUSTAFA KEMAL ATATURK'S HERITAGE

ABSTRACT

Ataturk donated his farms to the Treasury on 11 June 1937, with his 5 September 1938 will, he donated his cash, his movable property and real estates in Çankaya to Republican People's Party, under certain conditions.

Ataturk announced that he left his villa in Bursa, which was one of the houses that was given as a gift to him, to Bursa Municipality in February 1938. During his illness while writing his will, he decided that he would donate the other houses that belonged to him on his return to Ankara. However, he could not go back to Ankara.

In the aftermath of his death, all his houses including the one in Bursa were left to Makbule (Boysan) Atadan. Interestingly enough, he wanted to donate all his houses, not to leave them to Makbule Hanım, a special law was issued.

Makbule Atadan declared that the so-called will by Ataturk was not real and she was not convinced by it. The reason why she was not convinced by it was her expectations about inheriting more after his death. Along with this, she too wanted that Ataturk donated his farms to the Treasury.

Makbule Atadan could not live on what she inherited from Ataturk and the salary of 1000 liras as part of his will. After her health deteriorated, on her request, due to Ataturk's service to the country, in 1948 the Turkish State decided to give her a salary of 1000 liras.

When Makbule Atadan died on 18 January 1956, she did not leave anything valuable behind. An official funeral to which all the government officials attended was organized for her as she was Ataturk's sister.

Keywords: Ataturk, Makbule Atadan, Abdurrahim Tuncak, Ataturk's wealth, Ataturk's will.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Atatürk, ziraatın geliştirilmesi için oluşturduğu çiftliklerini 11 Haziran 1937'de Hazineye hediye etti. Hayatta iken üzerinde kalmasını istediği para, hisse senetleri, Çankaya'daki menkul ve gayrimenkullerini ise, hastalığı sırasında 5 Eylül 1938'de vasiyetiyle düzenleyerek, belli koşullar altında Cumhuriyet Halk Partisine bağışladı.

Atatürk vasiyetini hazırlarken, kendisine hediye edilen evleri, Ankara'ya döndüğünde belediye ve ilgili kuruluşlara hediye etme kararı almıştı. Ancak kısa bir süre sonra vefat ettiği için, bu evler kanuni mirasçısı olan kız kardeşi Makbule (Boysan) Atadan'a kaldı.

Yapılan bu çalışmayla, daha önce incelenmemiş olan, Atatürk'ten kalan evlere daha sonra ne olduğu, Makbule Atadan'ın Atatürk'ün çiftliklerini bağışlamasını ve vasiyetini nasıl karşıladığı, Makbule Atadan'ın ekonomik durumunun ve mirasının nasıl olduğu konularının araştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın kapsamı, Atatürk'ün bağışladığı mal varlığı, Atatürk'ten kalan evlere ve mirasa Makbule Atadan'ın yaklaşımı, Makbule Atadan'ın ekonomik durumu ve mirası konularıyla sınırlandırılmıştır.

Çalışma yöntemi olarak, çalışma kapsamına giren konularla ilgili olan arşiv belgeleri ve tapu kayıtlarının incelenmesi ve ortaya çıkacak sonuçlara göre bir makale hazırlanması esas alınmıştır. Resmi kaynakların eksik bıraktığı alanlarda ise, dönemi yaşayan kişilerin konu hakkındaki eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, döneme ilişkin basın da incelenmiştir.

Başlamadan önce Atatürk'ün hayatta kalan tek kardeşi ve kanuni mirasçısı[1] olan Makbule Hanım hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. 1885 yılında doğan Makbule Hanım[2], Mustafa Mecdi Bey (Boysan) ile evlendi. Atatürk vefat ettiğinde evliliği devam eden Makbule Hanım "Boysan" soyadını

1 "Medeni Kanun'a göre mirasçılık hakkı, muris (miras bırakan) ile yakınlık ilişkisine göre üç çeşitti: Tabii münasebet (kan hısımlığı); akti münasebet (evlenme veya evlatlık edinme); kamu hukukundan doğan münasebet." Hüseyin Avni Göktürk, **Miras Hukuku**, Devlet Basımevi, Ankara 1937, s. 10.

2 Ali Güler, **Atatürk Soyu Ailesi ve Öğrenim Hayatı**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

taşıyordu. Eşinden ayrıldıktan sonra, Atatürk'ten yadigâr kalan anlamına gelen "Atadan" soyadını aldı[3].

Makbule Hanım'ın ne zaman evlendiği ve ne zaman boşandığı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisinin anlatımına göre, Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında Makbule Hanım, eşi ve annesi ile birlikte İstanbul'da kalmıştı[4]. Bu bilgiden 1919 yılında evli olduğu anlaşılmaktadır.
19 Ekim 1944 tarihli tapu kaydında "Boysan" soyadını kullanmıştı[5]. 7 Eylül 1947 tarihli mektubunda ise "Atadan" soyadını kullandığı görülmektedir[6]. Bu bilgilerden, 1944 ile 1947 yılları arasında eşinden ayrıldığı ve soyadını değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Makbule Atadan, Atatürk'ün vefatı sonrasında Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a yerleşti[7]. Ancak hastalığı nedeniyle Temmuz 1954'te Ankara'ya geri geldi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar kendisiyle yakından ilgilendi ve hastalığının tedavisi için her türlü yardım yapıldı. Biraz iyileşince tekrar İstanbul'a döndü. Makbule Atadan, hastalığının ilerlemiş olduğu aşamada yeniden Ankara'ya gitti. Celal Bayar, Makbule Atadan ile görüşmesinde, hastalığının ileri bir aşamada olduğunu fark etti ve Gülhane Askeri Hastanesi'ne yatırılmasını sağladı[8].

Makbule Atadan dokuz ay süreyle tedavi gördüğü Gülhane Askeri Hastanesinde, 18 Ocak 1956'da kanser nedeniyle vefat etti[9]. Kendisine 19 Ocak 1956'da resmi bir cenaze töreni düzenlendi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, bakanlar, milletvekilleri, diğer resmi görevliler, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü,

---

3 "Mustafa Mecdi Boysan, Kurtuluş Savaşında İstanbul ile Ankara arasında gidip gelerek haberleşme sağladı. Kaçak malzeme bulma işinde çalıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra iş hayatına atıldı. Bu dönemde milletvekilliği de yaptı." Cemal Granda, **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, Kristal Kitaplar, Ankara 2007, s. 88, 89. "Mustafa Mecdi Boysan, 13 Haziran 1935 ile 17 Mart 1939 tarihleri arasında Türkiye İş Bankası İdare Meclisi üyeliğinde bulundu." Uygur Kocabaşoğlu (ve diğerleri), **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 68.

4 Şemsi Belli, **Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 42.

5 **Erzurum Tapu Zabıt Defteri (ETZD)**, Cilt No:119, Sayfa No:116, Sayı No:25.

6 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** Fon Kodu:490.01, Kutu No:1598, Dosya No:523, Sıra No:3, Sayfa No:6.

7 **Dün ve Bugün**, Yıl:1, Sayı:18, İstanbul, 2 Mart 1956, s. 24.

8 **Dün ve Bugün**, Y:1, S:18, s. 24, 25.

9 **Zafer,** 19 Ocak 1956, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

askerî bando ve askerî kıtanın yanı sıra kalabalık bir halk kitlesi de cenaze törenine katıldı[10].

1. ATATÜRK'ÜN MAL VARLIĞINI BAĞIŞLAMASI[11]

Mustafa Kemal Paşa, bankacılık ve ziraat alanlarında örnek oluşturmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, aşağıda açıklandığı gibi, Hindistanlı Müslümanların gönderdiği yardım paralarından kendisine teslim edilenlerle Türkiye İş Bankasının kurulmasını sağlamış, ayrıca farklı iklim bölgelerinde örnek çiftlikler oluşturmuştur.

Millî Mücadele'ye yardım amacıyla Hindistanlı Müslümanlar Mustafa Kemal Paşa'ya 843.294 lira yardım gönderilmişti[12]. Bu paranın önemli bir kısmı, Büyük Taarruz öncesinde Batı Cephesi Komutanlığı emrine verildi. Zaferden sonra bu paranın 380.000 lira civarındaki miktarı, İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iade edildi[13].

Mustafa Kemal Paşa kendisine iade edilen parayı memleket adına en uygun şekilde nasıl kullanabileceğini araştırırken, millî bir banka kurmak fikri kendisine iletilmişti. Mustafa Kemal Paşa, yabancı mali kuruluşların hükümete karşı takındığı olumsuz tavır nedeniyle, millî bir müesseseye ihtiyaç olduğuna inandığından, bu paranın 250.000 lirasını kurulması kararlaştırılan Türkiye İş Bankasına sermaye olarak koydu[14].

Mustafa Kemal Paşa, Hindistanlı Müslümanların gönderdiği yardım parasının geri kalan kısmını ziraat alanında kullanmayı uygun gördü. Bu amaçla Ankara'da Orman Çiftliği, Silifke yakınlarında Tekir ve Şövalye Çiftlikleri,

---

10 **Zafer**, 20 Ocak 1956, s. 1, 5.

11 Bu bölüm hakkında detaylı bilgi için bakınız: Gültekin Kamil Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", **Belleten**, C LXXVIII, S 282, Ankara 2014, s. 757-801; Gültekin Kamil Birlik, "Atatürk'ün Erzurum'daki Evi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIX, S 86, Ankara 2013, s. 27-52.

12 **Türk İstiklal Harbi**, VII'nci Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara 1975, s. 175, 176.

13 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 648, 649.

14 Soyak, **a.g.e**., s. 648, 649. "Mustafa Kemal Paşa, Bankanın kurulma amacını: Halkın tasarruf bilincini geliştirmek ve halk için çalışarak devletin gerçekleştiremediği sanayileşme örneklerini vermek olarak açıklamıştı." Kemal Keyder, **75 Yılda Paranın Serüveni "İş Bankası Nasıl Kuruldu"**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği, Dörtyol'da Karabasamak Çiftliği ile portakal bahçesi, Yalova'da Baltacı ve Millet Çiftlikleri, parça parça olarak sahiplerinden ve metruk (terk edilmiş) mallar idaresinden 1924 yılından başlayarak satın alındı[15].

a. Atatürk'ün Çiftliklerini Bağışlaması

Atatürk, gelişme gösterdikten sonra[16] çiftliklerini bağışlamaya karar verdi. Karadeniz seyahatine çıkmak üzere İstanbul'a gelen Atatürk, Hasan Rıza Soyak'a, İsmet İnönü ile konuşması sonrasında çiftlikleri bütün tesis ve varlıklarıyla birlikte Hazineye bağışlamaya karar verdiğini söyledi ve Ankara'ya gidip bir liste hazırlamasını istedi. Atatürk bu görüşmede, kendisi adına İsmet İnönü'ye bir mektubun esaslarını da dikte ettirerek, mektubun İsmet İnönü'ye gösterilip onayı alındıktan sonra, telgrafla kendisine bildirilmesini istedi[17].

Hasan Rıza Soyak, İstanbul'da kendisine verilen direktif doğrultusunda hazırlıklarını tamamlayarak Atatürk'e gönderdi[18]. Bu hazırlık sonrasında, Atatürk 11 Haziran 1937'de Hasan Rıza Soyak'a gönderdiği yazıda, çiftliklerin devri hakkında Başvekâlete yazılan mektup ile ilişiğindeki listenin uygun olduğunu, kendi imzası altında Başvekile vermesini, kendisinin aslını imzaladığını bildirdi. Atatürk bu yazısında Hasan Rıza Soyak'a ayrıca, belediye ve idare-i hususiyelere

---

15 Soyak, **a.g.e.**, s. 649-651. "Mustafa Kemal Paşa çiftliklerin kuruluş amacını: Ziraat ve zirai iktisat alanında bilimsel ve uygulamalı tecrübeler yapmak olarak açıklamıştı." **BCA**, Fon Kodu:30.10, Kutu No:2, Dosya No:12, Sıra No:5. "Hasan Rıza Bey (Soyak), iklim ve mahsul bakımından birbirinden farklı bölgelerde serbest çalışan örnek çiftlikler oluşturularak, bir taraftan çeşitli tecrübeler yapılmasının, diğer taraftan da civar köylere örnek ve rehber olunmasının amaçlandığını anlatmıştı." Soyak, **a.g.e.**, s. 650. "İsmet Paşa (İnönü) da, memleketin çeşitli iklimlerinde, çetin ve verimsiz şartlar altında iyi mahsuller alınamayacağı fikrine karşı, Mustafa Kemal Paşa'nın bu çiftlikleri kurduğunu söylemişti." **TBMM Zabıt Ceridesi (ZC)**, Devre:5, Cilt:19, İçtima:2, 12 Haziran 1937, 75'inci İnikat (Toplantı), 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 268.

16 "Atatürk, gösterilen gelişmeyi, çiftliklerini bağışlarken açıklamıştı. Bu açıklamasında: Çiftliklerin on üç sene süren çetin çalışmaları sırasında, ilk senelerden başlayarak bütün kazançlarını gelişmeye yönelterek, büyüklü küçüklü fabrikalar ve atölyeler meydana getirdiklerini, yerli ve yabancı hayvan ırkından çevreye uygun olanlarını tespit ettiklerini, kooperatif veya benzeri kuruluşlar aracılığıyla civar köylülerle verimli şekilde çalıştıklarını vurgulamıştı." **BCA**, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

17 Soyak, **a.g.e.**, s. 652.

18 Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

(özel idarelere) devredilecek emlak[19] için yazdıklarını da uygun bulduğunu belirtti[20].

Atatürk 11 Haziran 1937'de Başvekâlete gönderdiği yazıyla çiftliklerini bağışlamaya karar verdiğini bildirdi. Hazineye bağışlama gerekçesini, ziraat yöntemlerini geliştirme, üretimi artırma ve köylüyü kalkındırma alanlarında devlet tarafından uygulanacak olan tedbirlere yardımcı olmak şeklinde açıkladı.

Çiftliklerin arazisi ile tesisat ve demirbaşlarını özet olarak gösteren listeyi yazısına ilişik olarak koyan Atatürk, gerekli kanuni işlemin yapılmasını istedi. İlişik listede, Ankara'da Orman Çiftliği, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği, Dörtyol'da Karabasamak Çiftliği ve portakal bahçesi, Yalova'da Millet ve Baltacı Çiftliklerine ait bilgiler yer almaktaydı[21].

7 Ocak 1938'de kabul edilen Kanun ile her türlü ziraat işleri ve sanatıyla ilgilenmek üzere Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu oluşturuldu. Kanun'un beşinci maddesinde, Atatürk'ün 11 Haziran 1937 tarihli mektubuyla Hazineye bağışladığı bütün menkul ve gayrimenkul mallarının ve bunlara ait hak ve vecibelerin, Kanun'un yayın tarihinden itibaren Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna intikal edeceği hükmü yer aldı[22].

Hazineye hediye edilen çiftliklerinin resmi devir işlemi, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Kanunu'nun kabul edilmesi sonrasında yapıldı. Atatürk 11 Mayıs 1938 tarihinde, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Ziraat Vekili Faik Kurdoğlu ve Ankara Valisi Nevzat Tandoğan da yanında bulunurken, Hazineye hediye ettiği çiftliklerin devri için resmi işlemi gerçekleştirdi. Orman Çiftliğinde yapılan bu resmi devir işleminde Ankara Defterdarı ve Tapu Müdürü de hazır bulunmuştu[23].

b. Atatürk'ün Vasiyeti ile Bağışladıkları

Atatürk çiftliklerini bağışladıktan sonra, hastalığının ilerlemesi üzerine, sahip olduğu menkul ve gayrimenkullerini de bağışlamak için vasiyetini hazır-

---

19 "Söz konusu emlak konusuna aşağıda değinilecektir."

20 **BCA**, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

21 **BCA**, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

22 **TBMM ZC**, Devre:5, Cilt:22, İçtima:3, 7 Ocak 1938, 75'inci İnikat, 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1938, s. 46, 47.

23 **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1938, s. 1, 3.

Levent Şahverdi Arşivi

ladı. Eylül 1938'de Atatürk'ün karnındaki suyun alınmasına karar verilmişti[24]. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün, karnının delinerek su alınmasını önemli ve tehlikeli bir operasyon olarak gördüğünü, bu nedenle, zaten beş altı yıldır aralarında hazırlanması için konuştuklarını belirttiği vasiyetini yazmaya karar verdiğini anlatmıştır[25].

Hasan Rıza Soyak'ın verdiği bilgiye göre, Atatürk, su alma operasyonu öncesinde Hasan Rıza Soyak'tan, sahip olduğu malvarlığının listesini yapmasını istedi. Hasan Rıza Soyak'ın hazırladığı listeyi inceleyen Atatürk, bunları ikiye ayıracağını, hayatta bulunduğu müddetçe üzerinde kalması lazım gelen para, hisse senetleri, Çankaya'daki köşk ve eşyaların hazırlanacak vasiyete konulacağını söyledi. Bunların dışında kalanları, yani Çankaya'dan başka yerdeki emlak ve evleri, Ankara'ya döner dönmez, mahalli belediyelere veya diğer kurumlara verip, gerekli işlemleri de yaptıracağını açıkladı. Atatürk vasiyetname hakkında düşündüğü esasları Hasan Rıza Soyak'a not ettirdi ve hazırlanmasını istedi. Daha sonra, Hasan Rıza Soyak'ın hazırladığı taslak üzerinde gerekli gördüğü değişiklikleri yaparak, kendi el yazısı ile vasiyetini yazdı[26].

Kılıç Ali de vasiyetin hazırlanma nedenini Hasan Rıza Soyak gibi açıklamıştır. Kılıç Ali, Atatürk'ün, karnından su alınma işlemini önemli ve tehlikeli olarak gördüğünü, bu yüzden düşündüğü birkaç meseleyi not halinde vasiyet etmek ihtiyacı duyduğunu belirtmişti[27].

Atatürk'ün tedavi sürecine katılan ve karnından su alınması öncesindeki olaylara tanıklık eden Dr. Nihad Reşad Belger de benzer bir anlatımda bulunmuştur. Belger, Atatürk'ün bu işi bir ameliyat gibi düşündüğünü, bağırsaklarının ameliyat sırasında delinmesinden endişe ederek, bir kaza ihtimaline karşı hazırlıklı olma düşüncesiyle vasiyetnamesini yazdığını söylemişti[28].

Geçmiş dönemde, Gazi Mustafa Kemal sahip olduğu bütün menkul ve gayrimenkullerini Cumhuriyet Halk Partisine bırakmak niyetinde olmuş ve buna göre vasiyet hazırlamak istemişti. Ancak bunun imkânsız olduğu ve Medeni

---

24 Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk'ün Hastalığı Profesör Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 39.

25 Soyak, **a.g.e.**, s. 712, 713.

26 Soyak, **a.g.e.**, s. 714-716.

27 Hulusi Turgut (Der.), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 638, 639.

28 Ünaydın, **a.g.e.**, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanun gereğince mirasçıların korunmuş hisselerinin bulunduğu[29] kendisine hatırlatılınca, meselenin araştırılmasını istemişti. Araştırma sonrasında, tek çare olarak bir kanun hazırlanması gerektiği ortaya çıkmış, Gazi Mustafa Kemal'in onayı ile ilgili kanun hazırlanmıştı[30].

12 Haziran 1933'te TBMM'de kabul edilen Kanun'la, Gazi Mustafa Kemal'in, Medeni Kanun'un 452'nci maddesi kapsamındaki tasarrufları, korunmuş hisseler hakkındaki hükmün dışında tutuldu ve bu Kanun'un Gazi Mustafa Kemal'in bütün mallarını kapsaması esası kabul edildi[31].

Atatürk'ün vasiyeti 28 Kasım 1938 tarihinde Ankara Adliye Sarayındaki Üçüncü Sulh Hâkimliğinde, Makbule Boysan, Adliye Vekili Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili Refik Saydam, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, bazı mebus, avukat ve hâkimlerin de hazır bulunduğu özel bir törenle açıldı[32].

Açılan zarf içinden Altıncı Noter İsmail Kunter'in tutmuş olduğu zabıt çıktı. Bu zabıtta noter tarafından: 6 Ekim 1938 tarihinde Atatürk tarafından Dolmabahçe Sarayı'na çağrıldığı, Hasan Rıza Soyak ve Dr. Neşet Ömer İrdelp'in de hazır bulunduğu ortamda, Atatürk'ün kendisine, "*Bu benim vasiyetnamemdir. Size teslim ediyorum. Kanuni icabatını icra edersiniz."* diyerek vasiyetin verildiği yazılmıştı. Sonrasında bu zabıt orada düzenlenmiş, Atatürk, Hasan Rıza Soyak, Dr. Neşet Ömer İrdelp ve İsmail Kunter tarafından imzalanmıştı.

Bu zabtın okunmasından sonra, Atatürk'ün kendi el yazısı ile 5 Eylül 1938 tarihinde yazdığı vasiyetini içeren zarfı açıldı. Atatürk'ün vasiyetnamesi şu şekildeydi:

---

29 "Murisin, ölüme bağlı bir tasarrufla üzerinde tasarrufta bulunamayacağı, kanuni mirasçılara intikal eden belirli kısma, mirasçıların korunmuş (mahfuz) hisseleri denir." Göktürk, **a.g.e.**, s. 45. "1926 tarihli Medeni Kanun'un 453'ncü maddesiyle korunmuş (mahfuz) hisselerin kimler için olacağı ve miktarları belirtilmiştir. Buna göre kız kardeşlerin de korunmuş hisseleri bulunmaktaydı." **TBMM ZC**, Devre:2, Cilt:22, İçtima Senesi:3, 17 Şubat 1926, 57'nci İnikat, 2'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s. 41.

30 Soyak, **a.g.e.**, s. 713.

31 **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:16, İçtima:2, 12 Haziran 1933, 70'inci İnikat, 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1933, s. 205, 206.

32 "Medeni Kanun mirasın nasıl açılacağı ile ilgili bir düzenleme getirmemiştir. Medeni Kanun'un 517'nci maddesinde sadece mirasın, murisin ölümü ile açılacağı belirtilmiştir." **TBMM ZC**, D:2, C:22, İ:3, s. 47. "Ancak Atatürk'ün mirasının açılması için özel bir tören yapıldığı görülmektedir."

Levent Şahverdi Arşivi

"Malik olduğum bütün nukut (nakit) ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi (mallarımı), Cumhuriyet Halk Partisine, atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1- Nukut ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2- Her seneki nemadan, bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3- Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

4- Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5- İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6- Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecektir." [33]

c. Atatürk'ün Vasiyetinde Yer Almayan Evleri

Atatürk'ün, Hasan Rıza Soyak'ın belirttiği gibi, sahip olduğu gayrimenkulleri iki gruba ayırdığı görülmektedir. Atatürk, birinci grup olarak nitelediği, hayatta kaldığı sürece üzerinde bulunmasını istediği Çankaya'daki gayrimenkullerini vasiyetnamesi ile düzenlemiştir.

Vasiyeti dışında bıraktığı ve ikinci grup olarak nitelediği gayrimenkullerini ise, vasiyetini yazdıktan sonra Ankara'ya döner dönmez bağışlamayı amaçlamıştır. Ancak Atatürk'ün sağlık durumu, İstanbul'da vasiyetini yazdığı 5 Eylül 1938 tarihinden sonra ağırlaşmış, bu nedenle Ankara'ya dönememiştir.

Çevresinde bulunan kişilerin, hastalığının ilerlemiş olduğu günlerde Atatürk'ün Ankara'ya gitmeyi çok istediğini anlattıkları görülmektedir. Kılıç Ali konuyla ilgili olarak Atatürk'ün: "*Beni bir an önce Ankara'ya getirin. Yapılacak önemli işlerim var."* dediğini belirtmiştir[34]. Salih Bozok, Atatürk'ün hasta olduğu dönemde en büyük özleminin Ankara'ya gitmek olduğunu, sık sık

33 **Ulus**, 29 Kasım 1938, s. 1.

34 Turgut, **a.g.e.**, s. 646, 647.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ah Ankara'ya gidemedik." dediğini anlatmıştır[35]. Afet İnan da, üç gün süren ve 22 Ekim 1938'de sona eren komayı atlattıktan sonra, iyi olduğu saatlerde Atatürk'ün Ankara'ya gitmek için hasret çektiğini söylemiştir[36].

Atatürk'ün yanında çalışanların da benzer anlatımları bulunmaktadır. Nuri Ulusu, Dolmabahçe'de hastalığı sırasında Atatürk'ün her zaman, "*Bir Evimize (Çankaya'ya) gidebilsek"* dediğini, ancak doktorların buna izin vermediğini belirtmiştir[37]. Cemal Granda da, Dolmabahçe'de hasta yatarken Atatürk'ün her gün Ankara'ya gitmek istediğini, ancak doktorların buna izin vermediğini, buna rağmen Atatürk'ün, "*Bir an önce beni Ankara'ya gönderin. Yapacak önemli işlerim var."* dediğini anlatmıştır[38].

Atatürk'ün Ankara'ya döndükten sonra mahalli belediyelere veya diğer kurumlara vermeyi amaçladığı gayrimenkulleri kendisine çeşitli zamanlarda hediye edilmiş olan evlerden oluşmaktaydı.

Atatürk'e, Bursa Belediyesi tarafından 1923'de Bursa'da, Samsun Belediyesi tarafından 1924'de Samsun'da, Erzurum İl Özel İdaresi tarafından 1926'da Erzurum'da, Diyarbakır Belediyesi tarafından 1926'da Diyarbakır'da, İzmir Belediyesi tarafından 1927'de İzmir'de, Konya Belediyesi tarafından 1927'de Konya'da, Trabzon İl Özel İdaresi tarafından 1931'de Trabzon'da, Antalya'da ve İstanbul Belediyesi tarafından Florya'da evler hediye edilmişti[39].

Afet İnan, ikinci grup gayrimenkuller konusunda Hasan Rıza Soyak'a benzer bir açıklamada bulunmuştur. Buna göre, Türk milletinin kendisine hediye ettiği evlerin hepsini, Atatürk son senelerinde bulundukları şehirlere vermeyi öngörmüştü[40].

Hasan Rıza Soyak ve Afet İnan'ın ifade ettiği gibi, Atatürk'ün, Çankaya dışında kalan emlak ve evlerini belediyelere verme konusunda, vasiyetini düzen-

---

35 Salih Bozok, **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Can Dündar (Haz.), Doğan Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 156.

36 Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 19.

37 "Nuri Ulusu, Atatürk'ün kütüphanecisi olarak görev yapmıştı." Mustafa Kemal Ulusu (Der.), **Atatürk'ün Yanı Başında**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 233.

38 "Cemal Granda, Atatürk'ün sofrasının hazırlanmasında görev almıştı." Granda, **a.g.e.**, s. 365.

39 Mehmet Önder, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri**, Atatürk Kültür, Tarih ve Dil Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988, s. 27, 31, 32, 34, 38, 41, 43, 44, 53, 59.

40 Önder, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri, a.g.e.**, s. 8, 9.

Levent Şahverdi Arşivi

lemeden önce bazı uygulamalar yaptığı görülmektedir. Atatürk bu kapsamda, kendisine hediye edilmiş olan Bursa'daki köşkünü Bursa Belediyesine, bazı emlak ve arsalarını da Ankara Belediyesine hediye etmiştir.

Atatürk, Bursa ziyareti sırasında, Bursa Belediye Başkanına 2 Şubat 1938'de gönderdiği yazıda, Bursa Belediyesinin 1923 yılında kendisine hediye ettiği Çelikpalas Oteli'ndeki müstakil köşkünü, bütün müştemilatıyla birlikte Bursa Belediyesine hibe ettiğini bildirdi. Atatürk ayrıca, Bursa kaplıcalarının büyük ve medeni ihtiyaçlarından birini karşıladığını belirttiği Çelikpalas Oteli'nin, Bursa Belediyesinin çabası ve yardımıyla daha fazla geliştirilmesine yardımcı olmak için, Çelikpalas Oteli'nin ait olduğu şirketteki 34.830 liralık hissesini de Bursa Belediyesine terk ettiğini açıkladı[41].

Yukarıda bahsedildiği gibi, Atatürk 11 Haziran 1937'de Hasan Rıza Soyak'a çiftliklerini bağışlamasıyla ilgili bir yazı göndermişti. Atatürk bu yazısında, direktifi doğrultusunda Hasan Rıza Soyak'ın hazırlamış olduğu, belediye ve idare-i hususiyelere devredilecek olan emlakinin de uygun olduğunu belirtmişti. Ancak yazıda bu emlakinin neler olduğu hakkında bir bilgi yer almamıştı[42]. Çiftliklerin resmi devir işlemi yapılırken, aynı anda Atatürk'ün bazı emlakini de devrettiği görülmekte, bu emlakin, Hasan Rıza Soyak'a gönderilen yazıda belirtilen ve aşağıda yer alan emlak olduğu anlaşılmaktadır.

Atatürk, hipodrom ve stadyum civarındaki arsalar ile çarşı içindeki bir otel ve altındaki dükkânları Ankara Belediyesine, Ulus matbaasını da bütün demirbaşıyla ve çevresindeki arsalarla birlikte Cumhuriyet Halk Partisine bağışladı. Bunlarla ilgili resmi işlemler, hediye edilen çiftliklerin resmi işlemleri ile beraber 11 Mayıs 1938'de yapıldı[43].

Belediyelere bağışladığı emlak ve arsalar dışında kalan ve vasiyetnamesinde yer almayan Atatürk'ün evlerinin, vefatından sonra ne olduğu hakkında aşağıdaki araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda, Atatürk'ün Trabzon'daki köşkü, Erzurum'daki evi ile Samsun'daki evi incelenmiştir.

Trabzon Vilayeti İdare-i Hususiyesinin malı olan Trabzon'daki köşkün, Vilayet Daimi Encümenliğinin 18 Mayıs 1931 tarihli kararıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmesi kararı alınmıştı. Hediyeye ilişkin resmi işlemler 16

41 **Akşam**, 3 Şubat 1938, s. 1.

42 **BCA**, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

43 **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1938, s. 1, 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Haziran 1931 tarihinde yapıldı ve köşk Gazi Mustafa Kemal Paşa adına tapuya kaydedildi[44].

Bu köşk, Atatürk'ün vefatı sonrasında, kanuni mirasçısı kız kardeşi Makbule Boysan'a intikal etti. Bu konuya ilişkin yasal işlem, Ankara Asliye Hukuk Hâkimliğinin 7 Aralık 1938 tarih ve 938/2509 esas ve 1627 karar sayılı veraset ilamı gereğince gerçekleştirildi. Köşk Makbule Boysan adına 31 Temmuz 1939 tarihinde tapuya tescil edildi[45].

Mustafa Kemal Paşa'nın, Erzurum Kongresinin yapıldığı dönemde kaldığı ev için, Erzurum Vilayeti Meclis-i Umumisi (Genel Meclisi) 31 Aralık 1925'te, bedelsiz olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmesi kararı almıştı. Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesi adına tapuya kayıtlı olan ev, Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesinin 8 Şubat 1926 tarihli ve 3241/106 numaralı tezkeresi gereğince, aynı gün Gazi Mustafa Kemal Paşa adına tapuya kayıt edildi[46].

Atatürk'ün vefatı sonrasında Erzurum'daki bu ev de, veraset ilamı gereğince, Atatürk'ün kanuni mirasçısı Makbule Boysan adına 5 Ağustos 1939 tarihinde tapuya tescil edildi[47].

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında kaldığı ev de kendisine hediye edilmişti[48]. Tapu görevlilerince ifade edildiğine göre, Samsun'a ait kadastro 1947 yılında hazırlandığından, evin hediye edildiği döneme ilişkin tapu kayıtları bulunmamaktadır. Bu nedenle, evin hediye ediliş tarihinin ve şeklinin tapu kayıtlarından öğrenilmesi mümkün olamamıştır. Konu üzerine yapılan bir çalışmada, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül 1924'te Samsun'a ikinci gelişinde, Belediye tarafından evin kendisine hediye edildiği bilgisi bulunmaktadır[49].

Aşağıda değinileceği gibi, Yozgat Milletvekili Ziya Arkant, Mecliste yaptığı konuşmada, Samsun'daki evin Makbule Boysan'ın tasarrufuna geçtiğini

---

44 **Trabzon Tapu Zabıt Defteri (TTZD)**, Cilt No:109/1, Sayfa No:18, Sayı No:49. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 792, 793.

45 **TTZD**, Cilt No:150, Sayfa No:73, Sayı No:186. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 792, 793.

46 **ETZD**, Cilt No:44, Sayfa No:63, Sıra No:4. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Atatürk'ün Erzurum'daki Evi", a.g.m., s. 27-52.

47 **ETZD**, Cilt No:97, Sayfa No:125, Sayı No:12. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Atatürk'ün Erzurum'daki Evi", a.g.m., s. 27-52.

48 Önder, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri, a.g.e.**, s. 44.

49 Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklamıştı[50]. Makbule Boysan 9 Temmuz 1941'de Cumhuriyet Halk Partisine gönderdiği yazıda, kendisine ödenmekte olan "*Samsundaki Fırka binası kirasının*" yeni adresine gönderilmesini istemişti[51]. Bu bilgiler dikkate alındığında, döneme ilişkin tapu kayıtları olmamakla birlikte, Atatürk'ün vefatı sonrasında Samsun'daki evin, Trabzon'daki köşk ile Erzurum'daki ev örneklerinde olduğu gibi, kanuni mirasçısı Makbule Boysan'a kaldığı sonucuna varılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kendisine hediye edilen bu evi, 1926 yılında mahalli Cumhuriyet Halk Fırkasının istifadesine bırakmıştı[52]. Atatürk'ün vefatı sonrasında evin yeni sahibi Makbule Boysan'ın ise, evi Cumhuriyet Halk Partisine kiraladığı, 9 Temmuz 1941 tarihli yazısında görülmektedir.

2. MAKBULE ATADAN'IN ATATÜRK'ÜN MİRASINA YAKLAŞIMI

a. Makbule Boysan'ın Atatürk'ten Miras Kalan Evlere Yaklaşımı

Trabzon'daki köşk, Atatürk'ün vefatı sonrasında veraset ilamı gereğince Makbule Boysan'a intikal etmişti[53]. Bu köşk 1943'te Trabzon Belediyesi tarafından istimlâk edildi[54]. Köşk daha sonra Trabzon Belediyesi tarafından "Atatürk Müzesi" haline getirildi. Günümüzde de müze olarak hizmet vermektedir[55].

Atatürk'ün vefatı sonrasında Erzurum'daki ev de, veraset ilamı gereğince Makbule Boysan adına tapuya tescil edilmişti[56]. Tapu kayıtlarına göre Erzurum'daki bu ev, Makbule Boysan tarafından 10.000 lira karşılığında Çocuk Esirgeme Kurumuna, Erzurum Çocuk Yuvası olarak kullanılmak üzere satıldı. Bu ev, İstanbul Eyüp Tapu Sicil Muhafızlığının 12 Ekim 1944 gün ve 1033 sayılı tezkeresiyle gönderilen 620/1944 yevmiye numaralı resmi senedi sonrasında, 19 Ekim 1944 tarihinde Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi adına tapuya

50 **TBMM Tutanak Dergisi (TD)**, Dönem:8, Cilt:10, Toplantı:2, 16 Şubat 1948, Birleşim:43, Oturum:1, TBMM Matbaası, Ankara 1948, s. 159.

51 **BCA,** FK:490.01, K:1598, D:523, S:3, Sayfa No:87, 88.

52 **BCA**, Fon Kodu:30.10, Kutu No:198, Dosya No:355, Sıra No:17, Sayfa No:3.

53 **TTZD**, C:150, S:73, S:186.

54 **TTZD**, Cilt No:180, Sayfa No:1, Sayı No:49.

55 Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 792, 793.

56 **ETZD**, C:97, S:125, S.N:12.

Levent Şahverdi Arşivi

tescil edildi[57]. Ev daha sonra onarılarak 3 Ekim 1984 tarihinde "Atatürk Evi Müzesi" adıyla ziyarete açıldı. Ev halen müze olarak hizmet vermektedir[58].

Atatürk'ün vefatı sonrasında Samsun'daki evin de Makbule Boysan'a kaldığı anlaşılmaktadır. Bu eve ilişkin 21 Ağustos 1951 tarihli ilk tapu kaydında, 496 metrekare arsa üzerindeki evin eski sahibi olarak Cumhuriyet Halk Partisi gösterilmiş, iktisap sureti (edinme şekli) kadastro olarak belirtilmiştir[59]. Bu tapu kaydı, Makbule Boysan'ın Cumhuriyet Halk Partisine kiralamış olduğu bu evi, daha sonra sattığını göstermektedir. Yozgat Milletvekili Ziya Arkant Meclisteki konuşmasında, Samsun'daki evin Makbule Boysan'ın tasarrufuna geçtiğini, daha sonra da sattığını açıklaması[60], bu durumu desteklemektedir.

27 Ekim 1995 tarihli ikinci tapu kaydında, evin bulunduğu 377 metrekarelik bölümün, Maliye Hazinesine 1.000.000 lira bedel ile satıldığı bilgisi bulunmaktadır[61]. Ev 1 Kasım 1995 tarihinde Kültür Bakanlığına tahsis edilmiş ve restore edildikten sonra 8 Kasım 1998 tarihinde ziyarete açılmıştır. Daha sonra "Gazi Müzesi" adı verilen bu ev halen müze olarak hizmet vermektedir[62].

Yukarıda açıklandığı gibi, Atatürk Bursa Belediye Başkanına gönderdiği yazıda, Çelikpalas Oteli'ndeki müstakil köşkünü Bursa Belediyesine hibe ettiğini bildirmişti. Atatürk ayrıca, Çelikpalas Oteli'nin ait olduğu şirketteki 34.830 liralık hissesini de Bursa Belediyesine terk ettiğini açıklamıştı[63].

Makbule Boysan'ın 9 Temmuz 1941'de Cumhuriyet Halk Partisine gönderdiği yazısında Bursa'daki bu köşke ait bilgiler bulunmaktadır. Makbule Boysan bu yazısında, Bursa'daki köşke ait olup bankaya konulmuş olan 5.000 liranın, rehin tutulması nedeniyle alacaklısına verileceğinden dolayı, çekilmesini, vergi

---

57 **ETZD**, C:119, S:116, S.N:25. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Atatürk'ün Erzurum'daki Evi", a.g.m., s. 27-52.

58 Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 795, 796.

59 "Bu tapu kaydında evin yeni sahibi olarak Samsun Belediyesi gösterilmiş, iktisap sureti ise 'tashih' (düzeltme) olarak belirtilmiştir." **Samsun Ulugazi Tapu Kütüğü Defteri (SUTKD)**, Cilt No:3, Sayfa No:281. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 793, 794.

60 **TBMM TD**, D:8, C:10, T:2, B:43, s. 159.

61 **SUTKD**, Cilt No:40, Sayfa No:4157. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 793, 794.

62 Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 793, 794.

63 **Akşam**, 3 Şubat 1938, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi masrafların bu paradan kesilmeyip, kendi maaşından kesilmesini istemiştir[64].

Yazıdaki bu bilgiden, Atatürk'ün Bursa'daki köşkünün ve Çelikpalas Oteli'nin ait olduğu şirketteki, 1938 yılında 34.830 lira değerinde olan hissesinin, diğer evler gibi, Atatürk'ün vefatı sonrasında Makbule Boysan'a intikal ettiği sonucuna varılmaktadır. Ziya Arkant'ın, Meclisteki konuşmasında Bursa'daki köşkün de Makbule Boysan'ın tasarrufuna geçtiğini, daha sonra bu köşkü sattığını açıklaması[65] bu sonucu doğrulamaktadır.

Atatürk'ün bağışladığını duyurduğu Bursa'daki köşkün neden Makbule Boysan'a kaldığı konusunu incelemek yerinde olacaktır. Atatürk 2 Şubat 1938'de gönderdiği yazıyla, Bursa'daki köşkünü ve Çelikpalas Oteli'ndeki hissesini Bursa Belediyesine hibe etmiş, bu bilginin basında yer almasıyla kamuoyu da bilgilendirilmişti. Ancak, bunların Makbule Boysan'a kalmasından anlaşılmaktadır ki, Atatürk yazısında açıkladığı hibeye ilişkin olarak yapması gereken resmi işlemleri gerçekleştirememiştir.

Çiftliklerin devrinde, önce kamuoyunun bilgilendirildiği, resmi işlemlerin ise kanuni düzenlemeden sonra yapıldığı görülmektedir. Atatürk 11 Haziran 1937'de çiftliklerini bağışladığını duyurmuş, bu bağışa ilişkin resmi işlem ise, 7 Ocak 1938'deki kanuni düzenlemeden sonra, 11 Mayıs 1938'de yapılmıştı. Bursa'daki hibelerde de benzer bir süreci izlemek istediği anlaşılmaktadır. Ancak, Şubat 1938'den sonra Atatürk'ün sağlığı bozulmuş, bu nedenle resmi işlemleri gerçekleştiremeden vefat etmiştir.

Atatürk 11 Mayıs 1938'de çiftliklerinin bağışı için resmi işlemi gerçekleştirirken, acaba 2 Şubat 1938'de hibe ettiğini açıkladığı Bursa'daki köşkünü de bağışlayabilir miydi? Zira 11 Mayıs 1938'de çiftliklerinin dışında, bazı arsalar ile bir oteli ve altındaki dükkânları Ankara Belediyesine bağışlamıştı.

Atatürk gayrimenkullerini ikiye bölmeye, vasiyetini yazdığı Eylül 1938'de karar vermişti. Hayatta bulunduğu müddetçe üzerinde kalmasını istediği Çankaya'daki gayrimenkullerini vasiyetiyle bağışlamıştı. Ancak bu bağış, vefatından sonra gerçekleşecekti.

Çankaya'daki gayrimenkullerinin dışında kalan ve ikinci grup olarak adlandırdığı gayrimenkullerini ise, daha hayattayken bağışlamaya karar vermişti.

64 **BCA,** FK:490.01, K:1598, D:523, S:3, S.N:87, 88.

65 **TBMM TD**, D:8, C:10, T:2, B:43, s. 159.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun için de Ankara'ya dönmeyi beklemişti[66]. Bursa'daki köşküne ilişkin resmi işlemleri de bu kapsamda yapmak istediği anlaşılmaktadır.

b. Makbule Boysan'ın Atatürk'ün Vasiyetine Yaklaşımı

Atatürk'ün vasiyeti, 28 Kasım 1938'de Ankara Üçüncü Sulh Hâkimliğinde açılmıştı. Hilmi Uran, vasiyetname hâkim huzurunda açılıp okunduktan sonra, hazır bulunanlarca bir zabıt tutulmak istendiğinde, Makbule Boysan'ın zaptı imzalamaktan çekindiğini ve avukatına danışmak istediğini anlatmıştır. Bu durumun, Makbule Boysan'ın vasiyetnameyi umduğu gibi bulmamasından kaynaklandığını tahmin ettiğini söyleyen Hilmi Uran, Makbule Boysan'ı evinden alıp getiren Şükrü Saraçoğlu'nun buna sinirlendiğini ve onu evine geri bırakmaktan vazgeçtiğini açıklamıştır[67].

Vasiyete ilişkin olarak Cumhuriyet gazetesinde "*Tarihi Vasiyetin İnfazı*" başlıklı haberde, 2 Aralık 1938'de Ankara Üçüncü Sulh Mahkemesinin, vasiyetnamede ismi geçenlerin reddetme veya kabul etme hususundaki kanuni haklarını kullanması[68] için toplandığı bilgisi yer almıştı. Haberde, Atatürk'ün kanuni mirasçısı olarak davet edilen Makbule Boysan'ın üzüntülü olduğunu söyleyerek, mahkemenin sorularına karşı şimdilik bir şey söyleyemeyeceğini ifade ettiği belirtilmişti. Aynı haberde, vasiyetnamede ismi geçen kişilere ve müesseselere o günlerde tebligat yapılacağı, Mahkemeye o tarihe kadar bu yolda hiçbir müracaatın olmadığı bilgisi de bulunmaktaydı. Ayrıca, Ankara Üçüncü Sulh Mahkemesinin 16 Ocak 1939'da tekrar toplanacağı, bundan sonra vasiyetnamenin derhal uygulanmasına geçileceği bilgisi de verilmişti[69].

16 Ocak 1939'da toplanacağı belirtilen Ankara Üçüncü Sulh Mahkemesi ile ilgili bir haberin, bu dönemi kapsayacak şekilde Cumhuriyet, Ulus ve Akşam gazetelerinde yapılan incelemede yer almadığı tespit edilmiştir. Vasiyete ilişkin yapılan bir çalışmada, 16 Ocak 1939'da toplanan Mahkemeye Makbule

---

66 Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 797, 798.

67 Hilmi Uran, **Hatıralarım,** Künyesiz, Ankara 1959, s. 332.

68 "1926 tarihli Medeni Kanun'a göre, mirası iktisap (kabul etmek) için, mirasçının mirası kabul ettiğine dair beyanına gerek yoktu. Mirası kabul etmemek, yani reddetmek için ise, mirasçının mirası reddettiğini, kayıtsız ve şartsız olarak ve açık bir şekilde sulh hâkimine beyan etmesi gerekliydi." Göktürk, **a.g.e.**, s. 97. "Medeni Kanun'un 545'inci maddesinde, mirasçının mirası red edebileceği, bu reddin üç aylık süre içinde yapılabileceği belirtilmişti." **TBMM ZC**, D:2, C:22, İ:3, s. 51.

69 **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1938, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Boysan'ın bir dilekçe ile başvurarak, vasiyetnameye itirazının olmadığını bildirdiği bilgisi bulunmaktadır[70].

Makbule Boysan, Atatürk'ün vasiyetiyle ilgili olarak duyduğu endişelerini ve değerlendirmelerini ileriki yıllarda açıklamıştır. Bu açıklamasında, bilinen vasiyete inanmadığını, kendisinin bildiği vasiyetin daha farklı olduğunu söylemiştir[71]. Atatürk'ün vasiyetiyle ilgili bu açıklamalar aşağıda ele alınmıştır.

Makbule Boysan, vasiyetin açıklandığı zamanki durumunu, "*Vefat ettiği zaman vasiyet miras düşünecek halde değildim. Yanıyordum…"* şeklinde tanımlamıştır. Makbule Boysan, Atatürk'ün vasiyeti ile ilgili olarak endişelerini şu şekilde açıklamıştır: *"Bir heyet huzurunda tebliğ edilen vasiyetnamenin taşıdığı tarihte (5 Eylül 1938'de), ağabeyimin ekmeğini koparacak takati olmadığını biliyorum."*. Makbule Boysan, Atatürk'ün ömrü boyunca kendisine "*Hemşire"* diye hitap ettiğini, başkalarına takdim ederken de *"Hanımefendi"* demeyi adet haline getirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle, vasiyetle ilgili olarak akıl erdiremediği noktalardan birini de, *"Bu sonradan ortaya çıkan vasiyetnamede, benden sadece 'Makbule' diye bahsedişidir …"* olarak açıklamış ve *"İnanmıyorum bu vasiyetnameye…"* iddiasında bulunmuştur[72].

Hasan Rıza Soyak, kendisinin hazırlamış olduğu taslakta, aylık bağlanmasını vasiyet ettiği hanımlardan beşinin soyadının yazılı olduğunu, ancak ailesinin soyadını kullanmadığı için Afet Hanım'ın soyadının yazılmadığını belirtmiştir. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün taslak üzerinde değişiklikler yaptığını, bu konuya zarafetli ve ince bir şekilde yaklaşarak, diğer bayanların da soyadlarını yazmadığını açıklamıştır[73]. Hasan Rıza Soyak konuyu bu şekilde aktarmasına karşın, vasiyetnamede sadece Sabiha Hanım için farklı davranıldığı ve adının "*Sabiha Gökçen"* olarak yazılı olduğu görülmektedir.

Makbule Boysan, yukarıdaki açıklamasıyla, vasiyetin Atatürk tarafından yazılmadığını ya da bilinci yerindeyken yazılmadığını, dolayısıyla gerçek olmadığını iddia etmiştir. Ancak yukarıda detaylı olarak açıklandığı gibi, tanıkların anlatımları, Atatürk'ün bilinçli bir şekilde vasiyetini kendi el yazısıyla yazdığı

---

70 Mazhar Leventoğlu, **Atatürk'ün Vasiyeti**, Bahar Matbaası, İstanbul 1968, s. 53, 54.

71 "Makbule Boysan ile 1953 yılında yapılan bu röportaj 1956 yılında yayınlanmıştı." **Dün ve Bugün**, Yıl:1, Sayı:13, İstanbul, 27 Ocak 1956, s. 18.

72 **Dün ve Bugün**, Y:1, S:13, s. 18.

73 Soyak, **a.g.e.**, s. 716.

Levent Şahverdi Arşivi

yönündedir. Sabiha Gökçen de, Atatürk'ün 5 Eylül 1938'de kâğıt kalem isteyerek vasiyetini yazdığını açıklamıştır[74].

Atatürk'ün yanında çalışanlar da, tanıklarınkine benzer anlatımlarda bulunmuştur. Cemal Granda, Atatürk'ün 5 Eylül 1938'de vasiyetnamesini hazırladığını ve kendi eliyle 6 Ekim 1938'de notere verdiğini anlatmıştır[75]. Nuri Ulusu Atatürk'ün kendisine, Dr. Neşet Ömer (İrdelp) ile birlikte bir misafirinin geleceğini, geldiklerinde Hasan Rıza (Soyak) ile birlikte doğruca odasına getirmesini ve görüşme süresince kapıda bekleyerek içeri kimseyi almamasını söylediğini anlatmıştır. Nuri Ulusu, misafir gelen kişinin noter olduğunu sonradan öğrendiğini ve bir buçuk saat kadar Atatürk'ün odasında kaldıklarını belirtmiştir[76].

Makbule Boysan, Atatürk'ün vefatından bir sene kadar önce kendisine, "*Müsaade eder misin, malımı millete bağışlayayım?"* dediğini, kendisinin de tereddütsüz olarak, *"Derhal ver, rahat etmek istersen, hemen ver. Derhal, hiç durma."* dediğini anlatmıştır. Aynı gece, Makbule Boysan'ın da hazır bulunduğu ortamda Atatürk İsmet İnönü'ye, malları için, *"Hemşireye sordum. Bana derhal vermemi tavsiye etti."* demiş, İsmet İnönü de, bunun yeterli olmadığını, bir kanun çıkartmak gerektiğini söylemiştir. Makbule Boysan bu kanunla ilgili olarak, *"Kanun, zaten hazırmış… imzalattılar."* açıklamasında bulunmuştur.

Makbule Boysan, o gece kocasıyla birlikte Dolmabahçe'de kaldığını, ertesi sabah Atatürk'ün kendisine, *"Millete bağışladığım maldan sana artık bir hayır yok. Ama sana da ihtiyacının on mislini bıraktım."* dediğini açıklamıştır. Makbule Boysan, Atatürk'ün, Hasan Rıza Soyak'tan kendisinin aylık ev masrafının 700 lira olduğunu öğrendiğini, on misli derken bu rakamın on mislini kastettiğini belirtmiştir.

Makbule Boysan, Atatürk'ün kendisine yaptığını söylediği bu açıklamadan dolayı şu tespiti yapmıştır: *"İşte, benim bildiğim vasiyet budur."* Bu açıklamasında ayrıca, Atatürk'ün bilinen vasiyeti için, *"Aslı yoktur."* iddiasında bulunmuştur. Makbule Boysan, bu olaydan sonra Atatürk'ün önce Bursa'ya, hastalığının artması sonrasında da İstanbul'a gittiğini anlatmıştır[77].

---

74 Sabiha Gökçen, **Atatürk'le Bir Ömür**, Oktay Verel (Der.), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 301, 319.

75 Granda, **a.g.e.**, s. 357.

76 Ulusu, **a.g.e.**, s. 234.

77 **Dün ve Bugün**, Y:1, S:13, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Makbule Boysan bu konuşmanın, Atatürk'ün vefatından bir yıl önce Dolmabahçe'de gerçekleştiğini açıklamıştı. Konuşmanın, Atatürk'ün İstanbul'dan Karadeniz seyahatine çıkacağı Haziran 1937'de yapılmış olması olasılığı yüksektir. Yukarıda açıklandığı gibi, Atatürk Karadeniz seyahatine çıkmak üzere İstanbul'da iken, İsmet İnönü ile konuyu görüşmüş, çiftliklerini Hazineye hibe etmeye karar verdiğini açıklamıştı. 11 Haziran 1937'de de çiftliklerini Hazineye bağışladığını duyurmuştu.

Makbule Boysan'ın bu konuşmayla ilgili olarak anlattıklarında bazı uyumsuzluklar dikkat çekmektedir. Makbule Boysan, bu konuşmadan sonra Atatürk'ün Bursa'ya gittiğini söylemişti. Oysa Atatürk, vefatından bir sene önce, 1937 yılında Bursa'ya hiç gitmemiştir[78].

Makbule Boysan, Atatürk'ün malını millete bağışlamak istediğini söylemesi üzerine, İsmet İnönü'nün, bunun yeterli olmadığını, bir kanun çıkartmak gerektiğini söylediğini anlatmıştı. Yukarıda açıklandığı gibi, Atatürk'ün mallarını bağışlamasıyla ilgili iki kanun hazırlanmıştı. Birincisi, malların Makbule Hanım'a bırakılmadan bağışlanabilmesi için 12 Haziran 1933'de kabul edilen Kanun'du[79]. Diğeri ise, 7 Ocak 1938'de kabul edilen ve Atatürk'ün 11 Haziran 1937 tarihli mektubuyla Hazineye bağışladığı bütün menkul ve gayrimenkul mallarının devredildiği Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Kanuni idi[80].

Makbule Boysan'ın, imzalatıldığını söylediği kanunun bu kanunlar olmadığı, kanun ifadesiyle, Atatürk'ün 11 Haziran 1937'de Başvekâlete gönderdiği ve çiftliklerini bağışlamaya karar verdiğini açıklayan yazısını kastettiği anlaşılmaktadır.

Makbule Boysan, senelerdir açıklamadan içinde güçlükle sakladığını söylediği acısını şu şekilde anlatmıştır: Atatürk Dolmabahçe'de ağır hastayken karnından su alınması gerektiğinde, önce kız kardeşine sorulmasını ve onayının alınmasını, daha sonra işlemin yapılmasını istemişti. Atatürk'ün bu arzusunun yerine getirilmemesini, *"Her zaman aramızda bir mani olan Hasan Rıza Bey (Soyak), bu defa da Atatürk'le alakadar olmaktan beni alıkoyuyordu. Bunu hiç unutamıyorum."* sözleriyle açıklamıştır[81]. Makbule Boysan bu açıklamasıyla, aslının

78 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 91.

79 **TBMM ZC**, D:4, C:16, İ:2, s. 205, 206.

80 **TBMM ZC**, D:5, C:22, İ:3, s. 46, 47.

81 Akın, "Atatürk'ten Hatıralar", İstanbul, 13 Kasım 1947, s. 1, 4.

Levent Şahverdi Arşivi

olmadığını söylediği vasiyetle ilgili suçlamalarını, dolaylı olarak Hasan Rıza Soyak'a yöneltmiştir.

Makbule Boysan, Atatürk'ün bir gün kendisine: "*Ne senin ve ne benim paramız olacak… Her şeyimiz, yalnız ve yalnız, bize bunları veren milletin olacaktır…*" dediğini açıklamıştır[82]. Atatürk'ün bu sözünü aktarmasından anlaşılmaktadır ki, Makbule Boysan'ın, Atatürk'ün Hazineye bağışladığı çiftlikleriyle ilgili bir itirazı olmamıştır. Zaten Makbule Boysan da, yukarıda değinildiği gibi, Atatürk'ün malını millete bağışlamasını istemiştir.

Makbule Boysan'ın inanmadığını ve aslının olmadığını açıkladığı şey Atatürk'ün bilinen vasiyetidir. Makbule Boysan, Atatürk'ün kendisine söylediğini belirttiği vasiyete göre, kendisine bırakılan aylık miktar, aylık ev masrafının on katı, yani 7.000 lira olmalıydı. Makbule Boysan'ın bu açıklamasından hareketle, Atatürk'ün vasiyetinin genelinden şikâyetçi olmadığı, sadece kendisine bırakılan miktarı az bulduğu anlaşılmaktadır.

3. MAKBULE ATADAN'IN EKONOMİK DURUMU

Atatürk'ün vefatı sonrasında Makbule Boysan'ın ekonomik durumunun nasıl olduğunu ortaya koymadan önce, Atatürk'ün sağlığında, iki kardeş arasındaki mali ilişkiyi incelemek yerinde olacaktır.

Atatürk'ün Türkiye İş Bankasındaki "4 Numaralı Şahsi Hesabında" "hususi tasarrufları" bulunmaktaydı[83]. Atatürk bu şahsi hesabından Makbule Boysan'a, 6 Temmuz 1927'den başlayarak 1938 yılı sonuna kadar, her ay düzenli olarak 200 lira ödemiştir[84].

Atatürk'ün Türkiye İş Bankasındaki "2 Numaralı hesabından" da Makbule Boysan'a üç ödemede bulunulmuştur. Bu hesaptan, 15 Ekim 1934'te 1.000 lira, 26 Eylül 1936'da 20 lira ve 9 Ağustos 1937'de 2.500 lira Makbule Boysan'a ödenmiştir[85].

9 Ağustos 1937'de Makbule Boysan'a ödenen 2.500 liranın geri ödemesiyle ilgili olduğu anlaşılan bir belge bulunmaktadır. Bu belgeye göre, Atatürk kız

82 **Zafer**, 10 Kasım 1950, s. 6.

83 Soyak, **a.g.e.**, s. 648, 651.

84 Kocabaşoğlu (ve diğerleri), **a.g.e.**, s. 95.

85 **a.g.e.**, s. 619.

Levent Şahverdi Arşivi

kardeşine, geri ödemesi aylık 200 lira olan bir kredi açmıştı. Atatürk'ün vefatı sonrasında da borç devam ettiği için, Türkiye İş Bankası, Makbule Boysan'ın Aralık 1938'de yatırdığı 200 lirayı geçici hesaba almış ve konuyu Cumhuriyet Halk Partisine sormuştu[86]. Cumhuriyet Halk Partisi de, Makbule Boysan'ın aylık taksit ödemelerinin, Atatürk'ün İş Bankasında bulunan "cari alacaklı hesabına" nakledilmesini istemişti[87].

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün "2 numaralı hesabından" hiçbir şahsi harcama yapmadığını açıklamıştır[88]. Yukarıdaki belge, bu bilgi ile birlikte değerlendirildiğinde, Atatürk'ün "2 numaralı hesabından" Makbule Boysan'a yapılan ödemelerin, karşılıksız bir ödeme olmadığı, kredi kullandırılması şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye İş Bankasındaki "2 Numaralı hesap" dökümünde, Makbule Hanım'ın kocasının Türkiye İş Bankasından kullandığı anlaşılan krediye kefil olunduğuna ilişkin bilgi de bulunmaktadır. 15 Eylül 1927'de, "2 Numaralı hesaptaki" 30.000 lira, Mustafa Mecdi Bey'in (Boysan), *"açık kredi hesabına mukabil (karşılık) kefalet olarak bloke"* edilmişti. 23 Şubat 1935'de ise, *"bloke edilen paranın iadesi"* açıklamasıyla 30.000 lira üzerindeki bloke kaldırılmıştı[89].

Atatürk, ekonomik anlamda destekte bulunmakla birlikte, enişteşinin ticaretle uğraşmasını uygun görmemiştir. Cemal Granda, enişteşinin İstanbul'daki fabrikası ile ilgili olarak, Atatürk'ün maliye bakanına şunları söylediğini aktarmıştır: *"Ne yapıp yap. Bu adama vergi koy. Fabrikayı kapamaya mecbur kalsın. Çünkü fabrika çalışırsa piyasada benim adımı kötüler. Benim namıma istediğini yapabilir. Yapmak istemese de öyle sanırlar."* Cemal Granda, vergi konulup konulmadığını bilmediğini, ancak çok geçmeden Mustafa Mecdi Boysan'ın fabrikasının kapandığını ve iflas ettiğini anlatmıştır[90].

Gaziantep Milletvekili Cemil Said Barlas, Meclisteki konuşmasında bu konuya değinerek, Atatürk'ün *"yakınlarına hiçbir istisnada bulunmadığını",* oysa

86 "Atatürk, Türkiye İş Bankasında sahip olduğu nakit ve hisse senetlerini belli şartlar altında Cumhuriyet Halk Partisine bıraktığı için, Makbule Boysan'ın yaptığı ödemeyle ilgili konunun Cumhuriyet Halk Partisine sorulduğu anlaşılmaktadır."

87 **BCA,** FK:490.01, K:1598, D:523, S:3, Sayfa No:128.

88 Soyak, **a.g.e.**, s. 650, 651.

89 Kocabaşoğlu (ve diğerleri), **a.g.e.**, s. 620.

90 Granda, **a.g.e.**, s. 89.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ten çok daha az hizmetleri olan diktatörlerin, kahramanların kendi yakınlarına istismar ettikleri kıymetlerin sonsuz olduğunu açıklamıştır[91].

a. Makbule Atadan'ın Yaşadığı Geçim Sıkıntısı

Atatürk'ün vasiyeti gereğince Makbule Boysan'a aylık 1.000 lira maaş bağlanmış, Çankaya'da oturduğu ev de ömür boyu kullanımına bırakılmıştı. Atatürk'ün manevi evladı Abdürrahim Tuncak, Makbule Boysan'ın 1.000 liralık maaşı ile Ankara'da geçinemeyeceğini anlayınca, *"daha sakin, münzevi yaşayabilirim"* düşüncesiyle İstanbul'a gitmeye karar verdiğini anlatmıştır[92].

Atatürk'ten kalan Trabzon'daki köşk Trabzon Belediyesi tarafından istimlâk edilmişti. Erzurum'daki ev de Çocuk Esirgeme Kurumuna satılmıştı. Diğer köşkler ve evlerin de benzer şekilde satıldığı anlaşılmaktadır. Bunlara rağmen, ekonomik durumunun iyi olmadığı anlaşılan Makbule Boysan'ın, ileriki dönemde bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

Makbule Atadan 7 Eylül 1947'de Cumhuriyet Halk Partisine gönderdiği mektubunda, Atatürk'ün vasiyeti gereğince, kesintiler çıktıktan sonra kendisine ödenmekte olan 840 lirayla geçinemediğini, paranın tahsis edildiği dönem ile o günkü dönem arasında satın alma açısından en az beş misli fark bulunduğunu yazdı. Vasiyetin hazırlandığı zamanki geçinme şartlarına uygun olarak tahsis edilen paranın, artık apartman kirasını, şoför ve hizmetçi giderleri gibi masraflarını karşılayamadığını, kocasından da boşandığından, kendisiyle yakından ilgilenecek kimsenin olmadığını açıkladı. Atatürk'ün hayatta kalmış yegâne kardeşi ve mirasçısı olduğunu, Atatürk'ün vasiyeti ile istediği arzusunun, yaşadığı müddetçe kendisine müreffeh bir hayat sürmesini sağlamak olduğunu belirti. Bu nedenle, kalan ömrünü rahatça geçirebilmesi için ödeneğinin arttırılmasını istedi. Vasiyetnameye göre böyle bir artışın mümkün görülmemesi durumunda ise, alınacak başka tedbirlerle ihtiyaçlarının giderilmesini, böylece Atatürk'ün arzusu olan, kendisini müreffeh yaşatma isteğinin yerine getirilmesini talep etti[93].

---

91 **TBMM TD**, D:8, C:10, T:2, B:43, s. 157, 158.

92 **Dün ve Bugün**, Y:1, S:18, s. 24.

93 **BCA,** FK:490.01, K:1598, D:523, S:3, S.N:6.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Halk Partisinden 16 Eylül 1947'de verilen kısa cevapta, her ay verilen 1.000 liralık ödeneğin vasiyetnameye dayandığı ve arttırılmasının Partinin yetkisinde olmadığı bildirildi[94].

Makbule Atadan, Cumhuriyet Halk Partisine 8 Aralık 1947 tarihinde ulaşan diğer mektubunda: Atatürk'ün vasiyetinden bağlanan maaşıyla geçinmesinin imkânsız hale geldiğini ve "*malul bulunduğunu*" yazdı. Otomobil masrafının ve şoför parasının maaşının yarısına denk geldiğini, İstanbul'da evi olmadığı için 200 lira kira verdiğini açıkladı. Bu nedenle, ağabeyinin vatana yaptığı hizmetler dikkate alınarak, kendisine vatan hizmeti tertibinden aylık bağlanması talebinde bulundu. Makbule Atadan bu mektubunu aynı zamanda Cumhurbaşkanlığına, Meclis Başkanlığına, Başbakanlığa ve Demokrat Parti Başkanlığına da gönderdi[95].

Makbule Atadan'ın bu isteği dikkate alındı ve kendisine vatani hizmet tertibinden 1.000 lira aylık bağlanmasına ilişkin hazırlanan kanun tasarısı ilk kez 16 Şubat 1948'de Mecliste görüşüldü. Görüşmede, tasarıyı destekleyen ve reddeden milletvekilleri söz aldı.

Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtabiçen konuşmasında, vatana hizmet açısından Atatürk'ün en büyük örneği teşkil ettiğini, Türk milletinin, Atatürk'e ait olan her hatıraya, onun şahsiyetine yakışır bir değer vererek bütün milletlere örnek oluşturduğunu söyledi. Bu değerlendirmesine rağmen, memleket uğruna canlarını feda etmiş kimselerin yetim çocuklarına 2 ile 50 lira arasında aylık veren devletin, Makbule Atadan için aylık 1.000 lira öngörmesini eleştirdi ve tasarının reddedilmesi için bir takrir verdi.

Diyarbakır Milletvekili İhsan Hamid Tigrel, Atatürk'ün memlekete hizmetinin ve bu hizmetin kalplerindeki yerinin çok büyük olduğunu, bu yüzden yalnız onun hatırasına değil, ona ait olan her şeye hürmet etmeyi ve korumayı vatani ve millî bir vazife olarak kabul ettiklerini anlattı. Bu nedenle, Atatürk'ün kardeşine hemen maaş bağlamaktan zevk duyacaklarını belirtti. Ancak, vatanı için hayatlarını verenlerin yakınlarına 60 ile 250 lira arasında maaş verilirken[96], ayrıca yakında teklif edilecek olan Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerine veril-

---

94 **BCA,** FK:490.01, K:1598, D:523, S:3, Sayfa No:4.

95 **BCA,** FK:490.01, K:1598, D:523, S:3, Sayfa No:2.

96 "İhsan Hamid Tigrel, eskiden en az 2 lira maaş verilirken, yapılan zamlar sonrasında maaşların artık 60 ile 250 lira arasında olduğunu belirtmiştir. Bu açıklama, Ahmet Tahtabiçen'in söylediği, 2 ile 50 lira arasında maaş verilmesi konusuna da açıklık getirmiştir."

Levent Şahverdi Arşivi

mesi öngörülen miktarın da üstünde olarak, Makbule Atadan'a 1.000 lira maaş verilmesini uygun görmedi. Bu nedenle, maaşın 300 liraya indirilmesi için bir takrir verdi.

İhsan Hamid Tigrel ayrıca, maaş bağlanması konusunu inceleyen Bütçe Komisyonun, Makbule Atadan'ın, Atatürk'ten kalanları tükettiğini ve elinde sadece 1.000 liralık aylık maaşın kaldığını tespit ettiğini de açıkladı.

Gaziantep Milletvekili Cemil Said Barlas, bu maaşın Makbule Atadan'ın şahsı için değil, "*Millî Kahramanın*" kimsesiz kalmış, tedaviye muhtaç olan kız kardeşinin tedavi ve bakım parası için olduğunu, bu yüzden 1.000 liranın verilmesini teklif etti. Barlas ayrıca, Atatürk hayatta olsaydı ve kız kardeşine tahsisat meselesi hakkında müzakere açıldığını duysaydı azap duyacağını da söyledi.

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Atatürk'ün kardeşine geçimini fazlasıyla sağlayacak miktarı vasiyetiyle bıraktığını, ancak 70 yaşına yaklaşmış olan Makbule Atadan'ın hastalığı dolayısıyla bunu tamamen tükettiğini anlattı. Tekelioğlu, vatani hizmet tertibinden değil, Atatürk'ün bıraktığı mallardan 1.000 lira daha verilmesinin uygun olduğunu, Makbule Atadan'ın düşüncesinin de bu yönde olduğunu açıkladı.

Bütçe Komisyonu Sözcüsü Ankara Milletvekili Muammer Eriş bu teklife verdiği cevapta, Atatürk'ün vasiyetinden ilave bir maaş bağlanmasının mümkün olmadığını, Makbule Atadan'ın, doktor raporları ile belgelenmiş olan sıhhi durumunu ancak 1.000 lira ile idame edebileceğini, kabul edilmesi durumunda eline 850 lira daha geçeceğini, bu yüzden tasarının aynen kabul edilmesini istedi.

Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, bu maaşın gerçekten bir ihtiyaç ise, kimsenin reddedeceğini zannetmediğini, ancak bildiği kadarıyla Atatürk'ün başka şeylerinin de Makbule Atadan'a kaldığını şu şekilde açıkladı:

> *"Atatürk'ün millete bağışladığından başka birtakım metrukâtı (mirası) vardır. Altın kalemden elbiseye kadar, çok şeyler, antika şeyler, bu hanıma kalmıştır. Sonra bazı yerlerde mesela Konya'da, Trabzon'da evleri vardı, köşkleri vardı. Bunları acaba bedelsiz (olarak) bu hanım devlete mi terk etti? Metrukâtını falan da mı terk etti? Kalem ve emsali gibi antika şeyler vardı, bunlar ne oldu? Bu hususta biraz izahat verilirse çok iyi olur, buradaki köşkü mühimdir… İzah etsinler de yerinde bir şeyse para vermekten çekinecek kimse yoktur."*

Levent Şahverdi Arşivi

Yozgat Milletvekili Ziya Arkant, Emin Sazak'ın bahsettiği köşkün Makbule Hanım'ın ölünceye kadar kullanımına sunulduğunu ve vasiyet gereğince satılamayacağını, köşkün halen Çankaya'da boş olarak durduğunu açıkladı. Atatürk'ün vasiyetnamesi dışında kalan Trabzon, Bursa ve Samsun'daki birkaç tane emlakinin Makbule Hanım'ın tasarrufuna geçtiğini, daha sonra bunları sattığını, o gün için elinde mevcut bir şey kalmadığını kendilerinin de yeni öğrendiğini anlattı. Bu konuşmaların yapıldığı oturumda yeterli sayı bulunmadığından, tasarı için oylama yapılamadı[97].

18 Şubat 1948'deki oturumda, Makbule Atadan'a vatani hizmet tertibinden 1.000 lira aylık bağlanması hakkındaki Kanun 197 kabul, 26 ret ve 4 çekimser oy ile kabul edildi[98].

Meclisteki bu görüşmeler basının ön sayfalarında geniş ölçüde yer buldu. 17 Şubat 1948 tarihli Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri, Mecliste hararetli görüşmelerin yapıldığını, Demokrat Parti milletvekilleri ile bazı Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin tasarıya karşı çıktıklarını yazmıştı. Bu gazeteler Meclis görüşmelerini de detaylı olarak yayınlamışlardı[99]. Aynı günkü Ulus gazetesi de, herhangi bir yorum yapmadan Meclis görüşmelerini özet olarak duyurmuştu[100].

b. Makbule Atadan'a Miras Kaldığı Söylenen Diğer Şeyler

Makbule Atadan'a maaş bağlanması konusu Mecliste görüşülürken, söz alan milletvekilleri, Atatürk'ten Makbule Atadan'a kalan şeyler hakkında açıklamalarda bulunmuşlardı. Bunların incelenmesi yerinde olacaktır.

Emin Sazak konuşmasında Atatürk'ten kalan eşyalar için şunları söylemişti: *"Atatürk'ün millete bağışladığından başka birtakım metrukâtı (mirası) vardır. Altın kalemden elbiseye kadar, çok şeyler, antika şeyler, bu hanıma kalmıştır… Kalem ve emsali gibi antika şeyler vardı, bunlar ne oldu?"*.

Makbule Atadan'ın bu konuya ilişkin bir açıklaması şu şekildedir: *"Hatta, bu hadiselerden (Atatürk'ün mallarını millete bağışlamasından) bir müddet evvel, yatak odasındaki kasayı göstererek: Bu kasa senindir. Ötekiler de senin… diye gös-*

97 **TBMM TD**, D:8, C:10, T:2, B:43, s. 156-160, 218.

98 **TBMM TD**, D:8, C:10, T:2, Birleşim:44, s. 235.

99 **Akşam**, 17 Şubat 1948, s. 2; **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1948, s. 1, 4.

100 **Ulus**, 17 Şubat 1948, s. 1, 5.

Levent Şahverdi Arşivi

termiş olduğu kasaların da, öldükten sonra hiçbirini görmedim. Nereye götürüldüklerini de bilmiyorum."[101]

Emin Sazak'ın bahsettiği, altın kalemden elbiseye kadar olan antika şeylerin büyük çoğunluğunun Çankaya'da olması gerektiği anlaşılmaktadır. Atatürk vasiyetiyle, Çankaya'daki bütün menkul mallarını Cumhuriyet Halk Partisine bağışlamıştı. Hilmi Uran'ın verdiği bilgiye göre, Atatürk'ün Çankaya'daki menkul malları mahkemece tespit edilerek, bir kısmı iki kasa içinde Ziraat Bankasına teslim edilmiş, bir kısmı halkevine verilmiş, mefruşat şeklindeki kısmı da Çankaya'daki küçük köşkte bırakılmıştı[102].

Ziraat Bankasına teslim edilen Atatürk'ün özel eşyalarının bulunduğu iki çelik dolap, 14 Mart 1955'de Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimi, Maliye Bakanlığı temsilcisi, Ziraat Bankası yetkilileri ve Cumhuriyet Halk Partili üç temsilciden oluşan heyet huzurunda açıldı. İçlerinden, yakut taşlarla işlenmiş iki tane Cumhuriyet Halk Partisi rozeti; manevi çocukları Sabiha ve Zehra'ya ait olduğu 1938 tarihli tutanakla belirtilen on altın; çoğu pırlanta, yakut, elmas gibi değerli taşlarla işlenmiş çok sayıda ağızlık, tabaka ve saat; nişan yüzüğü; "*Ayetel Kürsi"*nin yazılı olduğu nefti bir muhafazalığa yerleştirilmiş pirinç tanesi çıktı[103]. Emin Sazak'ın bahsettiği ve Makbule Atadan'ın görmedim dediği Atatürk'ün özel eşyalarının (antika şeylerin) büyük çoğunluğunun, bu çelik dolaplardan çıkan şeyler olduğu değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, Makbule Atadan tarafından, Atatürk'ün isminin ilk harflerinin kazılı olduğu altın bir sigaralık bir kuyumcuya satılmıştır[104]. Bu nedenle, Atatürk'ün özel eşyalarının (antika şeylerin) büyük çoğunluğunun Çankaya'da kalmakla beraber, bazılarının Makbule Atadan'a kaldığı ve bunların bazılarının da satıldığı anlaşılmaktadır.

Emin Sazak, Atatürk'ten kaldığını söylediği köşk için, "*Buradaki köşkü mühimdir."* demişti. Ziya Arkant konuşmasında, bu köşkün vasiyet gereğince satılamayacağını, Makbule Hanım'ın ölünceye kadar kullanımına bırakıldığını,

---

101 **Dün ve Bugün**, Y:1, S:13, s. 18.

102 Uran, **a.g.e.**, s. 333. Detaylı bilgi için bakınız: Birlik, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", a.g.m., s. 757-801.

103 Leventoğlu, **a.g.e.**, s. 106, 107.

104 "Kuyumcu, bu altın sigaralığın manevi değerinin maddi değerinden daha yüksek olduğunu değerlendirerek, sigaralığı ilgili bir kişiye satmış, satın alan kişi tarafından da İsmet İnönü'ye ulaştırılmıştı. İsmet İnönü, bu altın sigaralığın Cumhuriyet Halk Partisinde muhafaza edilmesine karar vermişti." Uran, **a.g.e.**, s. 497, 498.

Levent Şahverdi Arşivi

köşkün halen Çankaya'da boş olarak durduğunu anlatmıştı. Bu açıklamadan, Emin Sazak'ın bahsettiği köşkün, Atatürk'ün vasiyetiyle ömür boyu Makbule Hanım'ın kullanımına bıraktığı Çankaya'daki köşk olduğu anlaşılmaktadır.

Hilmi Uran, vasiyetnameyle ömür boyu Makbule Boysan'a tahsis edilen Çankaya'daki bu köşkte, Makbule Boysan'ın oturmaya rağbet etmeyerek kiraya vermek istediğini, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne çok yakın olan bu yerde kiracı bulunmasını istemeyen Cumhuriyet Halk Partisinin, 20.000 lira kadar bir bedel karşılığında faydalanma hakkını Makbule Boysan'dan satın aldığını açıklamıştır[105].

Emin Sazak'ın değindiği diğer bir konu ise Atatürk'ten kalan evlerdi. Bu konuda şunları söylemişti: *"… Bazı yerlerde mesela Konya'da, Trabzon'da evleri vardı, köşkleri vardı…".* Ziya Arkant da yaptığı açıklamada, Atatürk'ün vasiyetname dışı kalmış Trabzon, Bursa ve Samsun'da birkaç tane emlaki olduğunu, bunların Makbule Boysan'ın tasarrufuna geçtiğini söylemişti.

Yukarıda açıklandığı gibi, Atatürk'e evler hediye edilmişti. Atatürk vasiyetiyle değil, hayattayken bağışlamak istediği bu evlerini, vasiyetini yazdıktan sonra Ankara'ya döner dönmez bağışlamayı amaçlamıştı. Ancak vefatı sonrasında bu evlerin, kanuni mirasçısı Makbule Boysan'a intikal ettiği tapu kayıtları üzerinden ortaya konulmuştur. Tapu kayıtlarından ortaya konulan diğer bir konu da, bu evlerin kamulaştırıldığı veya Makbule Boysan tarafından satıldığıdır.

c. Makbule Atadan'dan Kalan Miras

Makbule Atadan'ın vefatı sonrasında, mirasçısı olduğunu iddia edenler arasında anlaşmazlık yaşandı ve sorunun çözümü için mahkemeye başvuruldu. Miras için dava açan kişilerce, yüz binlerce lira değerinde mücevheratın ve 60.000 lira değerinde otomobilin, hastalığının ilerlediği ve komaya girdiği dönemde edindiği son evlatlığı tarafından ele geçirildiği ileri sürüldü. Makbule Atadan'ın dört evlatlığı bulunmaktaydı. İddiaya göre, son evlatlık işlemi Makbule Atadan'ın şuurunun yerinde olmadığı dönemde yapıldığından kanuna uygun değildi[106].

105 Uran, **a.g.e.**, s. 333.

106 **Dün ve Bugün**, Y:1, S 13, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Makbule Atadan'ın son evlatlığı olarak bilinen Abdürrahim Tuncak bu konu hakkında açıklamada bulunmuştur. Buna göre, Makbule Atadan, yakın olarak görüştüğü Abdürrahim Tuncak'ı Aralık 1954'te İstanbul'a çağırarak evlatlığı[107] yapmak istemişti. Ancak, kanun gereğince aralarında on sekiz yıl yaş farkı olması gerektiği öğrenilince (Aralarında on altı yıl yaş farkı bulunmaktaydı.), Makbule Atadan bu kez Abdürrahim Tuncak'ın eşini, 12. Asliye Mahkemesinde gerçekleştirilen işlemle evlatlığı yapmıştı. Makbule Atadan, ileride bir sorun yaşanmaması için tedbir de alarak, Haydarpaşa Numune Hastanesinden akli melekelerinin yerinde olduğuna dair bir rapor da almıştı[108].

Abdürrahim Tuncak'ın anlatımına göre, Makbule Atadan Gülhane Askeri Hastanesinde geçirdiği ilk kriz sonrasında, Sabiha Gökçen'in de bulunduğu bir ortamda, içinde yüzük, küpe, bilezik, annesinin altın saati, inci, Atatürk'ün tabanca kol düğmeleri gibi özel eşyalarını sakladığı çantasını kendisine vermişti. Ancak Makbule Atadan'ın vefatı sonrasında, Atatürk'ün dedelerinin amcalarının çocukları tarafından, bu çantanın Abdürrahim Tuncak tarafından kaçırıldığı şikâyetinde bulunulmuştu. Bu kişilerce, evlatlık işlemleri Makbule Atadan'ın hastalığı sırasında yapıldığı iddiasıyla, miras için mahkemeye başvurulmuştu.

Gerek Atatürk'ün, gerekse Makbule Atadan'ın bu kişileri akraba olarak tanıyıp temas etmediklerini anlatan Abdürrahim Tunçak'a göre: Makbule Atadan mirasının bu kişilere değil evlatlıklarına kalması için girişimde bulunmuştu. Arabasını, diğer evlatlıklarının huzurunda kendisine bıraktığını, ayrıca Makbule Atadan'ın büyük bir mirasının da bulunmadığını açıklamıştı[109].

Emin Sazak, Atatürk'ün özel eşyalarının (antika şeylerin) Makbule Atadan'a kaldığını söylemişti. Ancak, Atatürk'ün özel eşyalarının büyük çoğunluğunun Çankaya'da bulunduğu ve Atatürk'ün vefatı sonrasında Ziraat Bankasında muhafaza edildiği, Atatürk'ün bazı özel eşyalarının ise Makbule Atadan'a

---

107 "1926 tarihli Medeni Kanun'a göre, halk dilinde 'manevi evlat' olarak adlandırılan çocuklar mirasçı olamazdı. Medeni Kanun'daki 'Edinilmiş Evlat' başlığı altında yapılan açıklamaya göre, ancak edinilen evlatlar, yani evlatlıklar mirasçı olabilirlerdi." Nûşin Ayiter, **Miras Hukuku**, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s. 21. "Abdürrahim Tuncak bu açıklamalarında, Makbule Atadan'ın, kendisi gibi olan evlatları için 'manevi evlat' tanımlaması yapmıştır. Ancak, manevi evlat mirasçı olamadığı için, Makbule Atadan'ın edindiği evlatların, evlatlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Abdürrahim Tuncak'ın açıklamalarındaki 'manevi evlat' tanımı, makalede 'evlatlık' olarak düzeltilmiştir."

108 **Dün ve Bugün**, Y:1, S 18, s. 24.

109 **Dün ve Bugün**, Y:1, S 18, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

kaldığı, bunlardan altın sigaralığın satıldığı ile ilgili bilgi yukarıda verilmişti. Makbule Atadan'da kalan Atatürk'ün özel eşyalarından, tabanca kol düğmeleri gibi şeylerin ise, Atatürk'ün manevi evladı olan Abdürrahim Tuncak'a kaldığı anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Atatürk, Bursa'daki köşkünü ve Çelikpalas Oteli'ndeki hissesini 2 Şubat 1938'de Bursa Belediyesine hediye ettiğini duyurmuştu. Ancak, Bursa'daki köşkünün ve Çelikpalas Oteli'ndeki hissesinin kanuni mirasçısı Makbule Boysan'a kaldığı anlaşılmaktadır. Bunları bağışladığını duyurmasına rağmen, Atatürk'ün, hastalığı nedeniyle bağışla ilgili resmi işlemleri gerçekleştiremeden vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün, "şahsi hesabındaki" tasarrufundan Makbule Boysan'a Temmuz 1927'den itibaren her ay 200 lira ödemesi, bunun dışındaki yardımları ise, şahsi harcamasının bulunmadığı "2 numaralı hesabından" kredi kullandırılması şeklinde yapması, Atatürk'ün kız kardeşine özel bir ayrıcalık tanımadığını, aralarındaki mali ilişkilerde kurallı ve mesafeli davrandığını göstermektedir.

Makbule Atadan, Atatürk'ün bilinen vasiyetinin gerçek olmadığını ve bu nedenle inanmadığını açıklamıştır. Aslında, sadece kendisine bırakılan aylık 1.000 lirayı az bulduğu, bu miktarın yedi katının bırakılmasını beklediği için, bilinen vasiyete inanmadığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında, vasiyetin geri kalanına bir itirazının olmadığı görülmektedir.

Makbule Atadan'ın, Atatürk'ün mallarını bağışlamasıyla ilgili itirazı sadece bu konuyla sınırlı kalmıştır. Atatürk'ün sorusu üzerine, Atatürk'ün çiftliklerini bağışlamasını onayladığını söylemesi, bu tespiti doğrulamaktadır.

Makbule Atadan'ın, Atatürk'ün **"***Ne senin ve ne benim paramız olacak… Her şeyimiz, yalnız ve yalnız, bize bunları veren milletin olacaktır…"* sözünü aktarmasından, Atatürk'ün bu düşüncesini benimsediği, dolayısıyla kendisinin de bir servet peşinde olmadığı anlaşılmaktadır.

Makbule Atadan'ın ekonomik konulardaki isteği, alıştığı yaşam standardını sürdürebilecek kadar bir gelire sahip olmaktı. Bu nedenle, bilinen vasiyetle kendisine bırakılanları az bulmuş ve bu vasiyete inanmamıştır. Atatürk'ten kendisine kalan evleri, ayrıca Atatürk'ün bazı özel eşyalarını satmasının nedeni de, bu yaşam standardını sürdürme isteğidir.

Makbule Atadan'ın talebi sonrasında, 1948 yılında kendisine devlet tarafından 1.000 lira maaş bağlanması, Atatürk'ten kendisine kalanları tükettiğini ve geçim sıkıntısı içine düştüğünü göstermektedir.

Atatürk'ün vasiyetiyle parasını, hisse senetlerini ve Çankaya'daki menkul ve gayrimenkullerini bağışladığı Cumhuriyet Halk Partisinin, Makbule Atadan'ın geçim sıkıntısını rahatlatmak için yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Samsun'daki evi önce kiralaması, sonra satın alması; Çankaya'daki köşkün kullanım hakkını para karşılığında satın alması bu durumu doğrulamaktadır. Ancak, Makbule Atadan'ın talebine rağmen, vasiyet gereğince ödenen aylık 1.000 liralık maaşı arttırmaması, yine talebine rağmen geçim sıkıntısını gidermek için başka bir tedbir almaması, yaptığı yardımların belirli sınırlar içinde kaldığını da açıklamaktadır.

Devlet yöneticileri tarafından Makbule Atadan'ın sorunlarıyla yakından ilgilenilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarı döneminde, talebi üzerine, özel bir kanun çıkartılarak devlet tarafından kendisine maaş bağlanması; Demokrat Partinin iktidarı döneminde, hastalığıyla yakından ilgilenilmesi, vefatında, bütün devlet erkânının katılımıyla resmi bir cenaze töreni düzenlenmesi, devlet yöneticilerinin, Atatürk'ün kız kardeşine sahip çıktıklarını göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

1. Arşiv:

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA):

BCA, F.K:30.10, K:2, D:12, S:5.

BCA, F.K:30.10, K:198, D:355, S:17, S.N:3.

BCA, F.K:490.01, K:1598, D:523, S:3, S.N:2, 3, 4, 6, 87, 88, 128.

Erzurum Tapu Zabıt Defterleri:

C:44, S:63, S.N:4.

C:97, S:125, S.N:12.

C:119, S:116, S.N:25.

Samsun Ulugazi Tapu Kütüğü Defterleri:

C:3, S:281

C:40, S:4157

Trabzon Tapu Zabıt Defterleri:

C:109/1, S:18, S.N:49.

C:150, S:73, S.N:186.

C:180, S:1, S.N:49.

2. Resmi Yayınlar:

TBMM Zabıt Cerideleri:

D:2, C:22, İ:3

D:4, C:16, İ:2.

D:5, C:19, İ:2.

D:5, C:22, İ:3.

TBMM Tutanak Dergisi:

D:8, C:10, T:2.

3. Dergi ve Gazeteler:

a. Dergi:

Dün ve Bugün

Levent Şahverdi Arşivi

b. Gazeteler:

Akın

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

Zafer

4. Kitaplar ve Makaleler:

AYİTER, Nûşin, **Miras Hukuku**, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

BELLİ, Şemsi, **Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.

BİRLİK, Gültekin Kamil, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı", **Belleten**, C LXXVIII, S 282, Ankara 2014, s. 757-801.

_____, "Atatürk'ün Erzurum'daki Evi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIX, S 86, Ankara 2013, s. 27-52.

BOZOK, Salih, **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Can Dündar (Haz.), Doğan Yayıncılık, İstanbul 2001.

GÖKÇEN, Sabiha, **Atatürk'le Bir Ömür**, Oktay Verel (Der.), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.

GRANDA, Cemal, **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, Kristal Kitaplar, Ankara 2007.

GÖKTÜRK, Hüseyin Avni, **Miras Hukuku**, Devlet Basımevi, Ankara 1937.

GÜLER, Ali, **Atatürk Soyu Ailesi ve Öğrenim Hayatı**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999.

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

KEYDER, Kemal, **75 Yılda Paranın Serüveni "İş Bankası Nasıl Kuruldu"**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

KOCABAŞOĞLU, Uygur (ve diğerleri), **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

LEVENTOĞLU, Mazhar, **Atatürk'ün Vasiyeti**, Bahar Matbaası, İstanbul 1968.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri**, Atatürk Kültür, Tarih ve Dil Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988.

_____, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2006.

TURGUT, Hulusi (Der.), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

Türk İstiklal Harbi, VII'nci Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara 1975.

ULUSU, Mustafa Kemal (Der.), **Atatürk'ün Yanı Başında**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2008.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, **Atatürk'ün Hastalığı Profesör Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959.

URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Künyesiz, Ankara 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KALKINMANIN ÖNEMLİ BİR UNSURU, KURULUŞUNDAN 50. YILINA TÜRKİYE'DE ÇİMENTO SANAYİ (1910-1960)

Nadir YURTOĞLU*

ÖZET

Bu araştırma 1910 yılında Darıca'da Arslan Çimento Fabrikasının kurulmasıyla ilk adımı atılan çimento sanayinin 1960 yılına kadar olan 50 yıllık sürede tesis edilen fabrikalarının üretim faaliyetleriyle ekonomiye sağladığı katkıların incelenmesi üzerinedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Demokrat Parti iktidarının sona erdiği 1960 yılına kadar olan çimento sanayi alanında yaşanan gelişmelerin sırayla 1910-1929 yılları arasında özel sermaye tarafından kurulan çimento fabrikaları ve bunların üretim faaliyetleriyle 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşının (1939-1945) çimento sanayinin gelişimine yansımalarının incelenmesi hedeflenmiştir. DP'nin kurulması ve 1950 yılında iktidara gelmesiyle çimento sanayiinde yaşanan gelişmelerin Türkiye'de kalkınmaya olan etkisinin daha önceki dönemlerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi de ortaya konmuştur. Çalışmanın konusu hakkında özellikle 1950-1960 dönemi için var olan literatür boşluğu birincil kaynakların kullanılması vasıtasıyla doldurulmuştur. Konu incelenirken dönemin Türkiye'si ve dünyanın içinde bulunduğu ekonomik şartlar göz önüne alınmış bu şartlara paralel olarak gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. 1910-1950 yılları arası yaşanan Birinci Dünya Savaşı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı koşullarının ülkeyi ekonomik sıkıntıya sokması çimento sanayinin sermaye birikimine ve gelişimine engel olmuş fabrika sayıları ve üretim miktarları mahdut kalmıştır.1950-1960 yıllarında DP'nin iktidara gelmesiyle çimento sanayiinde altın yılların başladığı müşahede edilmektedir. Ülkede girişilen yoğun bayındırlık hareketlerinin çimento talebini artırmasıyla hız kazanan bu sürece DP döneminde, devlet sermayesiyle yedi ve özel sermaye ile kurulan üç çimento fabrikasına daha önceden işletmeye açılmış bir devlet ve üç özel sermaye yatırımı çimento fabrikalarının iştirakiyle fabrika sayısı 14'e ulaşmıştır. Böylece 1910-1950 yıllarına kıyasla DP'nin 1950-1960 yılları arasındaki on yıllık iktidarı döneminde çimento sanayiinde daha iyi bir gelişme süreci yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çimento, Ekonomi, Çimento Sanayi, Demokrat Parti.

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu/Türkiye, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

AN IMPORTANT ELEMENT OF DEVELOPMENT: THE CEMENT INDUSTRY IN TURKEY IN 50 YEARS FROM ITS FOUNDATION (1910 TO 1960)

ABSTRACT

The present study focuses on the contributions of the cement industry, the foundations of which were laid with the establishment of Arslan Cement Factory in Darıca in 1910, to the economy with the manufacturing activities of the factories established within 50 years until 1960. It is aimed to investigate the reflections of the developments achieved until 1960 that began with the latest period of the Ottoman and ended with the fall of the DP (Democratic Party) rule, of the cement factories set up by private capital between 1910 and 1929 and their manufacturing activities, and of the Great Depression (1929) and the Second World War (1939-1945) on the development of the cement industry. The effects of the progress made in the cement industry as DP was founded and came to rule in 1950 on the development of the country were addressed through comparison with the previous years. The gap in the literature on the subject focused on in this study, especially for the period between 1950 and 1960, was fulfilled by use of primary sources. The economic conditions undergone by Turkey and the world at that time were taken into account, and necessary evaluations were made considering such conditions. The circumstances of the First World War, the Great Depression (1929), and the Second World War between 1910 and 1950 made the country go through economic difficulties, which prevented the accumulation of capital and progress in the cement industry and caused the number of factories and the amount of production to remain limited. The years under the DP rule (1950-1960) are considered as the prime of the cement industry. In this process which gained speed with the increased demand for cement as a result of the intensive public works initiated in the country, one state-owned and 3 privately-owned cement factories that had been put into operation previously joined 7 state-funded and 3 privately-owned cement factories during the DP rule, and thus the number of the factories reached 14. Therefore, a far better development was achieved in the cement industry between 1950 and 1960 under the DP rule in comparison to the period between 1910 and 1950.

Keywords: Cement, Economy, Cement Industry, Democratic Party

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri 18. yüzyıl başlarında Batı'ya açılma ve Avrupa'yı model alma girişimleriyle başlamıştır. Bu yenilikler 19. yüzyıl sonlarında Avrupa modern yapı tekniklerinin Osmanlıya sirayet etmesi şeklinde kendini göstermiştir. Değişen yaşam biçimleri gittikçe yeni bina tiplerini ortaya çıkarmıştır. Çok katlı apartman blokları ve iş merkezlerine olan ihtiyaç hızla artmışken Avrupa'dan transfer edilen teknolojiler bu binaların yapımında kullanılan geleneksel yapı materyallerinden farklı materyal ve tekniklerin kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu materyallerin en önemlileri çimento ve beton, yapım tekniği ise betonarme olmuştur[1].

1824 yılında bir İngiliz ustasının almış olduğu ihtira beratıyla, ticari bir mal hüviyeti kazanan çimento, 19. yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'nin en mühim ihraç maddelerinden birini oluşturmuştur. 1850'den itibaren önce Fransa ve Almanya'da, sonra diğer memleketlerde çimento imal eden tesisler kullanılmıştır[2]. Böylece Batı ülkelerinde 19. asrın ikinci yarısında görülmeye başlayan ilk çimento fabrikaları, çimento tüketiminin ileride göstereceği gelişme ve sürüm yerleri dikkate alınmadan hammaddelerin bulunduğu yerlerde kurulmuştur[3].

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da çıkan yangınların yol açtığı zararlar nedeniyle, imar yönetmeliklerinde yapılan değişikliklerin kargir yapı sistemini teşvik etmesi, bu şehirde çimento ve beton kullanımını artırmıştır. Ayrıca demiryolu ve liman inşaatları da çimento kullanımını yaygınlaştırmıştır. Özellikle ticaretin yoğun olduğu liman kentlerinde yaşanan gelişmeler ve nüfus artışları inşaat sektörüne bir hayli canlılık katmıştır[4]. Yapılaşmanın artmasıyla

---

1 Yıldız Sey, **Türkiye Çimento Tarihi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 12-13.

2 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No. 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Ahmet Ali Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 1, S 1, Yıl 1939, s. 478; Hazım Atıf Kuyucak, "Memleketimizde Çimento Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 5, S 105, Yıl 5, 1 Mayıs 1944, s. 7.

3 Ahmet Ali Özeken, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi", **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 109; 1880- 1938 yılları arasında dünyada çimento üretiminin ne kadar arttığı ve 1938 yılında çimento üreten ülkelerin üretim rakamları hakkında bilgi almak için bk.: Kuyucak a.g.m., s. 7; 1913 ve 1920 yıllarında dünyada çimento üreten ülkeler ve üretim miktarları için bk.: Derviş Kılınçkaya, **1930 Sanayi Kongresi**, **Raporlar**, **Kararlar**, **Zabıtlar**, C 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara 2003, s. 380.

4 Liman kentlerinde nüfus artışı için bk.: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi 1923-1950**, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 74.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikte çimento talebinin gittikçe yükselmesi Avusturya, Almanya, Fransa ve Belçika gibi Avrupa ülkelerinden çimento ithalatını zorunlu hale getirmiştir[5].

Betonarme yapıların giderek çoğalması ve ithalatta karşılaşılan çeşitli zorluklar, çimentonun Osmanlı Devleti'nde üretilmesi için sanayi yatırımlarına olan ihtiyacı daha da artırıyordu. Bu yüzden ülkede ilk çimento şirketi 1906 yılında İstanbul'da kurulan 9.900 lira sermayeli *Linardos Şirketi*dir. Bunu 9 Ağustos 1907'de 50 yıl süre ve 60.000 Osmanlı lirası sermayeli *Yerli Çimentoları Osmanlı Anonim Şirketi* izler. Bir başka girişim ise 1910 yılında Trabzon'da kurulan 15.000 lira sermayeli *Trabzon Tuğla ve Kiremit ve Çimento Anonim Şirketi*dir. Bu üç şirketin fabrika kurma, üretim yapma girişimlerinde bulunmadıkları halde, ithalat ve satış işlerinde aktif olduğu bilinmektedir. Bir başka girişim de 1910 yılında İstanbul'da II. Meşrutiyet Döneminin egemen unsuru Millî İktisat Politikası'nın bir ürünü olarak 50.000 lira sermayeli *Memâlik-i Osmâniye'de Suni Çimento ve Hidrolik Kireç İmaline Mahsus Arslan Osmanlı Anonim Şirketi*nin kurulmasıdır. Bir Danimarka teşekkülü olan bu kuruluşun müteşebbisleri Rum asıllı 6 kişiden müteşekkil Osmanlı vatandaşlarıdır. Şirketin üretim yeri Darıca'nın Taşliman mevkiidir. Yaş sistemle (kalkerli ve killi çimento hammaddelerinin su kullanılması suretiyle işlenmesi) işletilen fabrikada, su kireci ve çimento üretilmesi hedeflenir. İlk çimento fabrikasının tesisini, kısa bir süre sonra 30 Mayıs 1911'de bir Alman şirketi tarafından İstanbul Eskihisar 'da 60.000 lira sermayeli *Eskihisar Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi*nin kurulması ve işletmeye geçmesi izler. Bu şirketin kurucuları da 7 kişiden oluşan Rum asıllı Osmanlı vatandaşlarıdır. Bu fabrika Darıca Fabrikasından farklı olarak kuru sistemle çalışıp suni Portland Çimentosuyla birlikte tuğla, kiremit, boru, karo ve diğer inşaat malzemeleri üretimini de sürdürmüştür[6]. Her iki fabrika, istihdam ettikleri ortalama 225 işçiyle 1913 yılında Türkiye'de 100 ya da daha çok insan çalıştıran 32 imalat sanayi kuruluşları arasında yer almıştır[7].

Fabrikaların kuruluşunda 1 Aralık 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun temin ettiği şartlardan yararlanılmıştır[8]. Bu kanun, sanayi kuruluşlarına beş dö-

5 Sey, **a.g.e.**, s. 13.

6 Emre Dölen, Murat Koraltürk, **İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü**, **1910-2004**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 27-28; Sey, **a.g.e.**, s. 19-20.

7 Tezel, **a.g.e.**, s. 92.

8 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

nüme kadar gerekli arazinin karşılıksız sağlanması, vergi ve gümrük muafiyetleri gibi kolaylıklar getiriyordu.[9]

Osmanlı Devleti'nde 1906-1911 yılları arasında kurulan beş çimento şirketinden başka, 1912 ile 1918 yılları arasında İstanbul'da dört çimento şirketi daha kurulmuşsa da gerek Balkan Savaşları (1911-1913) gerekse 1. Dünya Savaşı (1914-1918) 'nın ortaya koyduğu olumsuz koşullar nedeniyle bu teşekküller işleyemez hale gelmiştir.

I. Özel Sermaye Tarafından Kurulan İlk Çimento Fabrikaları (1910-1929)

1910 yılında İstanbul'un Gebze Kazası'nın Darıca Taşliman mevkiinde *Arslan Osmanlı Anonim Şirketi* tarafından yıllık 20 bin ton kapasite ile kurulan ilk çimento fabrikasının ardından 1911 yılı Ekim ayının ortalarında aynı kazanın Eskihisar mevkiinde 20 bin tonluk ikinci bir fabrikanın tesisi, yüz yıldan fazla bir geçmişe sahip Türkiye çimento sanayiinin temellerini oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları esnasında kısa bir duraklama dönemi geçiren fabrikalar, 19 Aralık 1919 tarihi itibariyle bir yandan şirket olarak tüzel kişiliklerini sona erdirip tasfiye süreçlerini başlatırlarken öbür yandan tüm mallarını ve borçlarını birleştirerek yeni bir yapılanmanın içerisine girerler. Bu süreç tamamlanınca da 9 Ekim 1920'de *Arslan ve Eskihisar* Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi adıyla yeni bir teşekkül oluşturulur.[10] Ancak mütareke yıllarında işgücü ve hammadde yetersizlikleri ile yakıt eksikliği üretimi önemli ölçüde aksatmıştır. Bu şartlar altında Darıca Fabrikası 1922 yılı Ekim ayı başlarında kısa bir süreyle faaliyetini durdurmuşsa da Haziran 1923'te tekrar üretime başlamıştır[11].

1923-1929 dönemi, yeni bir devletin kurulmasının yanı sıra Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın yıkımlarını yaşamış bir milletin sınırlı kaynaklarla memle-

9 Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1994, s. 61; Yakup Kepenek, **Gelişimi**, **Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayınları, 5. Basım, Ankara 1990, s. 15; Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1997, s. 15.

10 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Bülent Danişmend, "Çimento Sanayimiz", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 51; Kuyucak, a.g.m., s. 7; Özeken, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi", …, s. 109; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 52; Sey, **a.g.e.**, s. 25.

11 Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 65; Sey, **a.g.e.**, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

keti kalkındırma yıllarıdır.[12] Ülkenin ekonomi politikalarının belirlenmesi amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında çeşitli zümrelerden seçilmiş 1135 delegenin iştirakiyle İzmir'de toplanan I. İktisat Kongresi'nde Misak-ı İktisadî Esasları belirlenmiştir.[13] Kongrede yaptığı açılış konuşmasıyla ekonominin gelişmesinin önemine işaret eden Mustafa Kemal Atatürk şöyle demiştir: *"İktisadiyat, iktisadiyat diyoruz; fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için…"*[14].

I. İktisat Kongresi'nde alınan kararlarda yerli üretimin gerçekleştirilmesi esas alınmıştır. Bunu desteklemek için 28 Mayıs 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılır. Ancak savaş sırasında büyük yıkıma uğramış ülkenin yeniden imar edilmesinde gerekli çimento ve bir kısım yapı malzemeleri yurt dışından tedarik edilmektedir. Buna rağmen 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de dört yeni çimento fabrikası kurulmuştur. Yeni yatırımlarda özel teşebbüsün teşvik edilmesi, tüketim mallarının üretimine yönelik yerli sanayinin desteklenmesi ve gümrük kotalarının oluşturulması gibi alınan tedbirler, ülkede çimento sanayinin gelişmesini ve yeni fabrikaların kurulmasını kolaylaştırmıştır[15].

---

12 Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s. 31; Türkiye'yi kalkındırmak için yapılan çalışmalar için bk.: Arnold J. Toynbee, **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 249-252; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2. Cilt, 2. Basım, İstanbul 1994, s. 460-462; Cumhuriyetin ilk 17 yılında yaşanan ekonomik gelişmeler ve yapılan işler hakkında bilgi almak için bk.: Suphi Nuri İleri, "On Sekizinci Yılına Girerken", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1, İkinci Teşrin 1940, s. 13; Cumhuriyet devrinde iktisadi alanda kalkınmışlık ile ilgili ayrıca bk.: Şevket Aydınelli, "Linyitlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 48, Yıl 12, Birinci Kanun 1941, s. 17.

13 Ayşe Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1989, s. 19-20.

14 A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, **1923- İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Basım, Ankara 1981, s. 254; Kazım Karabekir, **İktisat Esaslarımız**, **Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**, Emre Yayınları, İstanbul 2001, s. 121; Ayrıca Kongreye katılan Rusya'nın Ankara Sefiri Aralov 'un kongreyle ilgili gözlemleri için bk.: Semen Aralov, **Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005, s. 210-218; Cumhuriyetin memlekete ifa ettiği öncelikli hizmet memleket idaresine ve hükümet mefhumu arasına iktisat mefhumunu sokmuş olmasıdır. Hüseyin Cahit Yalçın, "Cumhuriyetin İktisadiyatımıza Hizmeti", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1 İkinci Teşrin 1940, s. 11.

15 Sey, **a.g.e.**, s. 32-33; Tam anlamıyla, Türk sanayi burjuvazisine ne 1923-1929 yıllarının *Açık Kapı* ve *Teşvik-i Sanayi Kanunu* politikaları ne de 1930- 1932 döneminin *Gümrük Himayeleri Arkasında Teşvik* politikaları karşısında gücünü, dinamizmini ortaya koyamamıştı. Korkut Boratav, "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları", **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de çimento fabrikaların tesisine yerli sermayeden daha fazla yabancı sermayenin yoğun ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. 1926 yılında İstanbul'da *Bakırköy Çimentoları T.A.Ş.* tarafından kurulan 15 bin ton/yıl kapasiteli Kurt Çimento Fabrikası yerli sermayenin bir teşebbüsü olarak faaliyete geçmiştir. Bu fabrika günde 50-60 ton kapasite ile üretim yaptıysa da bir süre sonra kapanır.[16] İkincisi 1926 yılında Ankara'da Ankara Belediyesi tarafından 15.000 ton/yıl kapasiteyle kurulan Ankara Çimento Fabrikasıdır. Bu fabrika daha sonra ortakları arasında *Societe Industrielle des Ciments Orientaux* adlı bir Fransız firmasının bulunduğu *Ankara Çimentoları T.A.Ş.*'ye işletilmek üzere kiralanır. Şirket Ankara Çimento Fabrikasını 1934 yılına kadar işletir. Ancak fabrikanın rasyonel yönetilememesi ve çimento fiyatlarının düşmesi üzerine 1935 yılında kısmen, 1938 yılında tamamen faaliyeti durdurulur. 1943 yılına kadar çalışmayan bu fabrikanın 5 Mayıs 1943 tarihli genel kurulda tasfiyesine karar verilir. Daha sonra adı geçen fabrika Sümerbank ve Ankara Belediyesinin % 50'şer paya sahip olduğu 400 bin lira sermayeli *Ankara Çimento Limited Şirketi* eliyle yeniden faaliyete başlar[17].

12 Şubat 1929 tarihinde İstanbul da *Anadolu Çimentoları T.A.Ş.*'nin teşekkülüyle üçüncü fabrikanın kuruluş girişimi başlatılır. 2 milyon lira sermayeli bu şirketin en büyük hissedarı *Societe Financiere des Ciments* adlı bir Belçika firmasıdır. Yerli ve yabancı başka ortakları da bulunan şirketin Kartal'daki Yunus Fabrikası 80 bin ton/yıl kapasiteyle kurulmuş ve yapılan ilave tesislerle sonradan kapasitesi 140 bin tona yükseltilmiştir. Bu çimento fabrikalarını 1929 yılında kurulan *Arslan ve Eskihisar Çimento Şirketi*nin yarı hissesine sahip *Türk Çimentosu ve Kireci A.Ş.*'nin tesis edip işlettiği Zeytinburnu Çimento Fabrikası izler. 1.500.000 bin lira sermaye ile kurulan şirketin hisselerinin yarısı *Arslan ve Eskihisar Çimento* şirketine ve diğer yarısı *Societe Industrielle des Ciments Orientaux* adlı Fransız gruba aittir. 1929 yılında inşasına başlanan 75 bin ton/yıl üretim kapasiteli bu fabrika Haziran 1930'da işletmeye açılır. Bu suretle 1929 yılı sonu-

16 Kurt Çimento Fabrikasının % 25'ni Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento Fabrikaları TAŞ, % 38'ini Türk Çimentosu ve Su Kireci A.Ş. ile % 37'sini Anadolu Çimentoları TAŞ satın almıştır. Ahmet Ali Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayi Politikası", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 2, Yıl 1940-41, s. 258.

17 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; İsmail İşmen, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Gelişmesi", Türk Ekonomisi, S 133, Yıl 12, Temmuz 1954, s. 208-209; Danişment, a.g.m., s. 51; Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi", …, s. 496; Dölen, Koraltürk, **a.g.e**, s. 74-76; Sey, **a.g.e.**, s. 35-36.

Levent Şahverdi Arşivi

na kadar ülkede çimento sanayiinin üretim kapasitesi 210 bin tona ulaşmıştır[18]. Ancak aynı yılda Türkiye'de kişi başına tüketilen çimento miktarı 9,5 kilogramdır ki bu rakam Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi komşu ülkelerin tüketimlerinin % 20 - % 25'ine tekabül eder[19].

Bu yeni fabrikaların kurulmasıyla Türkiye'nin çimento üretimi 1924 yılında 24.500 tondan % 190 artışla 1929 yılında 71.000 tona yükselmiştir. Böylece dış ülkelerden her yıl ihtiyaca göre alınması gereken ithal çimento miktarı azalmıştır. Çimento ithalatının azaltılmasının ülkeye ekonomik bakımdan iki önemli faydası olmuştur. Birincisi, çimentoda dış ülkelere olan bağımlılık azaltıldığı gibi çimento üreticisi büyük ülkelerin olağanüstü piyasa koşullarında Türkiye gibi önde gelen tüketici ülkelere uyguladıkları baskıcı fiyat politikaları da asgari düzeye indirilmiştir. İkincisi ise çimento ithalatının azaltılması ile yurt dışına çıkacak milyonlarca dolar dövizin önüne geçilmesi temin edilerek, ülkede ithalatın ihracata fazlalığıyla oluşacak dış ticaret dengesinin bozulması anlamına gelen cari açığın büyümesi önlenmiştir.

II. 1929 Yılı Dünya Ekonomik Buhranı Sonrası Türkiye'de Çimento Sanayi

1929 yılı sonbaharında Dünya Ekonomik Krizi'nin ortaya çıkışı, henüz istenen ekonomik düzeye gelememiş ve beklenen özel sermaye birikimini sağlayamamış Türkiye'nin ekonomik koşullarını daha da ağırlaştırır ve ülkede sonraki on yıla damgasını vuracak devletçilik uygulamalarının alt yapısını hazırlar[20].

Atatürk 1930 yılında kullandığı *Mutedil Devletçilik* terimi dışında 1931 yılında Afet İnan'a dikte ettirdiği devletçilik anlayışını şöyle tarif eder: "Bizim takip ettiğimiz Devletçilik, ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştir-

18 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; İşmen, a.g.m, s. 208-209; Danişment, a.g.m., s. 51; Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi", …, s. 496; Dölen, Koraltürk, **a.g.e**, s. 74-76; Sey, **a.g.e.**, s. 35-36.

19 Sey, **a.g.e.**, s. 37.

20 Boratav, a.g.m., s. 9-11; 1929 Buhranı'nın ilk belirtisi için bk.: İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977, s. 78; Atatürk'ün TBMM'nin 4. Dönem 1. Toplantı yılının açılış konuşmasında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın zorluğu ve buhrandan kurtuluş çareleri hakkında sözleri için ayrıca bk.: **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: 1, C 4, 1. Birleşim, 01.11.1931, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

mek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde; bilhassa iktisadî sahada Devleti fiilen alakadar etmektir[21]. Bu ifade ile Atatürk devletçilik düşüncesini net biçimde ortaya koymuştur.

1930'lu yıllarda ülkede çimento sanayiinde de devletçi sanayileşme ilkelerine bağlı kalkınma modeli benimsenerek ekonomide devlet müdahaleciliği başlar. Akabinde devlet sektörünün yatırım programını düzenleyen ve 1934'te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanır[22]. Önceden dış alımı yapılan malların zamanla ülke içerisinde üretilmeye başlanmasına öncelik tanınması, Birinci Sanayi Planı'nda yatırımların ağırlığının dokuma sanayiine verilmesine neden olur. Ayrıca Birinci Sanayi Planı ile yatırımların beş yılda hizmete geçmesi beklenirken Sivas Çimento ve Süper Fosfat Fabrikaları dışında yer alan ve çoğunluğunu dokuma sanayiinin oluşturduğu dokuz fabrikanın iki-üç yıl içerisinde tamamlanması gerçekleşir[23].

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü TBMM'nin 6. Dönem 1. Toplantı Yılının açılış konuşmasında "- Birinci Beş Senelik Planın esaslı aksamından olan kimya ve kendir fabrikaları kurulması takip olunduğu gibi ikinci kâğıt, selüloz, Sivas Çimento Fabrikalarını dahi tahakkuk ettirmeye çalışıyoruz."[24] diyerek devlet tarafından ilk defa Sivas'ta bir çimento fabrikasının kurulmasının müjdesini verir.

Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hedefleri arasında bayındırlık etkinlikleri için gerekli üretimi yapmak üzere çimento sanayiine yer verilmesi öngörülürse de II. Dünya Savaşı nedeniyle ilk devlet yatırımı olan Sivas Çimento Fabrikasının kuruluşu 5 Haziran 1943 tarihinde gerçekleştirilebilir[25].

---

21 İktisat Vekâleti, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Basım, TTK Yayınları Ankara 1989, s. VII-VIII.

22 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, **Mustafa Kemal**, **1922-1938**, C 3, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1985, s. 370-371; Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 99; Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984, s. 104; Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 115.

23 Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 145-149.

24 **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 6, 1. Birleşim, 01.11.1939, s. 5.

25 Ölçen, a.g.m., s. 145; Tezel, **a.g.e.**, s. 275.

Levent Şahverdi Arşivi

Çimento fabrikaların kurulması ve faaliyetini sürdürmesinde genelde beş önemli esasa dikkat edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki çimento imalatında kullanılan ham maddelerin fabrikaların kurulacağı yere yakın ve bol miktarda bulunması, ikincisi ulaşım imkânlarının taşımacılığa elverişli olması. üçüncüsü kömür tedariki ile ilgili teknik ve iktisadi şartların uygunluğu, dördüncüsü şakuli entegrasyon (çelik sanayine entegre edilebilecek cüruf çimento fabrikasının kurulması işi), beşincisi ise işçiliktir[26].

Bu esaslardan ilk ikisi çok önemlidir[27]. *Anadolu Çimentoları Türk Anonim Şirketi* Yunus Fabrikasının yerleşkesinin belirlenmesini yukarıdaki verilen ilk iki esasa göre gerçekleştirmiştir. Çalışmalarda takip edilen metot, fabrikaların kurulacağı yere yakın çimento imalatına elverişli hammaddelerin bulunduğu bir kalker kütlesine rastlanmasının yanı sıra bu kalker kütlesinin ticari bakımdan en uygun bir yerde konuşlanması ve fabrikaya kolaylıkla bağlanabilmesidir[28]. Bu nedenle Kartal ve Yakacık arasındaki mahallin çeşitli araştırmalar sonucu en uygun yer olduğu tespit edilmiştir. Fabrikanın tesis yeri olan Kartal, hem demiryolu üzerinde hem de sahilde bulunması nedeniyle İç Anadolu Bölgesi, Karadeniz ve Ege Denizi limanlarının çimento ihtiyacını karşılayabilecek konumdadır. Ulaşımın deniz yolu ile yapılacağı durumlarda bilhassa Kartal'ın büyük bir tüketim merkezi olan İstanbul'a yakınlığı taşıma masraflarının maliyetini düşüreceği yararını da ortaya koymuştur. Fabrikanın deniz kenarında yer alması ayrıca en iyi şartlarla kömür tedarikini de mümkün kılmaktadır[29].

Benzer şekilde Arslan Çimento Fabrikasının taşocağı madeni, çimento üretimine her bakımdan daha elverişli, nakli de kolay olduğu için Kartal ve Zeytinburnu Fabrikalarına göre ham madde maliyetinde ton başına önemli bir tasarruf sağlayabilmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı öncesi ton başına düşen hammadde

---

26 Özeken, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",…, s. 109; Türkiye'de kurulacak çimento fabrikalarında bulunması gereken tesisatlar için bk.: İşmen, a.g.m., s. 210.

27 Çimento fabrikalarının kurulmasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli üç husus hakkında bilgi almak için bk.: Aziz Köklü, "Çimento Sanayimizde Son Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, Yıl 1954, s. 23-24.

28 Ülkemizde 100 ton çimento üretimi için 160 ton ham madde kullanılmaktadır. Bu miktar, çimento fabrikalarının kurulacağı yerde hammadde kaynaklarının bol bulunmasının önemini ortaya koymasında örnek bir ölçüt teşkil etmiştir. Özeken, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",…, s. 109.

29 Özeken, " Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",…, s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

maliyeti Kartal Fabrikasında 159, Zeytinburnu Fabrikasında 71 kuruş iken Arslan Fabrikasında 45 kuruşla en düşük seviyede yer almıştır[30].

1929-1932 yılları arasında çimento sanayi alanında yapılan üretim faaliyetlerine ara vermeden devam edilmiştir. Zeytinburnu ve Kartal'da kurulan iki çimento fabrikası yapılan tadilat ve ilave tesislerle günlük üretim kapasitelerini 450'şer tona yükseltirken, Zeytinburnu Fabrikası günlük 150 ton daha fazla bir üretim yapabilme imkânına kavuşur[31].

1930'lu yıllar, 1929 Ekonomik Krizi'nin ülkeyi etkilemesi sebebiyle yeni çimento fabrikalarının kurulması bakımından durgun geçen yıllar olur. 1932 yılında ülke üretiminin % 90'nını gerçekleştiren Ankara Çimentoları T.A.Ş., Türk Çimentosu ve Su Kireci A.Ş., Anadolu Çimentoları T.A.Ş., Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento Fabrikaları T.A.Ş. aralarında anlaşarak bir satış birliği oluştururlar. Bu dönemde fiyatlar yükselerek uluslararası fiyat düzeyinin de üzerine çıkar. Çimento fiyatları İngiltere'de 16.5 TL/ ton, Almanya'da 17.5 TL/ton, Romanya'da 21.5 TL/ton iken Türkiye'de 28 TL/tona yükselir[32].

Çimento fiyatlarının yükselmesi üzerine hükümet yeni tedbirler almak zorunda kalır. Başbakan İsmet İnönü, 7 Mart 1935 tarihinde TBMM'de açıkladığı 6. Hükümet Programı'nda Çimento ve benzer maddelerin fiyatları üzerinde esaslı indirimler yapılarak bunların içeride sürümlerinin artırılacağını söyler[33].

İnönü'nün bu sözleri üzerine çok geçmeden kontenjan uygulaması ve bazı vergilerin kaldırılması ya da değiştirilmesi önlemleri alınarak çimento fiyatlarına müdahale edilmeye başlanır. Devlet müdahalesinin olduğu bir başka alan ise çimento üretimi ve dağıtımına yönelik normlardır. 9 Ocak 1937'de yürürlüğe giren *Türk Portland Çimento ve Yüksek Fırın Portland Çimento Normlarına Dair Kararname* ile 17 Ağustos 1938'de yürürlüğe giren *Türk Çimento Normları Hakkında Nizamname* üretimin standardizasyonunu amaçlar. 5 Nisan 1937'de

---

30 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s.110; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 7 Mart 1935 tarihinde TBMM'de açıkladığı 6. Hükümet Programı'nda çimento ve benzer maddelerin fiyatları üzerinde esaslı indirimler yapılarak bunların içeride sürümlerinin artırılacağını düşünüyordu.

31 "Bayındırlık Hareketlerimize Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayii", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 246, Yıl 11, 31 Mart 1950, s. 19.

32 Sey, **a.g.e.**, s. 41; 1935, 1939, 1941, 1943, 1948, ve 1951 yıllarında çimento fiyatları için bk.: Danişment, a.g.m., s. 51.

33 **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: F, C 1, 2. Birleşim, 07.03.1935, s. 27; İsmail Arar, **Hükümet Programları**, 1920-1965, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 65.

Levent Şahverdi Arşivi

yürürlüğe giren bir başka kararname ise çimentonun piyasaya nasıl sürüleceğini tespit eder. Ancak bu uygulamaların icap ettiği teknolojik düzenlemelerin yükünü bazı fabrikalar taşıyamayınca Ankara ve Bakırköy fabrikaları faaliyetlerini durdurur[34].

Bu yıllarda çimento üretim yetersizliğinin inşaat sektöründe meydana getirdiği sıkıntının dönemin süreli yayınlarından mimarlık dergisi *Arkitekt*'te "Çimento Buhranı Var. Bu Yüzden Fiyatlar Yükseliyor» başlığıyla haber konusu yapıldığı görülür[35].

Ülkede üretim yetersizliği dışında çimento buhranına yol açan başka nedenler de vardır. Bunlardan biri çimento naklinde meydana gelen aksaklıklardır. Demiryolu hatlarında kömür ve pancar naklinden dolayı özellikle yılın ağustos ile ekim ayları arasında oluşan iş hacmi yoğunluğuna karşı Devlet Demiryolları İdaresinin önlem alamaması ve çimento sevkine yeterince vagon tahsis edememesi ülkenin çeşitli yerlerinde çimento sıkıntısını doğurmaktadır. Bu durum özel yapı, demiryolu ve sanayi inşa çalışmalarını aksatmaktadır. Çimento üreticilerinin, talep edildiği halde ülkenin çeşitli bölgelerine çimento sevk edememesi, ellerinde stokun artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı onlar da üretimi kısmaktadır. Hükümet ise çimento buhranını önlemek için geçici bir çözüm yoluyla çimento ithal ederek piyasayı rahatlatmaya çalışır[36].

Bir taraftan çimento ithal ederek buhranı önlenmeye çalışan hükümet diğer taraftan 1936 yılından itibaren devlet sermayesi ile İstanbul'a uzak mesafede bulunan Sivas'ta büyük bir çimento fabrikası kurulması ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 1936 yılında Karabük Demir- Çelik Fabrikalarının yanında bir cüruf çimento fabrikası tesis edilmesi çalışmalarını başlatır. Bu tedbirlerin yanı sıra Zeytinburnu ve Kartal Fabrikalarının modern tesislerle cihazlandırarak genişletilmesi çalışmalarına da hız verir[37].

---

34 Sey, **a.g.e.**, s. 41-42.

35 Arkitekt, C 1936, S 1936-08 (68), s. 244.

36 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 112; 1944 yılında 293 bin ton çimentonun 198 bin tonu; 1947'de ise 352 bin ton çimentonun 166 bin tonu demiryolları vasıtasıyla taşınmıştır. Aziz Köklü, "Çimento Sanayimizde Son Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, Yıl 1954, s. 26.

37 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 112-113.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sıralarda kâğıt torba konusu da çimento sektörü için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Torba bulunamaması nedeniyle imalatın durması sorununa çözüm bulmak maksadıyla tüm çimento fabrikalarının temsilcilerinin ortak bir fabrika kurmak için 1936 yılında iş birliği kararı aldığı bilinmektedir[38].

1937 yılına kadar ülkede çimento sektöründe ortaya çıkan sorunlara rağmen üretim faaliyetlerine devam edilmiştir. Ancak nüfus artış oranında değişmeler, demiryolu şebekesinin genişletilmesi çalışmaları ve Birinci Sanayi Planının uygulanmasına paralel olarak, ülkenin her tarafında fabrikaların ve elektrik santrallerinin kurulmaya başlanması, nihayet başta Ankara olmak üzere İstanbul'dan uzak bölgelerde bayındırlık ve imar hareketlerine girişilmesi, çimento fabrikalarını ihtiyacı karşılayamaz duruma getirmiştir[39]. Bu da Türkiye'de kişi başına düşen çimento miktarını önemli ölçüde etkilemiştir. 1937 rakamlarına göre dünyada kişi başına düşen çimento miktarı Belçika'da 361, Almanya'da 163, Filistin'de 146, Yunanistan'da 40, Macaristan'da 36, Yugoslavya'da 27, Romanya'da 23, Bulgaristan'da 22 kg iken Türkiye'de bu rakam 19 kg ile en düşük seviyede yer almıştır[40].

1937 yılı ve sonrasında Hükümetin çimento sorununu gidermede çimento ithalatını kolaylaştırmak ve yüksek gümrük tarifesini yürürlükten kaldırmak gibi yeni tedbirlere başvurduğunu görürüz. Çimento şirketleri de fabrikalarının genişletilmesi için hükümet nezdinde teşebbüste bulunmuşlarsa da bu başvuruları sonuçsuz kalmıştır[41].

Bu gelişmelere rağmen, II. Dünya Savaşı arifesinde ülkede toplam sermayeleri 5,5 milyon liraya ulaşan üç şirketin sahip olduğu dört fabrikadan ikisi İzmit Bölgesi'nde Eskihisar ve Arslan, ikisi de Kartal'da Yunus, Bakırköy'de Zeytinburnu'dur. Bu fabrikalar 315.000 tonluk üretim kapasitesine sahip olarak faaliyet yürütmekte ve yılda ortalama 300 bin tonluk üretim ile iç tüketimin % 95'ini temin etmektedir[42].

---

38 Sey, **a.g.e.**, s. 45.

39 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 111.

40 Kuyucak, a.g.m., s. 7; II. Dünya Savaşı yıllarında ve 1950 yılında dünyada kişi başına düşün çimento miktarları için bk.: Danişment, a.g.m., s. 51-52; 1954 yılında Dünyada ve Türkiye'de kişi başına düşen çimento miktarı için bk.: İşmen, a.g.m., s. 208.

41 Danişment, a.g.m., s. 51.

42 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 109; II. Dünya Savaşı öncesi (1938-1939) döneminde Türkiye'nin şehirlerinde tüketilen çimento miktarı için bk.: Ahmet Ali Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

Çimento sanayiinde yılda 300 bin tonluk üretim hacminin elde edilmesinin ekonomiye sağladığı katkı oldukça önemlidir. Üretilen bu çimento miktarını Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP hükümeti demiryolları alanında işletme binalarının ve taşımacılığın geliştirilmesinde kullanmıştır. Türkiye'de 1923 yılında 3.756 km olan demiryolları uzunluğu 1935 yılında 6.639 km'ye yükselmiştir. Bu artışla Devlet Demiryolları Teşkilatı, Anadolu'nun birçok yöresini yeni demiryolu hatlarıyla birbirine bağlayarak her türlü insan ve yük taşımacılığıyla birçok bölge insanını kaynaştırdığı gibi ülkenin siyasi birliğini ve savunmasını sağlamada da üzerine düşeni yapmıştır. Çimento sanayiinde elde edilen üretim artışı sayesinde ayrıca Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu'da Yunanlılar tarafından yakıp yıkılan şehirlerin bayındır hale getirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra başkent Ankara gibi İstanbul'dan uzak şehirlerin imarında ve kalkınmasında da çimentodan yararlanılmıştır.

III. II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Çimento Sanayi

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı yıllarında tüm sanayi kollarında olduğu gibi çimento sektörü için de oldukça zor geçen yıllar olmuştur. 1940 yılından 1950'ye kadar on yıl içinde mevcut fabrikalardan bir kısmı kapanmış bir kısmı da aralıklı olarak üretimini sürdürmüştür.

Bu dönemin en önemli olaylarından biri Doğu Anadolu'ya ulaşacak Sivas-Erzurum Demiryolunun yapımı (1933-1939) ile doğu vilayetlerinin kalkınmasına destek olmak üzere devlet tarafından Sivas'ta 6 Haziran 1943 tarihinde 90.000 ton/yıl kapasiteli ilk Sümerbank Çimento Fabrikasının işletmeye açılmasıdır[43]. Fabrikanın işletme binasının kurulduğu yer kalker, silis ve alçı taşının bol bulunduğu bir alan üzerindedir. Projede 75.000 ton/yıl tasavvur edilen bu işletmenin üretim kapasitesi bazı ilave teçhizat ve tesislerle 90.000 ton/yıl tona çıkarıl-

43 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; "Bayındırlık Hareketlerimize Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 246, Yıl 31 Mart 1950, s. 19; **Arkitekt**, C 1943, S 1943-03-04 (135-136), s. 94; Sivas-Erzurum demiryolu hattının inşası ile ilgili 20 Mayıs 1933 tarih ve 2200 Sayılı Kanun'un ayrıntıları için bk.: **TBMM**, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 20.05.1933, s. 347; Resmi Gazete, Sayı No: 2411, 27 Mayıs 1933; Sivas Çimento Fabrikasının kurulması üretim miktarını artırmışsa da iç tüketimin tamamını karşılayamamıştır. Hakkı Toklu, (Çev.), "Türkiye'de Endüstri", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 242, Yıl 11, 31 Ocak 1950, s. 2; Fabrikada ayrıca 300 memur ve 400 işçi çalışmaktadır. "İzmir Fuarında Sümerbank", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 89-91, Yıl 4, 15 Eylül 1943, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır[44]. Ancak fabrikanın çalışmasında gerekli olan kömürün Zonguldak'tan temin edilmesi zarureti, üretim maliyetini yükseltmesi bakımından en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1936 yılında işletmenin projesi hazırlanırken fabrikanın kurulacağı mevki civarında bol miktarda bulunan linyit madeninden yararlanabileceği dikkate alınmışsa da fabrikanın linyit ile çalışamaması maliyet sorununu ortaya koymuştur. İktisat Vekâletinin belirlediği Sivas Çimento Fabrikası satış fiyatlarına göre fabrikada teslim Portland çimentosunun tonu 58.50, Süper siman çimentosu 63 lira, kâğıt torbalarda teslim Portland çimentosunun tonu ise 62.80 liradır. Bu fiyatlar İstanbul fabrikalarının ürettiği çimento maliyetinden % 17 daha yüksektir[45]. Bunun yanı sıra Sivas'ın diğer bölgelere sevkiyat yapılması bakımından elverişli imkânlara sahip olamaması, fabrikanın rasyonel çalışmasını engelleyen faktörler arasında yer almıştır[46]. 1943 yılında fabrikanın işletmeye açılmasıyla 26.198 ton olan çimento üretim miktarı 1944'te; 74.731, 1945'te 62.607, 1946'da 74.428 ve 1947'de 102.382 ton olmuştur[47]. Sivas Çimento Fabrikası 1946 yılı itibariyle Türkiye'nin çimento üretim kapasitesinin % 24'ünü karşılar[48]. Bu yüzden fabrikanın üretim kapasitesinin daha da artırılmasına ihtiyaç duyulur. Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan ve 1946 yılında yürürlüğe girecek yeni sanayi kalkınma planı içerisinde Sivas Çimento Fabrikasının genişletilmesi ve üretim kapasitesinin artırılması çalışmaları başlatılır[49].

II. Dünya Savaşı yıllarında ilk kamu çimento fabrikası işletmeye açılırken mevcut fabrikalarda büyük sıkıntılar yaşanır. Dört fabrikadan öncelikle Eskihisar'daki fabrika yedek parça sağlayamadığı için Mayıs 1940'ta faaliyetini durdurur. Bu dönemde çimento üretimini en çok etkileyen bir başka sorun da kömür madeninde görülen yetersizliktir. Az üretilen kömürün öncelikle askeri amaçlarda kullanımına izin verilmesi bu alanda sıkı bir denetimi zorunlu hale getirir. Kömür yetersizliği sorunu 12 Ekim 1942'de Zeytinburnu, 18 Kasım 1942'de

44 Özeken, a.g.m., s. 112; " Çimento Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 232, Yıl 10, 20 Eylül 1949, s. 170.

45 **Arkitekt**, C 1943, S 1943-05-06 (137-138), s. 141.

46 Özeken, a.g.m., s. 112.

47 "Bayındırlık Hareketimize Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayi" **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 246, Yıl 11, 31 Mart 1950, s. 19; Sivas Çimento Fabrikasının İşletmeler ve Ekonomi Ticaret Bakanlıklarıyla hangi noktada bağlantılı olduğu hakkında bilgi almak için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 219, Yıl 28 Şubat 1952, s. 169.

48 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 110.

49 Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 31, Yıl 4, Ocak 1946, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunus, 14 Aralık 1942'de de Darıca Fabrikalarının üretimlerini tamamen durdurmalarına yol açar. 1943 yılı ilk aylarında İktisat Vekâletince bir miktar kömür Zeytinburnu ve Yunus fabrikalarına verilmişse de Darıca Fabrikasının kömür kullanımındaki imkânsızlığı ve elektrik üretimi için de ayrıca kömüre ihtiyaç duyması, dağıtımdan pay almasını engellemiştir. 1938 yılında faaliyetini durduran Ankara Çimento Fabrikası ise 1946 yılında Sümerbank'ın iştirakçisi olduğu *Ankara Çimento Limited Şirketi* adıyla satın alınıp genişletilerek yeniden işletmeye açılmıştır[50].

II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle, artan enflasyon ve üretimdeki azalma ile ekonomik denge bozulmuş, aranan mallar karaborsaya düşmüş ve hayat pahalılığı ülke üzerine bir sis gibi çökmüştür[51]. Bunun üzerine hükümet, derhal ekonomik sıkıntılar için çare bulma yollarına girerek halkın olduğu kadar, millî savunma gücünü de tehlikeli surette etkilediği gerekçesiyle, 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı *Milli Korunma Kanunu*'nu kabul etmiştir[52]. Bu kanunla birlikte dış ticaret üzerinde sıkı bir devlet denetimi kurulmasını amaçlayan yasal düzenlemelerin yapılması çimento sanayinde kısa sürede etkisini göstermesi bakımından etkili olmuştur.

---

50 Özeken, a.g.m., s. 109; Sey, **a.g.e.**, s. 54; Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 35, Yıl 4, Mayıs 1946, s. 148; Ankara Çimento Fabrikası çevresinde çimento imaline uygun kalker ve kil maddesi bulunmuştur. Fabrikadaki klinker tesisatı yenilenerek normal Portland çimentosu üretebilecek duruma getirilmiştir. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi" **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 115.

51 Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1977, s. 233; Hilmi Uran, **Meşrutiyet**, **Tek Parti**, **Çok Parti Hatıralarım 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 314; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 256-257; "Pahalılığın Sebepleri", **Yeni Birlik**, 16 İkinci teşrin 1942, Sayı No: 5; Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul 2008, s. 461-462; Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, **1939-1945**, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 63; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, **1938-1945**, C 2, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003, s. 425-427; Nadir Yurtoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi Sosyal Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde, 2014 Doktora Tezi, s. 23; II. Dünya Savaşı yıllarında ihtikârın (vurgunculuğun) hortlaması ve bununla mücadelede başarısız olunmasıyla ilgili bk.: Raufi Manyas, "Mesleki Ahlak-II", **İktisadi Yürüyüş**, S 10, Yıl 1, 1 Mayıs 1940, s. 12; Faik Güneri, "İhtikar-Muhtekir", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 28, Yıl 2, 1 Şubat 1941, s. 17; İsmet Alkan, "İşletmecinin Vazifesi-2", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 24, Yıl 1, Birinci Kânûn 1940, s. 7, 10.

52 Kanunun tam metni için bk.: **TBMM**, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 21, 18.01.1940, s. 167-175; Resmi Gazete, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

1942 yılının Aralık ayında üretilen ve ithal edilen tüm çimentonun dağıtım ve satış işlemleri İktisat Vekâletinin kontrolü altına alınır. Halka ve kamu kuruşlarına verilecek çimento miktarında bazı tahditlere gidilir. Bu tahdit uygulamasının yürürlüğe girmesiyle, çimento talepleri gerçek ihtiyaç miktarını gösterir beyannameler üzerine karşılanır. Bütün özel şahıslar çimento almadan önce ihtiyaç miktarını bildirir beyannameler ile bu beyannamelere ekli resmi belgeleri yetkili kurumlara vermek zorundadır. Ayrıca her mahallin en büyük mülki amiri tarafından görevlendirilen memurlar da inşaat yerlerine giderek kullanılan çimentonun ne suretle ve nereden tedarik edildiğini sormaya ve fatura istemeye yetkilidir[53].

1943 yılında hisselerinin yarısı Aslan ve Eskihisar Şirketine ait olan Zeytinburnu Fabrikasına, Varlık Vergisi ve başka nedenlerle zarar etmesi sonucu 27 Temmuz 1943'te Milli Korunma Kanunu'nun uygulamaları kapsamında el konur ve işletilmek üzere Sümerbank'a devredilir[54]. Ancak kanuni yollara müracaat edilmesi üzerine fabrika 1945 yılı sonunda şirkete geri iade edilir[55]. 10 Haziran 1944 yılında ise Arslan ve Eskihisar Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Türk AŞ'ye ait makine ve teçhizatlara el konar[56].

II. Dünya Savaşı yıllarının sıkıntılı geçmesinin ardından savaşın sona erdiği 1945 yılından itibaren savaş koşullarının oluşturduğu imkânsızlıkların da ortadan kalkması çimento fabrikalarının verimli çalışarak üretimi artırmasına yol açar. Bu aynı zamanda çimento satışlarının serbest bırakılması anlamına da gelir. Fiyatlar bundan sonra kâr hadlerindeki esasa göre belirlenecektir[57]. 1923 yılında 24.000 tondan ibaret olan çimento üretimi 1930'da 179.000 tona 1938'de

---

53 Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 29, Yıl 3, Kasım 1945, s. 145; Sey, **a.g.e.**, s. 56-58.

54 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 102-Dosya No: 56-Sıra No: 4

55 Zeytinburnu Çimento Fabrikasına el konulmasına ait K/464 Sayılı Kararın kaldırılması hakkındaki K/607 Sayılı Kararın yürürlüğe konulması Bakanlar Kurulu'nun 18 Ekim 1945 Tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 109-Dosya No: 62-Sıra No: 19.

56 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 105-Dosya No: 39-Sıra No: 16; 1945 kampanyası başında Türkiye'de çimento sanayi hakkında bilgi almak için bk.: Özeken, " Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",…, s. 110.

57 Tataç, "Olaylara Bakış, Maliye Ekonomisi" **Türk Ekonomisi**, S 36, Yıl 4, Haziran 1946, s. 187; Ekonomi Bakanlığı 20.08.1945 tarihli tebliği ile çimento fiyatlarını yeniden belirlemiş ve gerekli indirimlerde bulunmuştur. Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 29,Yıl 3, Kasım 1945, s. 145.

Levent Şahverdi Arşivi

286.000 tona 1947'de 350.000 tona ve 1948'de ise 355.000 tona yükselmiştir[58]. Ancak çimento tüketimi üretimden daha fazla arttığı için artan talep karşılanamamıştır[59]. Ülkede 1946-1949 yılları arasında ortalama çimento tüketimi 380.000 tonu bulmuştur[60].

Çimento üretiminde yaşanan bu gelişmeler ülkede sosyal ve politik anlamda da bir değişim ve dönüşümün yaşandığını göstermektedir. 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili hayata geçişin ivme kazandığı bu sürece ABD tarafından yapılan Marshall Yardımı'nın tarımda makineleşme oranını artırmasıyla beraber köyden şehire göçün başlamasının da katkısı vardır[61]. Kısa bir zaman sürecinde yoğun olarak gerçekleştirilen bu göç hareketinin şehirlerde büyük bir mesken sorununa neden olması bu yerleşim birimlerinde yıllarca etkisini gösterecek bir gecekondulaşmayı başlatmıştır[62]. 1940-1950 yılları arasında Türkiye'de şehir nüfus artışı % 20.1 iken, 1950-1960 arasında bu

---

58 Bekir Sıtkı Oransoy, "Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi, Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 217, Yıl 10, 20 Ocak 1949, s. 11; Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İktisat Dairesinin Hazırladığı Rapor-I, "Türkiye'de Sanayi ve Madencilik", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl 11, 31 Mayıs 1950, s.12; 1949-1953 yılları arası çimento istihsal rakamları için ayrıca bk.: Danişment, a.g.m., s. 51-52.

59 Hulki Alisbah, "1947'ye Girerken Türkiye Sanayii", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 169, Yıl 8, 1 Ocak 1947, s. 7.

60 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; "Odalar ve Borsalar Birliği Faaliyeti", **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl 10, Nisan 1952, s. 118; 1924,1927,1930, 1939 yıllarında Türkiye'de çimento tüketim miktarı için bk.: Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 111.

61 Fehmi Yavuz, "Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge=Memleket Plancılığı", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 13, S 3, Yıl 1958, s. 137; Aysen Tokol, "Günümüz Türkiye'sinde Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 510; Marshall Yardımı'yla ilgili bilgi almak için bk.: Bülent Büktaş, "Amerikan İktisadi Yardımı" , **Vatan**, 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817; Athanase J. Sbarounis, "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S 3-4, Yıl Nisan-Temmuz 1951, s. 81; **DP**, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 125; Türkkaya Ataöv, "Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp" , **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 23, S 3, Yıl 1968, s. 277; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1914-1995, Alkım Yayınları, 17. Basım, İstanbul 2010, s. 539-540; Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, C 51, S 1, Yıl 1996, s. 286.

62 Şehirlerde gecekondulaşmanın nasıl oluştuğuyla ilgili bilgi almak için bk.: Kıray, "Gecekondu, Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", **Ankara Üniversitesi**, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 27, S 3, Yıl 1972, s. 563; Şükrü Çankaya, "Gecekondu Davası", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 283, Yıl 12, 31 Aralık 1951, s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

artış oranı % 80.2'e yükselmiştir[63]. Şehirlerde bu yoğun nüfus artışı bir yandan gecekondu sayısını artırırken öbür yandan çok katlı yapılaşmayı hızlandırmıştır. Ülkede 1948 yılında 25-30 bin arasında bulunan gecekondu sayısı, 1960 yılında 240 bine yükselmiştir[64]. Kentlerdeki görülen bu yapılaşma olgusu çimentoya olan talebi önceki yıllara göre dört kat artırmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarının sona ermesiyle hareketlenen çimento fabrikaları kentlerde görülen yapılaşma olgusunun da devreye girmesiyle yıllık üretim hacmini daha da artırarak 350 bin tonun üzerine çıkarmayı başarmıştır. Bu üretim artışıyla inşaat alanında yaşanan canlanma sayesinde çimento fabrikaları halkın istihdamında vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Sadece Sivas Çimento Fabrikasının 5 Haziran 1943 tarihinde hizmete girdiğinde 300 memur ve 400 işçiyi istihdam etmesi, bütün çimento fabrikalarının işsizliği önlemede ne derece önemli bir faktör olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Çimento fabrikalarının binlerce aileye iş imkânı sağlamasının yanı sıra ülkenin doğal kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılmasında da etkisi büyük olmuştur. Doğal kalker taşları ve kil karışımının yüksek sıcaklıkta ısıtıldıktan sonra öğütülmesiyle elde edilen çimentonun ülke hammaddelerinin kullanılarak elde edilmesi ekonomiye büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Türkiye'de çimento üretimini sağlayan bu zengin hammadde kaynaklarının ülke fabrikalarında işlenmeyip de ihracı gerçekleşseydi, devlet ekonomik bakımdan büyük kayıplara uğrardı. Zira çimento fabrikalarının kurulmasıyla hammaddesinin ihraç edilmesi yerine bunların fabrikalarda işlenmesi ekonomiyi daha karlı ve avantajlı bir duruma getirmiştir.

IV. Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Çimento Sanayiindeki Gelişmeler (1950-1960)

1950'li yıllar Türkiye'de inşaat sektörü ve çimento sanayinin altın yılları olarak bilinmektedir. DP'nin iktidara gelmesiyle yeni fabrikaların

---

63 Ruşen Keleş, "Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", **Ankara Üniversitesi**, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 24, S 4, Yıl 1970, s. 45; Yakut Sencer, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 71; Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, Cevat Geray, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S B. F. Yayınları, 2. Basım, Ankara 1978, s. 26.

64 İbrahim Yasa, **Ankara'da Gecekondu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966, s. 35-36; Ruşen Keleş, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme**, **Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972, s. 184.

Levent Şahverdi Arşivi

işletmeye açılması, mevcut fabrikaların kapasitelerini genişletme çabaları, liman, hava alanı, köprü, silo, hastane, okul, yol ve baraj inşaatlarında yaşanan gelişmeler Türkiye'yi adeta bir şantiye alanı haline getirmiştir. Bu yoğun yapılaşma hareketleri çimento sektörünü de canlandırarak üretim artışını hızlandırmıştır[65].

DP'nin devletçilik anlayışından vazgeçerek özel girişime dayalı liberal bir ekonomi politikası izleyeceğini, 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesinin hemen ardından belli hale gelmiştir[66]. 29 Mayıs 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in TBMM'de okuduğu ilk hükümet programı konuşmasında, devlet işletmeciliğinin halk menfaatini ilgilendiren veya özel teşebbüs tarafından ele alınamayan alanlara kaydırılacağını, özel teşebbüsün faaliyet alanının mümkün olduğu ölçüde genişletileceğini ve bir kısım devlet teşebbüslerinin sırası ve yeri geldikçe özel teşebbüse devredileceğini ifade eder[67].

65 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; **DP**, **Kalkınan Türkiye**, Desen matbaası, Ankara 1954, s. 37; Başbakan Menderes'in ülkenin imarı ve çimentoya duyulan ihtiyaçla ilgili sözleri için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 230, Yıl Ocak 1953, s. 8; Çimento tüketiminin artması ve buna karşı DP yönetiminin aldığı tedbirler hakkında bilgi almak için bk.: Tataç "Olaylara Bakış, Kasım 1953", **Türk Ekonomisi**, S 127, Yıl 12, Ocak 1954, s. 28.

66 Behcet Cemal, "Buhranlardan Kurtulma Çareleri", **Dünya**, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057; " Muhtelif İşletmelerimiz Hakkında İşletmeler Bakanımızın Beyanatı", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 265, Yıl 12, 15 Ocak 1951, s. 23; Hazım Atıf Kuyucak, "Yeni Hükümetin Takip Edeceği İktisadi Program ve Hususi Teşebbüs". **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 258, Yıl 11, s. 6; **Türk Ekonomisi**, S 142, Yıl 13, Nisan 1955, s. 102; **Türk Ekonomisi**, S 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 173; Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, **Modeller**, **Politikalar**, **Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, Ankara 1992, s. 103; Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası**, **1923-1973**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 39.

67 **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27; Namık Zeki Aral, "Demokrat Parti'nin İktisadî Prensipleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 7, S 148, Yıl 7, 24 Şubat 1946, s. 22; Herbert Tingsten, "Türkiye Devlet Sosyalizmi ve Yeni Liberalizm", **Türk Ekonomisi**, S 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 170; **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 9270; Zafer, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 394; Başbakanı Refik Saydam 27 Ocak 1939 tarihli TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programı'nda: "*Normal faaliyetleri ile memleketin iktisadi nizamına faydası olan hususi teşebbüslere kıymet ve kuvvet vereceğiz*" diyerek özel teşebbüs konusunda fikrini ortaya koymuştur. **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 4, C 29, 28. Birleşim, 27.01.1939, s. 216; İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 128; Recep Peker'in iktisadi faaliyetlerde özel teşebbüsten yararlanma şartları hakkındaki 14 Ağustos 1946 tarihli TBMM'de açıkladığı hükümet programındaki ifadeleri ile Şemsettin Günaltay'ın 24 Ocak 1949 tarihli açıkladığı hükümet programındaki özel teşebbüsün teşvik edilmesi ile ilgili sözleri için sırayla ayrıca bk.: **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14. 08 1946, s. 31; Arar, **a.g.e.**, s. 173; **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 15, 16. Birleşim, 24. 01. 1949, s. 169; Arar, **a.g.e.**, s. 207.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1 Kasım 1950 'de TBMM'nin 9. Dönem 1. Toplantı yılının açılış konuşmasında "…… Hususi teşebbüse ait sanayi ile devlet sanayii arasında hiçbir fark gözetilmeyecektir. Bunların hepsine birden aynı şartlar altında lüzumlu yardım ve himayelerde bulunulacaktır." diyerek devlet ve özel teşebbüse ait sanayinin eşit şartlarda destekleneceğini söyler[68].

Çimento sektörüne olan yoğun talep ve yeni hükümetin liberal ekonomi anlayışı, diğer sektörlerde olduğu gibi çimento sanayinde de özel teşebbüsün yatırım arzusunu artırır. Ancak özel girişimciliğin ülkede yeterince gelişememesi, çimento alanında gerekli yatırımların devlet tarafından yapılmasını zaruri hale getirir[69]. Çimento sektöründe devlet müdahalesinin kurumsal düzeyde kendini göstermesi, *Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketinin* (ÇİSAN) kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Çimento sanayii hakkında etütler yapmak ve yaptırmak, Türkiye dâhilinde çimento istihsali için gerekli tesisler kurmak ve bu işlerle ilgili sair teşebbüslerde bulunmak amacıyla Bakanlar Kurulu'nun 14.10.1953 tarih ve 4/1565 sayılı Kararnamesi ile merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 50 milyon Türk lirası sermaye ile *Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur[70].

8 Ekim 1953 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in başkanlık ettiği Türkiye Çimento Sanayi Türk Anonim Ortaklığının imza törenine Maliye, İşletmeler ile Gümrük ve Tekel Bakanlarının yanı sıra Türkiye Emlak Kredi Bankası, Sümerbank ve Türkiye İş Bankası genel müdürleri de iştirak etmiştir. Adı geçen bankalar ile Ankara Çimento Limited Şirketi yeni teşekkülün kurucu sözleşmesini imzalamıştır. ÇİSAN, kuruluş kararnamesinde de belirtildiği gibi memleketin günden güne artan çimento ihtiyacını karşılamak için fabrikalar kuracak şirketleri tesis etmek, bu gibi teşebbüsleri desteklemek, sermaye ve tasarruf sahiplerinin bu alandaki gayretlerini teknik ve mali yardımlarla teşvik etmek amacı taşıyacaktır. Şirket bu yolda sadece kendi sermayesini kullanmakla kalmayacak iç ve dış mali imkânların çimento sanayiinde daha müspet bir rol oynamasını da temin edecektir. Başlangıçta 50 milyon lira sermaye ile kurulan

68 **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7. **Türk Ekonomisi**, S 90, Yıl 8, Aralık 1950, s. 277.

69 Başbakan Adnan Menderes'in çimento sanayinin durumu hakkında *U.S. And World Report* adlı haftalık Amerikan dergisi muhabiriyle yaptığı mülakat için bk.: "Amerikan Dergisinin Başvekile 36 Suali", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 364; 1950-1953 yılları arasında Türkiye'de çimento üretim, tüketim ve ithal rakamları için bk.: İşmen, **a.g.e.**, s. 208.

70 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133-Dosya No: 79-Sıra No: 4; İsmail İşmen, a.g.m., s. 209; Köklü, a.g.m., s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

bu teşekkül 24 Mayıs 1956 tarih ve 4/7324 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile sermayesini 50 milyon lira daha artırarak toplamda 100 milyon liraya çıkarmıştır[71].

Özel teşebbüsün ülkede gelişememesi üzerine kurulan ÇİSAN ile birlikte çimento sektöründeki tüm planlama yetkileri devletin tekeline geçtiğinden ilk etapta 15 çimento fabrikasının tesis edilmesi kararı alınmıştır[72]. Kurulması kararlaştırılan bu yeni fabrikaların üretimi artıracağı ve ithalatı düşüreceği böylece ülkenin dövizden büyük ölçüde tasarruf sağlayabileceği tahmin edilir. Ayrıca ithal edilecek çimentonun ülkenin farklı bölgelerine naklinden ötürü artan maliyet yükünün ortadan kalkması da ton başına 30-35 liralık bir fiyat düşmesi anlamına gelir[73].

Başbakan Adnan Menderes, Zonguldak'ta yaptığı bir konuşmada işletmeye açılacak çimento fabrikalarının ayrıntıları hakkında şöyle demiştir: "… Ankara Çimento Fabrikası önümüzdeki hafta işleyecek ama aynı günlerde bir başkası daha, Darıca Çimento Fabrikasının 100 bin tonluk yeni kısmı da işletmeye başlayacaktır[74]. Şu halde önümüzdeki bir hafta içerisinde 220 bin tonluk yeni bir çimento istihsal kapasitesi kazanmış olacağız. Bu miktarları az görmemek lazım. Çünkü 1950 senesinde memlekette istihsal edilen çimentonun yekûnu 385 bin ton civarında ve istihlak edilen miktar da 400 bin ton civarında idi. Binaenaleyh bir hafta zarfında 220 bin tonluk bir çimento istihsal artışı elde edilebilmesine mesut bir hadisedir denmesi yerinde olur. Bu iki yeni fabrikanın bitirilmekte olan 150 bin tonluk Eskişehir ve yine 150 bin tonluk Adana, 85 bin tonluk Çorum, gene 85 bin tonluk Afyon ve 85 bin tonluk Pınarhisar fabrikaları süratle takip edecektir. Bunlardan başka gene 1956 senesi içinde mecmuu olarak bu saydıklarımızla beraber 7 fabrika bitirilmiş olacaktır. Şu halde Nisandan baş-

71 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 143-Dosya No: 44-Sıra No: 16; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ekim 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 378-379; İşmen, a.g.m., s. 209; Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketinin kurulması ile ilgili Bayar'ın TBMM'nin 9. Dönem 4. Toplantı Yılının açılış konuşmasındaki sözleri için bk.: **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

72 Tataç, a.g.m., s. 379; **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

73 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Tataç, "Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 124, Yıl 11, Ekim 1953, s. 311; Danişmend, a.g.m., s. 52; İşmen, a.g.m., s. 208; Sey, **a.g.e.**, s. 68.

74 Bu konu ili ilgili ayrıca bk.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8.

Levent Şahverdi Arşivi

layarak 1956 senesinin mütebaki 9 ayı içinde çimentoda 910 bin tonluk yeni bir istihsal kabiliyeti elde edilmiş olacaktır ki gene 1950'nin 385 bin tonu ile mukayese edildikçe işin azameti ve milletin sevinmekte ne kadar haklı olduğu hususu açıkça meydana çıkar. Yalnız bu dokuz ay içerisinde elde edilecek yeni çimento istihsal kapasitemiz bize yılda 70 milyon liralık döviz tasarruf ettireceğini Türk milletine ve sizlere bildirmekle derin bir iftihar ve memnunluk duymaktayım[75]. Menderes, bu ifadeleriyle 14 Mayıs 1950 tarihinde partisinin iktidara gelmesi sonrasında temelini attığı çimento fabrikalarının işletmeye açılarak üretime katkı sağlayacak olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Devlet, yatırımlarına Ankara Çimento Fabrikasının genişletilmesi çalışmaları ile başlar. Çimento kireç ve imali için gerekli fabrika ve tesisleri kurmak, işletmek ve bu işlerle ilgili sair teşebbüslerde bulunmak amacıyla, merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre 9.000.000 Türk lirası sermaye ile 2.3.1953 Tarih ve 4/328 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Ankara Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur[76]. Türkiye Emlak Kredi Bankası, Sümerbank, Türkiye İş Bankası, Ankara Belediyesi ve Güven Sigorta Türk Anonim Şirketinin ortaklığıyla oluşturulan bu teşekkülün inşa ettireceği yeni çimento fabrikasının temeli 2 Kasım 1953 tarihinde atılmıştır. Mevcut 15.000 ton/ yıl olan eski fabrikanın yerine yaş usulle ve döner fırın sistemiyle çalışan modern yeni bir fabrikanın eklenmesiyle üretim kapasitesi 120.000 ton/yıl çıkarılmıştır. 85 ton/ yıl kapasiteli fabrikanın 1. ünitesi 5 Nisan 1956 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in katılımlarıyla deneme işletmesine açılmak üzere hizmete girmiştir[77]. Bu yeni fabrikaya ilavesi kararlaştırılan 35.000 ton/yıl kapasiteli diğer bir fırının inşaat ve montajı tamamlanarak ikinci ünite

75 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 268, Yıl Mart 1956, s. 80; Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın çimento üretim rakamları hakkında sözleri için bk.: **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 304; Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın Bütçe Müzakereleri Açış Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl 11, Şubat 1953, s. 45; Menderes'in TBMM'de yapılan bütçe görüşmeleri sırasında 18 Şubat 1953 tarihli çimento sanayinin gelişmesi hakkında sözleri için bk.: **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 439.

76 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 131-Dosya No: 17-Sıra No: 7.

77 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Tataç, Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 127, Yıl 12, Ocak 1954, s. 28; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 269, Yıl Nisan 1956, s. 4; **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, ss. 43, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 23; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 156; Trabzon'da çimento fabrikası kurulması yolunda yapılan çalışmalar hakkında bilgi için ayrıca bk.: Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1953, Sanayi Ekonomisi, **Türk Ekonomisi**, Sayı No: 122, Yıl 11, Ağustos 1953, s. 245.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak 3 Ocak 1957 tarihinde hizmete başlamıştır. Bu fırının devreye girmesiyle memleketin çimento istihsal kapasitesi 1.230.000 ton/yıla yükselmiştir[78].

ÇİSAN'ın ülkenin çeşitli yerlerinde yeni fabrikaların kurulması girişimlerini sürdürdüğü görülmektedir. İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi Genel Müdürlüğünde yaptığı bir basın toplantısında 22 Ocak 1954 tarihinde son ihaleleri yapılmış olan 20 çimento fabrikası hakkında şöyle demiştir: "… Gazeteci arkadaşlarıma ve onlar vasıtasıyla bütün memleketin İkinci Cihan Harbi'nden sonra yalnız Türkiye için değil, Avrupa için bile büyük bir sınai hareketi olarak telakki edilen 20 çimento fabrikasının dün akşam ihale edilmiş olduğunu bildirmekle bahtiyarım."[79]

"… Çimento fabrikaları yurdumuzda Adana, Afyon, Aydın, Bartın, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Kayseri, Trabzon, Trakya, Van, Konya Giresun, Gaziantep, Gemlik, Balıkesir ve İçel'de kurulacaktır. 20 Çimento fabrikasının inşasının 7'sini Fransız firması, 12'sini 4 Alman firması ve birini de bir İtalyan firması taahhüt etmiştir. Siparişi alan firmaların hepsi aynı zamanda kuracakları fabrikaya ortak olarak katılmakta ve işletme mesuliyetini üzerlerine almaktadırlar. Dış tediyelerin % 20'si fabrikalar kuruluncaya kadar ödenecek, geri kalan kısmı ise fabrikalar işletmeye başladıktan sonra 5 sene zarfında ve % 4 faizle tediye edilecektir. 20 fabrikanın kurulup işleyebilmesi için ortalama 200 milyon liralık bir envestismanın da bu suretle yapılması sağlanmış olacaktır. Böylece 1953 yılı sonu itibariyle 1 milyon 25 bin ton miktarında olan çimento istihsal kapasitemiz, bu fabrikaların iki sene içinde çalışmaya başlamasıyla 1 milyon 830 bin tonluk[80] bir artış kazanacaktır."[81]

---

78 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 278, Yıl Ocak 1957, s. 2; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 23.

79 **Ayın Tarihi**, Sayı No. 242, Yıl Ocak 1954, s. 26-27; Bu fabrikaların kapasitesi ve tesis bedelleri için bk.: Maliye Tetkik Kurulu, "1954 Mali Yılı Bütçe Lâyihasına Ait Gerekçe", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 40.

80 Çimento fabrikalarının 1953 yılından 1955 yılına kadar geçen iki yıllık sürede tamamının faaliyete geçirilememesi nedeniyle İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı tarafından üretim kapasitesinin 1 milyon 830 bine çıkarılacağı beklentisi gerçekleşememiş, üretim 1955 yılında 816.518 tonda kalmıştır.

81 **Arkitekt**, C 1953, S 1953-09-12 (263-264-265-266), s. 221; Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak 1954, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl 12, Mart 1954, s. 92-93; **DP**, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 37-38; İşmen, a.g.m., s. 209-210; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 242, Yıl Ocak 1954, s. 26-27; **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12; Köklü, a.g.m., s. 22; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 157; Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1955 yılı bütçe görüşmeleri esnasında çimento sanayiinde yaşanan gelişmeler hakkında TBMM'de sözleri için bk.: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10,

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Çimento Sanayii TAŞ'ın ardından çimento ve kireç imal etmek ve bu iş için gerekli fabrikaları kurmak amacıyla merkezi Çorum olmak üzere 90 yıl müddet ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 15.02.1954 tarih ve 4/2379 sayılı Bakanlar Kurulu Kararname'si ile *Çorum Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur[82]. Şirketin kurulması akabinde 22 Ağustos 1954'te Çorum Çimento Fabrikasının temeli atılır. Törene Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Çorum Milletvekilleri, Çimento Sanayi Genel Müdürü Orhan Kubat, Çorum Valisi, Çimento Sanayi İcra Meclisi Üyeleri, çeşitli devlet görevlileri, fabrikayı kuracak firma yetkilileri ve kalabalık bir vatandaş topluluğu katılmıştır.[83]

Maliye Bakanı Hasan Polatkan törende yaptığı konuşmada "1949-1950 döneminde 500 küsur bin ton olan çimento istihlakimiz 1953 yılında % 300 bir artışla 1,5 milyon tona[84] yükselmiştir. Eğer iç istihsali artırmak veya ithalatı istenildiği kadar fazlalaştırmak imkânı bulunabilseydi 1,5 milyon tonluk istihlak halen 2,5 milyon tona ulaşabilecekti"[85] demiştir.

Fabrikanın sermayesinden 1.629.250 lirası takriben 500 kadar Çorum eşrafı müteşebbislerinin katılımlarından oluşan Çorum Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketine aittir. Makineleri bir Fransız firmasına sipariş edilen bu fabrika, 12.500.000 liraya mal olacaktır. Üretim kapasitesi 85.000 ton/yıl Portland çimentosudur. Fabrika santralinde ve çimento imalinde kullanacağı yılda 50.000 ton linyit kömürünü Çorum'un Dodurga ocaklarından temine çalışacaktır[86].

24 Ekim 1957 tarihinde faaliyete geçen 85.000.000 ton/yıl kapasiteli Çorum Çimento Fabrikası'nın 1958 yılı üretim miktarı 56.334 ton iken 1959 yılının ilk 6 aylık döneminde 29.996 ton olmuştur. Fabrikanın iç ve dış tediye tutarı ise 36.016.474 Türk lirasıdır[87].

Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 208: "Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl 13, Mart 1955, s. 71.

82 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 120-Sıra No: 14.

83 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 19-20.

84 Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1953 yılının çimento tüketim miktarını 1,5 milyon ton olarak vermesi abartılı bir rakamdır. İstatistik verilerine göre 1953 yılında 531.065 tonu üretim ve 536.807 tonu da ithalat olmak üzere toplam çimento tüketim miktarı 1.067.872 tondur.

85 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 21.

86 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 20.

87 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, ss. 41, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

DP döneminde ardı ardına yeni çimento fabrikalarının kurulması öncesinde İstanbul Ticaret Odası ile Çimento Müstahsiller Heyeti 1952 Yılının Ağustos ayında Ekonomi Ticaret Bakanlığına müracaatla ithal edilen çimentolar için norm uygulamasının daha pratik ve ülke ithalatını koruyacak şekilde düzenlemesini istemiştir. Zira yürürlükte olan norm nizamnamesine göre ithal edilen çimentoların tahlili 28 gün gibi uzun bir sürede yapıldığı için bu zaman zarfında kötü vasıflı çimentoların ülkeye girmesi önlenememiş, ülke ekonomisi bundan zarar görmüştür[88].

DP döneminde çimento sanayinin gelişmesine katkıda bulunacak önemli birlikler de tesis edilmiştir. Türkiye'de üretilen veya yurtdışından ithal edilen çimentoların normlara uygunluğunu incelemek, çimento ve katkı maddelerinin normları üzerinde incelemeler yapmak ve gerekli önerilerde bulunmak, yurtiçi ve yurt dışında eğitim kurumları ve diğer bilimsel kuruluşlar ile ortak çalışmalar yapmak, yurt içinde ve ihraç edilen çimentoların Sanayi ve Ticaret Bakanlığı adına standartlara uygunluğunu denetlemek amacıyla ülke içerisinde her türlü çimento kuruluşlarının temsilcileri tarafından 1957 yılında Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği (TÇMB) kurulmuştur[89].

Bu arada devlet tarafından yeni çimento şirketlerinin faaliyete geçirilmesine devam edilmiştir. Çimento ve Kireç imali için gerekli tesisleri kurmak ve işletmek amacıyla merkezi Afyon olmak üzere 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk lirası sermaye ile 15.02.1954 tarih ve 4/2380 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Afyon Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur[90]. Şirketin tesisinden 7 ay sonra 16 Eylül 1954'te Afyon Çimento Fabrikasının temeli atılır. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes temel atma töreninde yaptığı konuşmada DP yönetiminin çimento fabrikalarına verdiği önemi şu sözlerle ifade etmiştir: "Benden evvel konuşan muhterem arkadaşımın dediği gibi, çimento fabrikaları bu memlekette bekası henüz geniş ölçüde yaşamakta olan bir devri kapatacak ve yeni bir devrin açılmasının en esaslı vasıtasını teşkil edecektir."[91] 85 bin ton/

88 "Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Çalışmaları", **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl 10, Ağustos 1952, s. 246.

89 Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 179.

90 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134- Dosya No: 120-Sıra No: 15.

91 **Akşam**, 17 Eylül 1954, Sayı No: 12914; Sey, **a.g.e.**, s. 69; Başbakan Adnan Menderes'in 1949-1955 yılları arasında çimento sanayi hakkında verdiği bilgiler için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 261, Yıl Ağustos 1955, s. 44; Celal Bayar'ın 1955 ve sonrasında faaliyete geçecek çimento fabrikaları hakkında TBMM'de 10. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında verdiği bilgiler için ayrıca bk.: **TBMM**, **Zabıt Ceridesi** Dönem: 10 Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01 11 1955, s. 13-14.

Levent Şahverdi Arşivi

yıl üretim kapasitesinde 11 Ekim 1957 tarihinde işletmeye açılan Afyon Çimento Fabrikasının 1957 yılı üretimi miktarı 10.809 ton iken 1958'de bu miktar 89.140 tona yükselmiş ve 1959'un 6 aylık döneminde 35.568 tonda kalmıştır. Ayrıca fabrikanın iç ve dış tediye tutarı 29.530.795 Türk Lirasıdır[92].

Türkiye'nin bazı bölgelerinde olduğu gibi Çukurova'da da çimento fabrikasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Çukurova'da çimento sanayi için bol miktarda kireç taşı bulunmasına rağmen 1954 yılına kadar burada çimento fabrikası kurulması için hiçbir girişimde bulunulmamış, bölgenin çimento ihtiyacı İstanbul ve Sivas'tan karşılanmıştır[93]. DP döneminde çimento ve kireç imal etmek ve bu iş için gerekli fabrika ve tesisleri kurmak amacıyla merkezi Adana olmak üzere 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 16 Ağustos 1954 tarih ve 4/3470 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Çukurova Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur[94].

Kuruluş çalışmaları Türkiye Emlak Bankası, Akbank ve Türkiye İş Bankası öncülüğünde 1953 yıllarına kadar dayanan Adana Çimento Fabrikasının inşası ise şirketinin kuruluşundan 6 ay sonra 3 Şubat 1955 tarihinde başlamıştır[95].

Fabrika 26 Mayıs 1957 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in katıldığı resmi bir törenle hizmete açılmış ve 1957 yılı Haziranı'ndan itibaren de ilk çimento üretimine başlamıştır[96]. 150.000 ton/yıl kapasiteli Adana Çimento Fabrikasının 1957 yılı üretim miktarı 63.001 ton iken, 1958 yılı 176.025 tona yükselmiş, 1959 yılının ilk 6 aylık döneminde 73.152 tonda kalmıştır. Fabrika projesinin iç ve dış tediye tutarı ise 30.562.828 Türk Lirasıdır[97].

---

92 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 18.

93 Beysan Keyder, " Çukurova'da Sanayi Hareketleri", **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl 12, Aralık 1954, s. 369.

94 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 71-Sıra No: 3.

95 Sey, **a.g.e.**, s. 220.

96 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 282, Yıl Mayıs 1957, s. 44; Menderes'in 1956 yılı bütçe görüşmeleri esnasında çimento üretiminin ithalatı azaltmasının önemiyle ilgili sözleri için bk.: **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 41. Birleşim, 22.02.1956, s. 456; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Mendes'in Meclis Konuşmaları**, **TBMM, 1950-1960**, Ankara 1991, s. 325.

97 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; 1956 yılında inşa edilecek ev apartman, fabrika ve otel gibi yapılarını çimento ihtiyacının tamamına yerli üretimden karşılamak için Nafia Vekâletince yeni bir kararname taslağı hazırlanmıştır. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 265, Yıl Aralık 1955, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu 3 Ağustos 1957 tarihinde Anadolu Ajansına verdiği bilgide "Memlekette mevcut ve yıllık kapasiteleri yekûnu 1.530.000 ton olan çimento fabrikalarının Temmuz 1957 ayındaki çimento istihsalleri 117 bin tona yükselmiştir. Bu miktar şimdiye kadarki aylık çimento istihsalinin en yüksek seviyesini teşkil etmektedir." sözleriyle açılan bu yeni fabrikalarla çimento üretiminin aylık bazla sağladığı katkıya değinir[98].

Çimento ve kireç imali, satışı ve bunlarla ilgili işlerle uğraşmak amacıyla 20 Kasım 1954 tarihinde 4/3960 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile yeni bir çimento teşekkülü olan *Trakya Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur. Şirketin kuruluşundan 9 ay sonra 14 Ağustos 1955'te de Pınarhisar Çimento Fabrikası adıyla tanınan tesislerin inşaatına başlanmıştır. Fabrikanın inşaat faaliyetleri üç yıldan fazla sürerek 27 Kasım 1958'de tamamlanmıştır[99]. Yaş sistemle çalışan ve üretim kapasitesi 85 bin ton/yıl olan bu fabrikanın 1958 yılı üretim miktarı 2.794 ton iken 1959 yılının ilk 6 aylık döneminde 25.533 tona ulaşmıştır. Fabrikanın iç ve dış tediye tutarı ise 36.943.740 Türk Lirasını bulmuştur[100].

DP Döneminde kurulan çimento şirketlerinden biri de *Elazığ Altınova Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi*dir. Bakanlar Kurulu'nun 25 Nisan 1954 tarih ve 4/2914 sayılı Kararnamesine binaen 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile tesis edilen bu şirketin kuruluşundan 16 ay sonra 26 Eylül 1955 tarihinde temeli atılan Elazığ Altınova Çimento Fabrikası 22 Şubat 1959'da işletmeye açılmıştır[101]. Yarı kuru sistemle üretim yapan 85.000 ton/yıl kapasiteli

98 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 285, Yıl Ağustos 1957, s. 3; Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu'nun 1958 yılında açılacak çimento fabrikaları ve bunların yıllık istihsal kapasiteleri hakkında verdiği bilgi için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 285, Yıl Ağustos 1957, s. 3.

99 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 12; Sey, **a.g.e.**, s. 246.

100 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; Maliye Bakanı Hasan Polatkan DP'nin 4.Büyük Kongresi'nin 15 Ekim günü yapılan toplantısında Genel İdare Sözcüsü olarak parti icraatları hakkında sunduğu raporda 1955, 1956,1957 yıllarında açılacak çimento fabrikaları hakkında bilgi vermiştir. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 263, Yıl Ekim 1955, s. 76.

101 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 135-Dosya No: 43-Sıra No: 7; Sey, **a.g.e.**, s. 235; İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu'nun Bütçe Encümeni Başkanlığı'nda çimento üretimi ve ithali konusunda ifadeleri için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 23; Ayrıca 1949-1957 yılları arasında çimento sanayinin gelişme seyri için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 154.

Levent Şahverdi Arşivi

bu fabrikanın 1959 yılının ilk altı aylık döneminin üretim miktarı 21.722 ton olduğu gibi iç ve dış tediye tutarı 26.082.077 Türk Lirasıdır[102].

Çimento ve kireç imaliyle uğraşmak ve fabrika kurmak amacıyla merkezi Balıkesir'de 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 6 Mayıs 1955 tarih ve 4/4999 sayılı Kararnamesi ile kurulan *Balıkesir Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi* DP Döneminin faaliyet gösteren önemli çimento teşekküllerinden biridir[103]. Şirketin kuruluşundan yaklaşık 18 ay sonra, 26 Ekim 1956 tarihinde temeli atılan Balıkesir Çimento Fabrikasının 6 Eylül 1958 tarihinde 85.000 ton/yıl kapasiteyle faaliyete geçtiği görülmektedir. Tek fırınla kuru sistem üretim yapan bu fabrikanın işletmeye açıldığı 1958 yılı üretim miktarı 20.030 ton iken 1959 yılının ilk altı aylık döneminde bu miktar 25.679 tona yükselmiştir. Fabrikanın iç ve dış tediye tutarı ise 26.921.913 Türk Lirasıdır[104]. Böylece ÇİSAN tarafından 1950'den 1958 yılı sonuna kadar çimento sanayiine yapılan yatırımların toplamı 315.000.000 lira iken 1959 yılı sonunda bu miktar 370.930.000 lirayı bulmuştur[105].

DP İktidarı Döneminde ülkenin çeşitli bölgelerinde ihtiyaç kapsamında yukarıda adı geçen çimento şirketleri ve fabrikaları dışında yeni çimento teşekküllerinin de oluşturulduğu bilinmektedir. ÇİSAN'ın denetimi altında temeli atılan bu çimento fabrikaları ancak DP'nin iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960'tan itibaren faaliyete geçmiştir.

Bu teşekküllerden ilki 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 5 Temmuz 1954 tarih ve 4/3289 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulan *Bartın Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi*dir[106]. 1955 yılında inşasına başlanan Bartın Çimento Fabrikasının çalışması için gerekli elektrik enerjisinin bir hava hattı ile Çatalağzı elektrik santralından alınması için lüzumlu malzeme aynı yıl Türk-

102 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6.

103 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 19.

104 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 18; Sey, **a.g.e.**, s. 246; Türkiye Çimento Sanayi Genel Müdürü Burhan Ulutan'ın 1957 yılının ilk dört ayının çimento üretimini 1956 yılının ilk dört ayı ile mukayesesi hakkında Anadolu Ajansına verdiği bilgiler için bk.: Ayın Tarihi, Sayı No: 282, Yıl Mayıs 1957, s. 9.

105 TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 18; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 23.

106 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 136-Dosya No: 62-Sıra No: 2.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyan Teknik İşbirliği Antlaşması ile ülkeye ayrılan 25.000.000 dolarlık krediden istifade ile İtalyan firmasına sipariş edilmiştir[107]. 1962 yılında tamamlanarak işletmeye açılan 150.000 ton/yıl kapasiteli fabrikanın bu dönemde iç ve dış tediye tutarı toplam 47.650.344 Türk Lirasını bulmuştur[108].

5.000.000 lira sermaye ile 20 Kasım 1954 tarih ve 4/3962 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulan *Söke Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi* ve aynı sermaye ile 4 Mayıs 1955 tarih ve 4/4996 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulan *Gaziantep Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi* fabrika inşa etmek için harekete geçmiş iki önemli çimento şirketidir. Söke ve Gaziantep çimento fabrikalarının temeli 1957 yılında atılmışsa da Gaziantep Çimento Fabrikası 1961, Söke Çimento Fabrikası 1962 yılında faaliyete geçmiştir. 85.000 ton/yıl imalat kapasitesine sahip her iki fabrikanın üretim tipi yaş sistem olup iç ve dış tediye tutarı Söke'nin 37.765.224 Gaziantep'in ise 35.949.114 Türk Lirasıdır[109]. Söke Çimento Fabrikasının işletilmesi için gerekli elektrik enerjisinin elde edilmesi Aydın'dan Söke'ye kadar uzatılacak bir hava hattıyla planlanmıştır. Bu enerjinin temini için lüzumlu malzemenin siparişi 1955 yılı içerisinde Bartın Çimento Fabrikasında olduğu gibi Türk-İtalyan Teknik İşbirliği Antlaşması'nca Türkiye'ye verilen 25.000.000 dolarlık krediden istifade ile İtalyan firmalarına sipariş edilmiştir. Ayrıca Gaziantep Çimento Fabrikasının elektrik santralı Avusturya'ya sipariş edilmiştir[110].

16 Kasım 1954 tarih ve 4/3935 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile çimento imali, satışı acentelikler oluşturulması işleriyle uğraşmak ve bunun için gerekli çimento fabrikasını tesis etmek maksadıyla Konya'da 6.200.000 Türk Lirası sermaye ile *Konya Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur[111].

---

107 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

108 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186; Bartın Çimento Fabrikasının kurulması aşamasında yapılan çalışmalar için bk.: Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 122, Yıl 11, Ağustos 1953, s. 246.

109 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 14; **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 16; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186.

110 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

111 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 94-Sıra No: 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu şirketin yönetimine mensup bir heyet 150 bin ton/yıl kapasiteyle kurulacak Konya Çimento Fabrikasının inşasını Almanya'nın Kolonya şehrinde Türkiye'nin Bonn Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü ve Konya'dan gelen ticaret müşavirlerinin huzurunda Krupp Fabrikası yetkilileriyle yaptıkları bir anlaşma ile adı geçen firmaya vermiştir[112]. Tek fırınla kuru sistem üretim yapacak fabrikanın 1957 yılında temeli atılmış ve 1963 yılında ise faaliyete geçmiştir[113].

DP yönetimi zamanında inşasına başlanıp tamamlanamayan çimento fabrikalarından biri de Niğde Çimento Fabrikasıdır. Niğde ve çevre illerinin kalkınması ve imarını gerçekleştirmek maksadıyla 18 Mayıs 1955 tarihinde 5.000.000. Türk Lirası sermaye ile kurulan *Niğde Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi*nin teşebbüsüyle aynı yıl içerisinde temeli atılan Niğde Çimento Fabrikası 1964 yılında işletmeye açılmıştır. İki fırınından biri yaş diğeri kuru sistemle üretim yapan 85.000 ton/yıl kapasiteye sahip fabrikanın iç ve dış tediye tutarı 32.880.285 Türk Lirasıdır[114].

DP iktidarı zamanında devlet desteğiyle kurulan fabrikaların yanı sıra önceden kurulmuş fabrikaların genişletilmesi çalışmalarına da hız verildi. Bunlardan biri olan Sivas Çimento Fabrikasına ilave edilen, yılda 100 bin ton üretim kapasiteli yeni bir ünitenin 1952 yılında faaliyete geçmesiyle üretim hacmi 200.000 tona yükselmiştir[115]. Böylece devlet sektörüne ait çimento fabrikalarına ait üretim miktarı 1960 yılında 1.071.935 tona ulaşmıştır[116].

DP Döneminde devlet desteğiyle kurulan çimento fabrikalarının yanı sıra özel sermaye ile kurulan çimento fabrikaları da vardır. Bunlardan ilki İzmir Çimento Fabrikasıdır. 50 yıl süre ve 1.500.000 Türk Lirası sermaye ile 28 Haziran 1950 tarih ve 3/11452 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile İzmir Çimento Fabrikası Türk Anonim Şirketi tesis edilmiştir[117]. Sermayesini 5 Mayıs 1952 ta-

112 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 254, Yıl Ocak 1955, s. 38-39.

113 Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186; Sey, **a.g.e.**, s. 240.

114 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186; Sey, **a.g.e.**, s. 244; Niğde Çimento Fabrikasının çalışması için gerekli elektrik enerjisinin temininin Etibank tarafından Kayseri Avanos üzerinden Niğde'ye bağlanacak bir hava hattı tertibatıyla gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

115 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

116 **DİE**, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

117 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 123-Dosya No: 53-Sıra No: 11.

Levent Şahverdi Arşivi

rih ve 3/14951 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle 1.900.000 lira artıran şirket aynı yıl içinde İzmir Çimento Fabrikasının temelini atmıştır[118]. Türkiye'de özel sanayii takviye etmek ve gereken krediyi sağlamak amacıyla kurulan Sanayi ve Kredi Bankasına Marshall fonundan aktarılan 54 milyon 500 bin liranın 13 milyon 447 bin lirası çimento sanayine kredi temin etmesi için tahsis edilmiştir[119]. Fabrika, Marshall Yardımı'ndan aldığı bu payla da 1953 yılının Eylül ayında iki fırınla kuru sistem üretim yapan 150.000 ton/yıl kapasiteli bir işletme olarak hizmete açılmıştır[120]. 200 işçiyle günde 450 ton çimento üretebilecek olan bu fabrikanın literatürde Pınarbaşı kireçtaşı olarak bilinen hammaddesi hemen yerleşkesi yakınında bulunan Işıklar'dan (şimdiki adı Işıkkent) temin edilmesi planlanmıştır[121]. İzmir Çimento Fabrikasının faaliyete geçmesiyle 1950'yılından 1953 yılına kadar ülkenin toplam üretim hacmi 1.025.000 tona yükselmiştir[122].

DP iktidarı döneminde özel teşebbüs tarafından tesis edilen çimento fabrikalarından biri de Eskişehir Çimento Fabrikasıdır. İlkönce 50 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 15 Ağustos 1953 tarih ve 4/1381 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Eskişehir Çimento Fabrikası Türk Anonim Şirketi* teşekkül etmiştir[123]. Sonra 15 Eylül 1954 tarihinde inşa çalışmalarına başlanan fabrika 4 Nisan 1957'de Başbakan Adnan Menderes tarafından törenle hizmete açılmıştır. Törene Menderes'in yanı sıra bakanlar, milletvekilleri sivil ve askeri

---

118 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 129-Dosya No: 37-Sıra No: 2.

119 Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1952, Maliye Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 107, Yıl 10, Mayıs 1952, s. 151; Çimento sanayi ve diğer sanayi dalları için Marshall Yardımı fonundan ayrılan ödenek miktarları için bk.: Ekrem Z. Apaydın, "Yabancı Sermaye Temini İmkânları", **Türk Ekonomisi**, S 108, Yıl 10, Haziran 1952, s. 178.

120 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 23; Tataç, **Olaylara Bakış**, Ekim 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 101, Yıl 9, Kasım 1951, s. 348; Tataç, "Olaylara Bakış, Kasım 1951, Sanayi Ekonomisi" **Türk Ekonomisi**, S 102, Yıl 9, Aralık 1951, s. 380; "Odalar ve Borsalar Birliği Faaliyeti", **Türk Ekonomisi**, S 106. Yıl 10, Nisan 1952, s. 118; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 156; Sey, **a.g.e.**, s. 231; Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1952, Maliye Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 107, Yıl 10, Mayıs 1952, s. 151.

121 Tataç, "Olaylara Bakış, Şubat 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 117, Yıl 11, Mart 1953, s. 91-92.

122 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 237, Ağustos 1953, s. 24; 1950; **TBMM**, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12; 1950'den 1954'e kadar Türkiye'de çimento tüketim miktarları hakkında Bayar'ın TBMM, 10. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında verdiği rakamlar için bk.: **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 13.

123 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 133-Dosya No: 69-Sıra No: 20.

Levent Şahverdi Arşivi

devlet adamlarıyla kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır. Eskişehir Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi Başkanı Mesut Zeytinoğlu fabrikanın açılışından önce bir konuşma yapmıştır. Zeytinoğlu, konuşmasının başında özel sektörün iştirakiyle 5 milyon lira sermaye ile kurulan şirketin sonradan sermaye artırımlarına giderek sermayesini 8.000.000 liraya çıkardığını ifade etmiştir[124]. Konuşmasına devamla 1954 yılında Alman Mig Firmasına 2.218.818 dolara sipariş edilen Eskişehir Çimento Fabrikasının binalarının da 6.000.000 liraya mal olduğunu, günlük 450-500 ton ve yıllık 150.000.000 ton üretim yapacak bu fabrikanın yaklaşık 800.000 dolar harcanmasıyla üretim kapasitesinin 1000 tona ulaştırılabileceğini söylemiştir. Zeytinoğlu, ayrıca özel teşebbüsün inşa ettiği bu eserin meydana gelmesinde hükümetin gösterdiği ilgi ve yardıma da teşekkür ederek sözlerini tamamlamıştır[125].

Bu arada 1957 yılında 7.500 ton/yıl kapasiteyle işletmeye açılan Tarsus Beyaz Çimento Fabrikası da özel sermaye tarafından faaliyete geçirilen diğer çimento fabrikalarından biri olarak bilinmektedir[126].

DP Döneminde özel sermaye tarafından önceden kurulan fabrikaların genişletilme çalışmaları da hız kazanmıştır. 40 bin tonluk eski Darıca Fabrikasının yerine genişletilerek inşa edilen her biri 100 bin ton/yıl üretim kapasiteli toplam 300 bin tonluk 3 üniteli yeni Darıca Fabrikasının üniteleri 1954-1956 yıllarında işletmeye açılmıştır. Zeytinburnu Çimento Fabrikasına ilave edilen yıllık 100 bin ton üretim kapasiteli yeni bir ünitenin 1954 yılında faaliyete geçmesiyle fabrikanın üretim hacmi 220 bin ton/yıla çıkmıştır. Kartal Çimento Fabrikasına ilave edilen yıllık 120 bin ton üretim kapasiteli yeni bir ünitenin yine 1954 yılında faaliyete geçmesiyle fabrikanın üretim hacmi 240 bin ton/yıla çıkmıştır[127].

---

124 Şirketin 1.000.000 liralık bir sermaye artırıma gittiğini Bakanlar Kurulu'nun 7 Mayıs 1956 Tarih ve 4/7256 sayılı Kararından anlıyoruz. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 143-Dosya No: 41-Sıra No: 9; Şirket sonradan 31 Aralık 1956 Tarih ve 4/8521 Sayılı Kararla 2.000.000 liralık bir sermaye artırımına daha gitmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 145-Dosya No: 104-Sıra No: 9.

125 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 281, Yıl Nisan 1957, s. 5; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 23.

126 TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 23; TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 18.

127 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3; Çimento fabrikaların genişletilme çalışmaları sonunda ülkede artan çimento üretim miktarı hakkında Celal Bayar'ın TBMM 10. Dönem 3. Toplantı Yılının açılış konuşmasında verdiği bilgiler için bk.: **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece yapılan yeni çimento fabrikalarının faaliyete geçmesi ve mevcutların da genişletilme çalışmalarının tamamlanmasıyla 1960 yılında özel sektörün toplam üretim hacmi 965.859'tona yükselmiştir[128]. Üretim hacminin gittikçe artması üzerine 1950 yılında ülkede nüfus başına düşün çimento tüketim miktarı 19 kg iken 1959 yılında bu rakam 61 kg'a yükselmiştir[129].

Türkiye'de çimento fabrikalarının sayısının DP iktidarı döneminde 14'e çıkması ve bunların 1960 yılı üretimini 2.037.794 tona yükseltmesinin sosyal ve ekonomik hayata önemli etkileri olmuştur. Çimento fabrikalarının sayılarının artmasıyla birlikte üretimin de seri bir biçimde artması çimento satış fiyatlarını makul düzeye indirdiğinden çimentoya olan talep yükselmiş insanlar daha sağlam konforlu ve güvenli evlerde yaşamaya başlamışlardır. Çok alan kaplayan dağınık, dayanıksız ve en küçük deprem ve bilhassa yangınlara karşı güvenli olmayan ahşap tek katlı meskenlerin yerine apartmanlar yaptırılarak hem tarıma uygun verimli arazilerin mesken inşa çalışmalarıyla işgal edilmesi önlenmiş hem de insanlar daha rahat ve sağlam betonarme evlerde oturmaya başlamışlardır. Ayrıca çimentonun kullanılmasıyla meskenlerin dışında betonarmeden yapılan iş yerleri, fabrikalar, köprüler sayesinde deprem, yangın ve çeşitli doğal afetlere karşı daha dayanıklı ve güvenli yapılar meydana getirilmiştir. DP döneminde çimento ve beton ayrıca asfalt maddesi kadar olmasa da karayolu yapım çalışmalarında da kullanılması sayesinde ülkede kamyon, otobüs gibi karayolu araçlarının çoğalması ile demiryolu taşımacılığında rahatlama meydana gelmiştir[130].

Türkiye'de çimento fabrikalarının sayıları ile üretimlerinin artması eğitim, sağlık, ulaştırma, haberleşme, bayındırlık, adalet, tarım, sanayi, enerji ve maden sektörleri başta olmak üzere hemen her sektöre katkı sağlamıştır. Eğitimde; her yaş düzeyine uygun okullar, idare binalarında, sağlıkta; hastaneler, dispanserler, sağlık ocakları ve idare binalarında, enerjide; barajlar ve elektrik santrallerinde, sanayide; her türlü fabrika binalarında, madenlerde; maden ocaklarında, tarımda; buğday siloları ve ambarlarda, haberleşmede; PTT binaları ve haberleşme santrallerinde, ulaştırmada; karayolları, demiryolları havayolları ve denizyollarında çimento ve beton kullanılarak bu sektörlerin gelişmesi sağlanmıştır.

---

128 **DİE**, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

129 **TBMM, Zabıt Ceridesi,** Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.11. 1960,s. 27-28.

130 Demiryolları taşımacılığında kullanılan trenlerle karayolu taşımacılığında kullanılan kamyonların taşıma maliyeti konusunda mukayesesi için bk.: Ercümend Ekrem Talu, "Tren Kamyon Rekabeti", **Son Posta**, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO 1'de 1913-1960 yılları arasında Türkiye'de çimento üretimi, ithalatı ve bunların toplamlarıyla ihracat miktarları ton olarak gösterilmiştir.

TABLO 1: Türkiye Çimento Üretimi, İthalatı ve Bunların Toplamlarıyla İhracat Durumu (Ton), (1913-1960)

Yıl	Üretim	İthalat	Toplam	İhracat
1913	32.300	-	-	-
1914	37.000	-	-	-
1915	12.000	-	-	-
1916	34.000	-	-	-
1917	32.000	-	-	-
1918	34.500	-	-	-
1919	34.500	-	-	-
1920	26.000	-	-	-
1921	22.000	-	-	-
1922	18.000	-	-	-
1923	12.500	-	-	-
1924	24.500	7.600	32.100	-
1925	29.800	29.800	59.600	-
1926	40.000	55.400	95.400	-
1927	41.400	56.200	97.600	-
1928	54.000	52.600	106.600	-
1929	71.000	72.800	143.800	-
1930	104.000	60.100	164.100	-
1931	192.000	30.800	122.800	-
1932	132.000	2.300	134.300	-
1933	143.000	1.600	144.600	-
1934	180.000	800	180.800	-
1935	193.000	1000	194.000	-
1936	193.000	5.700	198.700	-
1937	229.000	52.200	281.200	-
1938	282.000	44.200	326.200	-
1939	294.000	89.000	383.000	-
1940	268.800	8.292	277.092	-
1941	277.200	36	277.236	-
1942	278.000	-	278.000	-

Levent Şahverdi Arşivi

1943	268.939	4.320	273.259	-
1944	286.500	6.500	293.000	-
1945	288.455	2.308	290.763	-
1946	324.704	250	324.954	-
1947	344.522	2.676	347.198	-
1948	336.083	84.500	420.583	-
1949	374.002	26.257	400.259	-
1950	395.638	134.914	530.552	-
1951	396.418	243.267	639.685	-
1952	459.063	389.462	848.525	-
1953	531.065	536.807	1.067.872	-
1954	703.290	628.687	1.331.977	-
1955	816.518	810.588	1.627.106	-
1956	974.864	393.204	1.368.068	-
1957	1.261.187	299.246	1.560.433	-
1958	1.516.513	19.831	1.536.344	-
1959	1.724.147	2.000	1.726.147	20.000
1960	2.037.794	4.000	2.041.794	69.000

Kaynak: **DİE**, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 295; **DİE**, İstatistik Yıllığı 1960-1962, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 282; **DİE**, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No; 490, Ankara 1963, s. 412; **DİE**, Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965, Ankara 1965, s. 458; **DİE**, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 190; **DİE**, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 307; **TÜİK**, İstatistik Göstergeler 1923-2006, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 318; **TBMM**, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası…, s. 24; **DPT**, Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 66: Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi",…, s. 487; Köklü, a.g.m., s. 25; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 250-251.

Tablo 1'de 1913'den 1960 yılına kadar Türkiye'de çimento fabrikalarının ürettiği çimento miktarı, ithalatı ve bunların toplamlarıyla ihracat miktarları gösterilmektedir. 1913 yılında özel sermayenin katkılarıyla 32.300 ton olarak üretilen çimento miktarı çimento sanayiinde altın yıllarının başlangıcı olarak bilinen 1950 yılında 395.638' e çıkmıştır. 37 yıllık bu dönemde toplam üretim artış miktarı 11,24 kat olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde ise çeşitli devlet fabrikalarının da üretime iştirakiyle üretim miktarı 2.037.794'tona yükselmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

1950'den 1960'a 10 yıllık bu sürede artış oranı ise % 415'dir. Üretimin ihtiyacı karşılayamadığı 1924 yılında 7.600 tonla başlayan çimento ithalat miktarı 1955 yılında yatırımların artması ve çimentoya olan talebin rağbet bulmasıyla 810.588 tona ulaşarak en yüksek noktayı yakalamıştır. Bu süre zarfında ithalat artış miktarı 106 kat olmuştur. Ancak 1959 yılına gelindiğinde DP zamanında temeli atılmış çimento fabrikalarından 10'unun tamamen faaliyete geçmiş olması nedeniyle Cumhuriyet tarihinde ilk defa dış ülkelere tonu 100 liradan 20.000 ton çimento ihraç edilmiştir[131]. Bu ihraç miktarı 1960 yılında 69.000 tona yükselerek çimento ihracatında tarihi rekora ulaşılmıştır. Böylece Türkiye çimentoya olan dış bağımlılığını ortadan kaldırarak kendi kendine yeter bir ülke konumuna yükselmeyi başarmıştır.

131 **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 49. Birleşim 27.11.1960, s. 915; Celal Bayar'ın TBMM'nin 11. Dönem 3. Toplantı yılının açılış konuşmasında 1959 yılı çimento ihraç rakamları hakkında verdiği bilgiler için bk.: **TBMM**, **Zabıt Ceridesi**, Dönem : 11, Toplantı: 3, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Bu çalışmada ilk çimento fabrikasının kurulduğu 1910 yılından 1960 yılına kadar Türkiye'de özel sermaye ve devlet desteğiyle oluşturulan çimento fabrikalarının üretim faaliyetleriyle ekonomiye sağladığı katkılar ele alınmıştır.

1910 yılında Gebze kazasının Darıca Taşliman mevkiinde Arslan Osmanlı Anonim Şirketi tarafından yıllık 20 bin ton kapasiteli ilk çimento fabrikasının kurulması akabinde 1911 yılı Ekim ayının ortalarında aynı kazanın Eskihisar mevkiinde aynı kapasitede ikinci bir fabrikanın tesisi çimento sanayinin temellerinin atılmasında önemli bir merhaleyi teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik durgunluk geçiren bu fabrikalar 9 Ekim 1920 tarihinde güçlerini birleştirerek Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi adıyla ortak yeni bir teşekkül oluşturmuştur. Bu teşekkül mütareke yıllarının bütün zorluklarına rağmen direnerek ayakta kalabilmeyi başarmış, 1918-1922 yıları arasında imal ettiği toplam 135.000 ton çimento ile halkın ihtiyacını temin etmeye çalışmıştır.

1923-1929 döneminde savaştan çıkmış yeni bir devletin imar yılları olduğu için mevcut çimento fabrikaları ihtiyacı gidememiş yeni fabrikaların kurulması zarureti hâsıl olmuştur. Bu şartlar altında İstanbul'da Bakırköy, Kartal, Zeytinburnu ve Ankara'da merkez olmak üzere dört yeni çimento fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikaların devreye girmesiyle ülkede üretilen çimento üretim miktarı 300.000 ton/yıl kapasitenin üzerine çıkmıştır.

Bu yeni fabrikaların kurulması ve üretimlerini artırmaları ile Türkiye 1924-1929 yılları arasındaki dört yıllık bir sürede çimento üretiminde % 190 oranında bir artış kaydederek dış ülkelerden her yıl aldığı ithal çimento miktarını azaltmıştır. Çimento ithalatının azaltılmasının ülkeye ekonomik bakımdan iki önemli yararı olmuştur. Birincisi çimentoda dış ülkelere olan bağımlılığın azaltılmasının yanı sıra çimento ihracatında önde yer alan ülkelerin 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı yıllarının oluşturduğu piyasa koşullarında Türkiye gibi tüketici ülkelere uyguladıkları baskıcı fiyat politikaları düşük seviyeye indirilmiştir. İkincisi ise ithalatla yurt dışına gidecek dövizin önüne geçilerek dış ticaret dengesinin bozulması anlamına gelen cari açığın büyümesi önlenmiştir.

Çimento sanayiinde yılda 300 bin tonluk üretim hacminin elde edilmesinin ekonomiye temin ettiği başka katkılarda olmuştur. Üretilen bu çimento miktarı Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP iktidarı tarafından bilhassa demiryolları yapı-

Levent Şahverdi Arşivi

mında kullanılarak bu sektörün geliştirilmesinde yararlandığını, 1923 yılından 1935 yılına kadar 12 yıllık bir dönemde demiryolları uzunluğunda % 77 oranında bir artışın sağlanmasından anlaşılmaktadır. Bu artışla Devlet Demiryolları Teşkilatı, Anadolu'nun birçok yöresini yeni hatlarıyla birbirine bağlayarak her türlü taşımacılığıyla yöre halkını bir araya getirdiği gibi ülkenin siyasi birliği ve savunmasını temin etmede de gerekeni yapmıştır. Çimento sanayiinde elde edilen bu üretim artışı çimentoların Millî Mücadele Döneminde yıkıma uğramış Anadolu şehirlerinin bayındır hale getirilmesinde yararlanılması yanı sıra başkent Ankara gibi İstanbul'dan uzak Cumhuriyet şehirlerinin imarında ve kalkınmasında da kullanılarak bunları mamur hale getirmiştir.

Ancak II. Dünya Savaşı koşullarının ortaya koyduğu hammadde ve yedek parça yetersizliği fabrikaların rasyonel çalışmasını engellediğinden üretimler zaman zaman sekteye uğramış ve çimento buhranı baş göstermiştir. Savaşın sona ermesiyle beraber hammadde ve yedek parça sıkıntısının giderilmesi, çimento tahditlerine (sınırlama) son verilip satışların serbest bırakılması üretimi tekrar canlandırmaya yetmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarının sona ermesiyle canlanan çimento sanayii kentlerde görülen yapılaşma olgusunun da devreye girmesiyle yıllık üretim kapasitelerini daha da artırarak 350 bin tonun üzerine çıkarmayı başarmıştır. Bu üretim artışıyla çimento fabrikaları halkın iş istihdamında vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Sadece Sivas Çimento Fabrikasının hizmete girmesiyle 700 çalışanını istihdam etmesi göz önüne alınırsa bütün çimento fabrikalarının işsizliği önlemede ne derece önemli bir faktör olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Çimento fabrikalarının binlerce aileye iş imkânı sağlamasının yanı sıra ülkenin doğal kaynaklarının verimli bir biçimde değerlendirmesinde de etkisi büyük olmuştur. Doğal kalker taşları ve kil karışımının yüksek sıcaklıkta ısıtıldıktan sonra öğütülmesiyle oluşan çimentonun fabrikalarda, ülke hammaddelerinin kullanılarak üretilmesi ekonomiye büyük ölçüde katkı temin etmiştir. Türkiye'de çimento üretiminde kullanılan bu zengin hammadde kaynaklarının ülke fabrikalarında işlenmeyip de dış ülkelere ihracı yapılsaydı, devlet maddi bakımdan büyük kayıplar yaşardı. Çimento fabrikalarının bu hammaddeleri işlemesi ekonomiyi her bakımdan verimli bir konuma yükseltmiştir

1946 yılında kurulan DP'nin liberal ekonomi anlayışını benimseyerek 1950 Mayısında iktidara gelmesi ülkede yeni bir değişim ve dönüşümün yolunu açmıştır. Bu sürecin en önemli kazanımlarından birisini şüphesiz çimento sanayi alanında yapılan yatırımlar almıştır. Ülkede başlayan bayındırlık hareketlerinin

Levent Şahverdi Arşivi

tetiklediği bu yatırımlara 14 Ekim 1953 tarihinde Türkiye Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketinin (ÇİSAN) kurulması önemli bir kilometre taşı olmuştur.

DP döneminde ÇİSAN'ın kurulması sayesinde devlete ait birçok çimento fabrikasının temeli atılarak bir kısmı iktidarı döneminde bir kısmı ise iktidarı sonrasında tamamlanabilmiştir. DP iktidarı döneminde temeli atılarak işletmeye açılmış kamu çimento fabrikalarının sayısı yedi adettir. Bu fabrikalar 120 bin ton/yıl kapasiteli Ankara, 150 bin ton/yıl kapasiteli Adana Çimento Fabrikası ile 85 bin ton/yıl kapasiteli Çorum, Afyon, Pınarhisar, Elazığ ve Balıkesir çimento fabrikalarıdır. İnşasına başlanmasına rağmen iktidarı dönemi sonrası 1961-1964 yılları arasında tamamlanabilen beş çimento fabrikası ise 150 bin ton/yıl kapasiteli Bartın ve Konya çimento fabrikaları ile 85 bin ton/yıl kapasiteli Söke, Gaziantep ve Niğde çimento fabrikalarıdır.

Bu dönemde özel sermaye tarafından kurularak işletmeye açılan çimento fabrikaları da vardır. Bu fabrikalar 150 bin ton/yıl kapasiteli İzmir ve Eskişehir çimento fabrikalarıyla 7.500 ton/yıl kapasiteli Tarsus Beyaz Çimento Fabrikasıdır. Böylece DP döneminde temeli atılan toplam 15 fabrikadan yedisi devlete, üçü de özel teşebbüse ait olarak faaliyete geçmiş, beş çimento fabrikası da iktidarından sonraki yıllarda hizmete girmiştir.

DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında Türkiye'de 396.000 ton olan toplam çimento üretim miktarı DP iktidarının sona erdiği 1960 yılında ülke tarihinde görülmemiş bir gelişme ile 2 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Dahası ilk çimento fabrikasının kuruluşundan 49 ve 50 yıl sonra 1959'da 20.000 ve 1960'da da 69.000 ton çimento ihraç edilerek ülkede çimento sanayinde ihracatlı yıllar başlamıştır.

Türkiye'de çimento fabrikalarının sayısının önceki dönemlerde yapılan dört fabrikanın da ilave edilmesiyle DP iktidarı döneminde 14'e yükselmesi ve bunların 1960 yılı üretimini 2 milyon tonun üzerine çıkarması sosyal ve ekonomik hayata önemli kazanımlar sağlamıştır. Çimento fabrikalarının sayılarının artmasına paralel olarak, üretimin de artması çimento satış fiyatlarını makul düzeye indirdiğinden çimentoya olan talep yükselmiş, insanlar daha sağlam konforlu ve güvenli evlerde yaşamaya başlamışlardır. Çok yer kaplayan dağınık, dayanıksız ve en küçük deprem ve bilhassa yangınlara karşı güvenli olmayan ahşap tek katlı meskenlerin yerine apartmanlarda oturarak hem tarıma uygun verimli arazilerin bina yapımı çalışmalarıyla israf edilmesi önlenmiş hem de insanlar daha rahat ve sağlam konutlarda oturmaya başlamışlardır. Ayrıca çimentonun

Levent Şahverdi Arşivi

kullanılmasıyla betonarmeden yapılan iş yerleri, fabrikalar, köprüler sayesinde deprem, yangın ve çeşitli doğal afetlere karşı daha dayanıklı ve güvenli yapılar meydana getirilmiştir. DP döneminde çimento ve beton ayrıca asfalt maddesi kadar olmasa da karayolu yapım çalışmalarında da kullanılması sayesinde ülkede ilk defa kamyon, otobüs gibi karayolu araçlarının devreye girmesiyle demiryollarına göre daha ucuz ve hızlı bir şekilde insanların ülke içerisinde seyahat etmeleri gerçekleşmiştir.

Son tahlilde: Türkiye'de çimento fabrikalarının sayıları ve üretimlerinin artması hemen her sektörün gelişmesine katkı sağlamıştır. Eğitimde; her yaş düzeyine uygun okullarda, sağlıkta; hastaneler, dispanserler, sağlık ocaklarında, enerjide; barajlar ve elektrik santrallerinde, sanayide; her türlü fabrika binalarında, madenlerde; maden ocaklarında, tarımda; sulama kanalları, buğday siloları ve ambarlarda, haberleşmede; PTT binaları ile haberleşme santrallerinde, turizmde oteller ve tatil köylerinde; ulaştırmada; karayolları, demiryolları havayolları ve denizyollarında çimento ve beton kullanılarak bu sektörlerin gelişmesine önemli ölçüde faydası olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I.ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 102-Dosya No: 56-Sıra No: 4.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 105-Dosya No: 39-Sıra No: 16.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 109-Dosya No: 62-Sıra No: 19.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 123-Dosya No: 53-Sıra No: 11.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 129-Dosya No: 37-Sıra No: 2.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 131-Dosya No: 17-Sıra No: 7.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 133-Dosya No: 69-Sıra No: 20.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133-Dosya No: 79-Sıra No: 4.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 120-Sıra No: 14.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134- Dosya No: 120-Sıra No: 15.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 135-Dosya No: 43-Sıra No: 7.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 136-Dosya No: 62-Sıra No: 2.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 71-Sıra No: 3.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 94-Sıra No: 7.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 12.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 14.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 16.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 19.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 143-Dosya No: 41-Sıra No: 9.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 143-Dosya No: 44-Sıra No: 16.

_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 145-Dosya No: 104-Sıra No: 9.

Levent Şahverdi Arşivi

II. RESMİ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 20.05.1933, s. 347.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 21, 18.01.1940, s. 167-175.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 4, C 29, 28. Birleşim, 27.01.1939, s. 216.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: 1, C 4, 1. Birleşim, 01.11.1931, s. 3.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: F, C 1, 2. Birleşim, 07.03.1935, s. 27.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 6, 1. Birleşim, 01.11.1939, s. 5.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14. 08 1946, s. 31.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 15, 16. Birleşim, 24. 01. 1949, s. 169.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 304.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 439.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 208.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10 Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01 11 1955, s. 13-14.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 41. Birleşim, 22.02.1956, s. 456.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 9.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 9.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.11.1960, s. 27-28.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 49. Birleşim 27.11.1960, s. 915.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem:11, Toplantı: 2, ss. 41, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 18.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11,Toplantı: 3, ss. 43, TBMM Matbaası, Ankara 1960. s. 23-24.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940.

_____, Sayı No: 2411, 27 Mayıs 1933.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayınları

DİE, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

_____, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 295.

_____, İstatistik Yıllığı 1960-1962, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 282.

_____, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

_____, Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965, Ankara 1965, s. 458.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 190.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 307.

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 318.

Levent Şahverdi Arşivi

D. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Ayın Tarihi, Sayı No: 219, Yıl Şubat 1952, s. 169.

_____, Sayı No: 230, Yıl Ocak 1953, s. 8

_____, Sayı No: 237, Yıl Ağustos 1953, s. 24.

_____, Sayı No. 242, Yıl Ocak 1954, s. 26-27.

_____, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 19-21.

_____, Sayı No: 254, Yıl Ocak 1955, s. 38-39.

_____, Sayı No: 261, Yıl Ağustos 1955, s. 44.

_____, Sayı No: 263, Yıl Ekim 1955, s. 76.

_____, Sayı No: 265, Yıl Aralık 1955, s. 3.

_____, Sayı No: 268, Yıl Mart 1956, s. 80.

_____, Sayı No: 278, Yıl Ocak 1957, s. 2.

_____, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 23.

_____, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 154.

_____, Sayı No: 281, Yıl Nisan 1957, s. 5.

_____, Sayı No: 282, Yıl Mayıs 1957, s. 9.

_____, Sayı No: 285, Yıl Ağustos 1957, s. 3.

III. KİTAPLAR

AFETİNAN, Ayşe İzmir, **İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1989.

AKTAN, Reşat, **Türkiye İktisadı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.

ARALOV, Semen, **Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005.

ARAR, İsmail, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yayınları, 17. Basım, İstanbul 2010.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul, 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1922-1938**, C 3, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1985.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar, 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.

DEMOKRAT PARTİ (DP) **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

DÖLEN, Emre; KORALTÜRK, Murat, **İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü, 1910-2004**, Türk Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1994.

GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Şef Dönemi, 1939-1945**, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

İKTİSAT VEKÂLETİ, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Basım, TTK Yayınları Ankara 1989.

KARABEKİR, Kazım, **İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

KELEŞ, Ruşen, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.

KEPENEK, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayınları, 5. Basım, Ankara 1990.

KEPENEK, Yakup; YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1997.

KILIÇBAY, Ahmet, **Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, Ankara 1992.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945**, C 2, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

MİLLİ İKTİSAT TASARRUF CEMİYETİ, **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Yayına Hazırlayan Derviş Kılınçkaya, C 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara 2003.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923- İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Basım, Ankara 1981.

SENCER, Yakut, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

SERİN, Necdet, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1977.

SEY, Yıldız, **Türkiye Çimento Tarihi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

SHAW, Stanford J.; SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C 2, 2. Basım, İstanbul 1994.

SÜKAN, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, TBMM, 1950-1960**, Ankara 1991.

TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi 1923-1950**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

TOYNBEE, Arnold J., **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984.

YASA, İbrahim, **Ankara'da Gecekondu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966.

YAVUZ, Fehmi; KELEŞ, Ruşen; GERAY, Cevat, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, 2. Basım, Ankara 1978.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. MAKALELER

ALİSBAH, Hulki, "1947'ye Girerken Türkiye Sanayii", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 169, Yıl 8, 1 Ocak 1947 s. 6, 7, 22.

ALKAN, İsmet, "İşletmecinin Vazifesi-2", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 24, Yıl 1, Birinci Kânûn 1940, s. 7, 10.

"Amerikan Dergisinin Başvekile 36 Suali", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 364-369.

APAYDIN, Ekrem Z., "Yabancı Sermaye Temini İmkânları", **Türk Ekonomisi**, S 108, Yıl 10, Haziran 1952, s. 178-179.

ARAL, Namık Zeki, "Demokrat Parti'nin İktisadî Prensipleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 7, S 148, Yıl 7, 24 Şubat 1946, s. 3, 22.

ATAÖV, Türkkaya, "Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 23, S 3, Yıl 1968, s. 275-310.

AYDINELLİ, Şevket, "Linyitlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 48, Yıl 12, Birinci Kânûn 1941, s. 17.

"Bayındırlık Hareketlerimize Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayii", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, Sayı 246, Yıl 11, 31 Mart 1950, s. 19-22.

BORATAV, Korkut, "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları", **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 3-24.

BÜKTAŞ, Bülent, "Amerikan İktisadi Yardımı", **Vatan**, 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817.

CEMAL, Behcet, "Buhranlardan Kurtulma Çareleri", **Dünya**, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057.

ÇANKAYA, Şükrü, "Gecekondu Davası", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 283, Yıl 12, 31 Aralık 1951, s. 6, 7, 19.

"Çimento Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 232, Yıl 10, 20 Eylül 1949, s. 170.

DANİŞMEND, Bülent, "Çimento Sanayimiz", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 51-52.

Levent Şahverdi Arşivi

ERHAN, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, C 51, S 1, Yıl 1996, s. 275-287.

GÜNERİ, Faik, "İhtikâr-Muhtekir", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 28, Yıl 2, 1 Şubat 1941, s. 17.

İLERİ, Suphi Nuri, "On Sekizinci Yılına Girerken", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1, İkinci Teşrin 1940, s. 13.

İŞMEN, İsmail, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Gelişmesi", **Türk Ekonomisi**, S 133, Yıl 12, Temmuz 1954, s. 208-210.

"İzmir Fuarında Sümerbank", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 89-91, Yıl 4, 15 Eylül 1943, s. II-51.

KELEŞ, Ruşen, "Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 24, S 4, Yıl 1970, s. 41-83.

KEYDER, Beysan, "Çukurova'da Sanayi Hareketleri", **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl 12, Aralık 1954, s. 368-369.

KIRAY, Mübeccel, Gecekondu, "Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 27, S 3, Yıl 1972, s. 561-573.

KÖKLÜ, Aziz, "Çimento Sanayimizde Son Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C 9, S 2, Yıl 1954, s. 22-29.

KUYUCAK, Hazım Atıf, "Memleketimizde Çimento Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 5, S105, Yıl 5, 1 Mayıs 1944, s. 7.

_____, Hazım Atıf, "Yeni Hükümetin Takip Edeceği İktisadi Program ve Hususi Teşebbüs", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 258, Yıl 11, 1950, s. 6, 18.

Maliye Tetkik Kurulu, "1954 Mali Yılı Bütçe Lâyihasına Ait Gerekçe", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 35-46.

"Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın Bütçe Müzakereleri Açış Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl 11, Şubat 1953, s. 42-55.

"Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl 13, Mart 1955, s. 67-79.

MANYAS, Raufi, "Mesleki Ahlak-II", **İktisadi Yürüyüş**, S 10, Yıl 1, 1 Mayıs 1940, s. 12.

"Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İktisat Dairesinin Hazırladığı Rapor-I", "Türkiye'de Sanayi ve Madencilik", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl 11, 31 Mayıs 1950, s. 9-12.

Levent Şahverdi Arşivi

"Muhtelif İşletmelerimiz Hakkında İşletmeler Bakanımızın Beyanatı", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 265, Yıl 12, 15 Ocak 1951, s. 2, 23.

"Odalar ve Borsalar Birliği Faaliyeti", **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl 10, Nisan 1952, s. 117-123.

ORANSOY, Bekir Sıtkı, "Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi, Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 217, Yıl 10, 20 Ocak 1949, s. 9, 11.

ÖLÇEN, Ali Nejat, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi,** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 133-149.

ÖZEKEN, Ahmet Ali, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 1, S 1, Yıl 1939, s. 478-506.

_____, "Türkiye'de Çimento Sanayi Politikası", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 2, Yıl 1940-41, s. 258.

_____, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi", **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 109-113.

"Pahalılığın Sebepleri" **Yeni Birlik**, 16 İkinci teşrin 1942, Sayı No: 5.

SBAROUNİS, Athanase J., "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi", **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, S 3- 4, Yıl Nisan-Temmuz 1951, s. 72-108.

TALU, Ercümend Ekrem, "Tren Kamyon Rekabeti", **Son Posta**, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

TATAÇ, Ziya, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 29, Yıl 3, Kasım 1945, s. 143-146.

_____, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 31, Yıl 4, Ocak 1946, s. 26-29.

_____, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 114-120.

_____, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 35, Yıl 4, Mayıs 1946, s. 147-152.

_____, "Olaylara Bakış, Maliye Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 36, Yıl 4, Haziran 1946, s. 187-190.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, "Olaylara Bakış, Ekim 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 101, Yıl 9, Kasım 1951, s. 346-351.

_____, "Olaylara Bakış, Kasım 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 102, Yıl 9, Aralık 1951, s. 378-383.

_____, "Olaylara Bakış, Nisan 1952, Maliye Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 107, Yıl 10, Mayıs 1952, s. 150-152.

_____, "Olaylara Bakış, Şubat 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 117, Yıl 11, Mart 1953, s. 91-92.

_____, "Olaylara Bakış, Haziran 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 122, Yıl 11, Ağustos 1953, s. 242-247.

_____, "Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 124, Yıl 11, Ekim 1953, s. 308-313.

_____, "Olaylara Bakış, Ekim 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 376-382.

_____, "Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 127, Yıl 12, Ocak 1954, s. 27-30.

_____, "Olaylara Bakış, Ocak 1954, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl 12, Mart 1954, s. 90-94.

TİNGSTEN, Herbert, "Türkiye Devlet Sosyalizmi ve Yeni Liberalizm", **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 169-170.

TOKLU, Hakkı (Çev.), "Türkiye'de Endüstri", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 241, Yıl 11, 21 Ocak 1950, s. 2, 3, 24.

TOKOL, Aysen, "Günümüz Türkiye'sinde Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 509-523.

"Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Çalışmaları", **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl 10, Ağustos 1952, s. 245-246.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Cumhuriyetin İktisadiyatımıza Hizmeti", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1 İkinci Teşrin 1940, s. 11.

YAVUZ, Fehmi, "Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge=Memleket Plancılığı", **Ankara Üniversitesi**, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 13, S 3, Yıl 1958, s. 131-149.

ZARAKOLU, Avni, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi**

Levent Şahverdi Arşivi

Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 89-103.

V. TEZLER

YURTOĞLU, Nadir, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde, Doktora Tezi, Ankara 2014.

VI. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Akşam, 17 Eylül 1954, Sayı No: 12914.

Cumhuriyet, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 9270.

Dünya, 28 Ekim, Sayı No: 1057.

Son Posta, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

Vatan, 1 Ocak, Sayı No: 3817.

Yeni Birlik, 16 İkinci teşrin1942, Sayı No: 5.

Zafer, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 394.

B. Dergiler

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (1954-1996)

Arkitekt, C 1936, S 1936-08 (68),

Arkitekt, C 1943, S 1943-03-04 (135-136)

Arkitekt, C 1943, S 1943-05-06 (137-138).

Arkitekt, C 1953, S 1953-09-12 (263-264-265-266).

İktisadi Yürüyüş (1940-1950)

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (1939-1951)

Türk Ekonomisi (1945-1954)

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 10 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVIII, Sayı 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn. At the end of each year, the annual index and once in 10 issues, a general index are published and sent to international index institutions and subscribers in one month dating from the day they are published.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

Levent Şahverdi Arşivi

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the deci-

Levent Şahverdi Arşivi

sion of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters;* title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p. 11.

Beyhan, **ibid,** p. 60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p. 47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi